Kyiv University of Aviation and
Information Technologies (Kyiv, Ukraine)
Publishing House Education and Science (Prague, Czech Republic)
Newcastle University Business School (Newcastle, Great Britain)
Berlin University of Economics and Law (Berlin, Germany)
Public organization "Association of Scientists
of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume XXIV

Praha, České republika 2026

Kyiv University of Aviation and Information Technologies (Kyiv, Ukraine)
Publishing House Education and Science (Prague, Czech Republic)
Newcastle University Business School (Newcastle, Great Britain)
Berlin University of Economics and Law (Berlin, Germany)
Public organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume XXIV

Praha, České republika 2026

ISBN 978-80-909811-2-6 (soubor)

UDK [330.3+336.7+338.46+339.138+314+37+91+349.6]:001.89

Recommended for publication by the Academic Council of the Kyiv University of Aviation and Information Technologies (Protocol No. 22/2026 of 07.11.2026)

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877. Frýdlanská 15/1314, Praha 8. MS v Praze, oddíl C, vložka 100614

Reviewers:

Shpachuk V.V., Doctor of Public Administration, Professor, Visiting Professor Newcastle University Business School, Newcastle, UK;

Mykolaets D.A., Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Secretary of the Public Organization "Association of Scientists of Ukraine", Kyiv, Ukraine;

Datsii O.I., Doctor of Economics, Professor, President of the Public Organization "Association of Scientists of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

Cross-disciplinary studies in science, innovation and social development. Vol. 24. Monograph. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. 188 p.

© Publishing house Education and Science s.r.o., Česká republika, 2026

© Public Organization "Association of Scientists of Ukraine", Ukraine, 2026

© autoři článků, 2026

ISBN 978-80-909811-2-6 (soubor)

УДК [330.3+336.7+338.46+339.138+314+37+91+349.6]:001.89

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету авіаційних та інформаційних технологій (протокол № 22/2026 від 7 листопада 2026 р.)

Рецензенти:

Шпачук В.В., доктор наук з державного управління, професор, запрошений професор Бізнес-школи Університету Ньюкасла, Ньюкасл, Велика Британія;

Миколаєць Д.А., д.ю.н., професор, головний вчений секретар Громадської організації «Асоціація науковців України», м. Київ, Україна;

Дацій О.І., д.е.н., професор, президент Громадської організації «Асоціація науковців України», м. Київ, Україна.

Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку. Вип. 24. Монографія. Прага: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. 188 с.

Двадцять четвертий випуск колективної монографії об’єднує дослідження з економіки, фінансів, управління, маркетингу, географії, педагогіки, демографії та екологічного права. Спільним контекстом є адаптація підприємств і суспільства до структурних перетворень, цифрових змін, воєнних викликів та завдань сталого розвитку.

Економічні розділи висвітлюють стратегії управління виробництвом під час війни, інформаційну стійкість підприємств, інновації креативного сектору, фінанси домогосподарств і англомовні маркетингові переговори. У правничому розділі розглянуто міжнародну медіацію екологічних конфліктів. Освітні дослідження присвячено вербальним методам технологічного навчання, інклюзивній підготовці педагогів і картографічним засобам навчання. Завершальна праця аналізує демографічні зміни світової економіки.

Матеріали поєднують теоретичний аналіз, методичні моделі та прикладні рекомендації. Видання адресоване науковцям, викладачам, здобувачам освіти й практикам. Посилання в тексті збережено за внутрішньою нумерацією авторських розділів; бібліографічні списки об’єднано в окремий розділ наприкінці книги.

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Гаркавий Валерій, Коваленко Катерина 8

CHAPTER 2. INFORMATION SUPPORT FOR MANAGING THE RESILIENCE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES UNDER CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Kulyniak Ihor 20

CHAPTER 3. INNOVATIVE POTENTIAL OF THE CREATIVE SECTOR AMID STRUCTURAL ECONOMIC CHANGES

Zhygalo Ivan 32

CHAPTER 4. HOUSEHOLD PERSONAL FINANCES IN THE SYSTEM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE ECONOMY

Savonik Tetiana 44

CHAPTER 5. ENGLISH FOR MARKETING: DEVELOPING GLOBAL PRESENTATION AND NEGOTIATION SKILLS

Kholod Mariia 78

РОЗДІЛ 6. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Веселовська Наталія 93

РОЗДІЛ 7. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ МЕТОДІВ У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ
Куліненко Лілія 105
РОЗДІЛ 8. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
Маринченко Інна 122
CHAPTER 9. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE USE OF MAPS IN TEACHING THE GRADE 10 GEOGRAPHY COURSE «GEOGRAPHY: REGIONS AND COUNTRIES»
Hryshko Svitlana, Levada Olga, Nepsha Oleksandr, Zavialova Tetiana, Shkvyria Nataliia, Menshykov Ivan 146
РОЗДІЛ 10. ДЕМОГРАФІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТРУКТУРНУ ПЕРЕБУДОВУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
Осадчий Максим, Березорудський Андрій 158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 172

ВСТУП

Двадцять четвертий випуск колективної монографії «Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку» об’єднує наукові підходи до осмислення змін, які одночасно охоплюють економічну діяльність, освітні системи, суспільні відносини та правові інструменти сталого розвитку. Представлені дослідження демонструють, що технологічні, інституційні й демографічні процеси взаємно впливають на можливості розвитку держав, організацій і громад.

Проблеми економічної стійкості розкриваються через стратегічну трансформацію управління виробничими підприємствами в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Увагу приділено адаптації виробничих процесів, управлінню ризиками, диверсифікації ресурсів і розвитку гнучких моделей діяльності. Інформаційне забезпечення малого та середнього підприємництва досліджено як основу виявлення загроз, аналізу операційних показників і прийняття рішень в умовах економічної нестабільності.

Інноваційний потенціал креативного сектору розглянуто в контексті структурних змін економіки, цифровізації, використання інтелектуальних ресурсів і появи нових підприємницьких моделей. Дослідження особистих фінансів домогосподарств висвітлює їхню роль у формуванні заощаджень, інвестиційних ресурсів та підтриманні економічного зростання. Окремий напрям присвячено розвитку англомовних презентаційних і переговорних компетентностей у міжнародному маркетингу з урахуванням міжкультурних особливостей ділової комунікації.

Правничий аспект видання представлено аналізом міжнародного досвіду застосування медіації для врегулювання екологічних конфліктів. Зіставлення судових і позасудових процедур дає змогу окреслити можливості

добровільного погодження інтересів сторін за умови збереження екологічних прав, публічного інтересу та вимог природоохоронного законодавства.

Педагогічні матеріали присвячено теоретичним засадам вербальних методів у технологічній освіті та підготовці майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному середовищі. Методичні підходи до використання географічних карт у навчанні десятикласників розкривають потенціал картографічних і цифрових ресурсів для формування просторового мислення, аналітичних умінь і самостійної дослідницької діяльності учнів.

У завершальному розділі проаналізовано демографічні трансформації та їхній вплив на структурну перебудову світової економіки. Старіння населення, відмінності у народжуваності, міграційні процеси й урбанізація розглядаються як чинники змін на ринках праці, у структурі споживання, інвестицій та міжнародного поділу праці. Поєднання цих аспектів дозволяє зіставити соціальні й економічні наслідки довгострокових тенденцій.

Монографія адресована науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти та практикам, які досліджують інновації, управління, освіту, екологічне право й соціально-економічний розвиток.

РОЗДІЛ 1
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Гаркавий Валерій Васильович, к.е.н., доцент
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро
https://orcid.org/0000-0003-4325-3422
Коваленко Катерина Василівна, магістрант
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро

Повномасштабна військова агресія радикально змінила архітектуру функціонування вітчизняного промислового сектору, висунувши перед суб'єктами господарювання безпрецедентні за своїм масштабом та деструктивним характером виклики. Сучасний економічний простір України характеризується екстремальним рівнем турбулентності та агресивності зовнішнього середовища. Серед ключових дестабілізуючих факторів, які безпосередньо загрожують життєздатності бізнесу, особливої гостроти набули ризики фізичного знищення або втрати виробничих активів, масштабні руйнування критичної інфраструктури, критичне розірвання традиційних логістичних ланцюгів постачання та збуту, а також хронічний дефіцит кваліфікованих трудових ресурсів, спричинений міграційними процесами та мобілізаційними заходами. Додатковими каталізаторами кризи виступають перманентний стан інформаційної невизначеності, асиметрія ринкових даних та постійні прямі загрози фізичній безпеці персоналу компаній.

За таких умов класичні парадигми менеджменту, орієнтовані на стабільні ринки та довгострокове прогнозування, втрачають свою ефективність. Стратегічне управління на сучасному етапі має вийти за межі традиційного

підходу, спрямованого виключно на підтримання поточного операційного функціонування або мінімізацію витрат. Воно повинно трансформуватися у динамічну систему антикризового та проактивного реагування. Головна мета оновленого стратегічного інструментарію полягає у глибокій адаптації архітектоніки підприємства до нових реалій, формуванні гнучких векторів розвитку, орієнтованих на тривалу життєздатність, стратегічну еластичність (resilience) та здатність до експрес-відновлення після прямих і опосередкованих кризових ударів.

Незважаючи на критичну важливість означеної проблематики, теоретико-методологічні аспекти адаптації стратегічного управління до умов довготривалого воєнного стану залишаються недостатньо висвітленими як у класичній зарубіжній науковій думці, так і в роботах сучасних вітчизняних дослідників. Більшість наявних наукових праць розглядають циклічні або фінансово-економічні кризи, тоді як специфіка функціонування бізнесу в умовах реальних бойових дій та системних геополітичних шоків часто ігнорується або вивчається фрагментарно. Це зумовлює високу актуальність та своєчасність представленого монографічного дослідження.

Необхідність стабілізації та забезпечення належної ефективності бізнес-процесів у критичних обставинах, першочергове завдання збереження та релокації виробничо-технічного потенціалу, а також розробка принципово нових моделей стійкого архітектурного розвитку підприємств мають вагоме наукове та прикладне значення. У цьому контексті ключовим науковим завданням є комплексна систематизація та узагальнення реального практичного досвіду українських підприємств, які демонструють високу адаптивність в умовах війни. На основі цього емпіричного базису постає потреба у формуванні дієвих, архітектурно збалансованих стратегічних рішень та гнучких моделей управління. Такі підходи покликані забезпечити не лише поточну виживаність суб'єктів господарювання, а й закласти надійний

фундамент для відновлення їхньої довгострокової конкурентоспроможності та лідерства у складний післякризовий період повоєнної відбудови країни [1-2].

Взагалі, удосконалення управління виробничим підприємством в умовах воєнного стану вимагає переходу до антикризового менеджменту, гнучкості та адаптації бізнес-процесів до факторів високої невизначеності (рис. 1.).

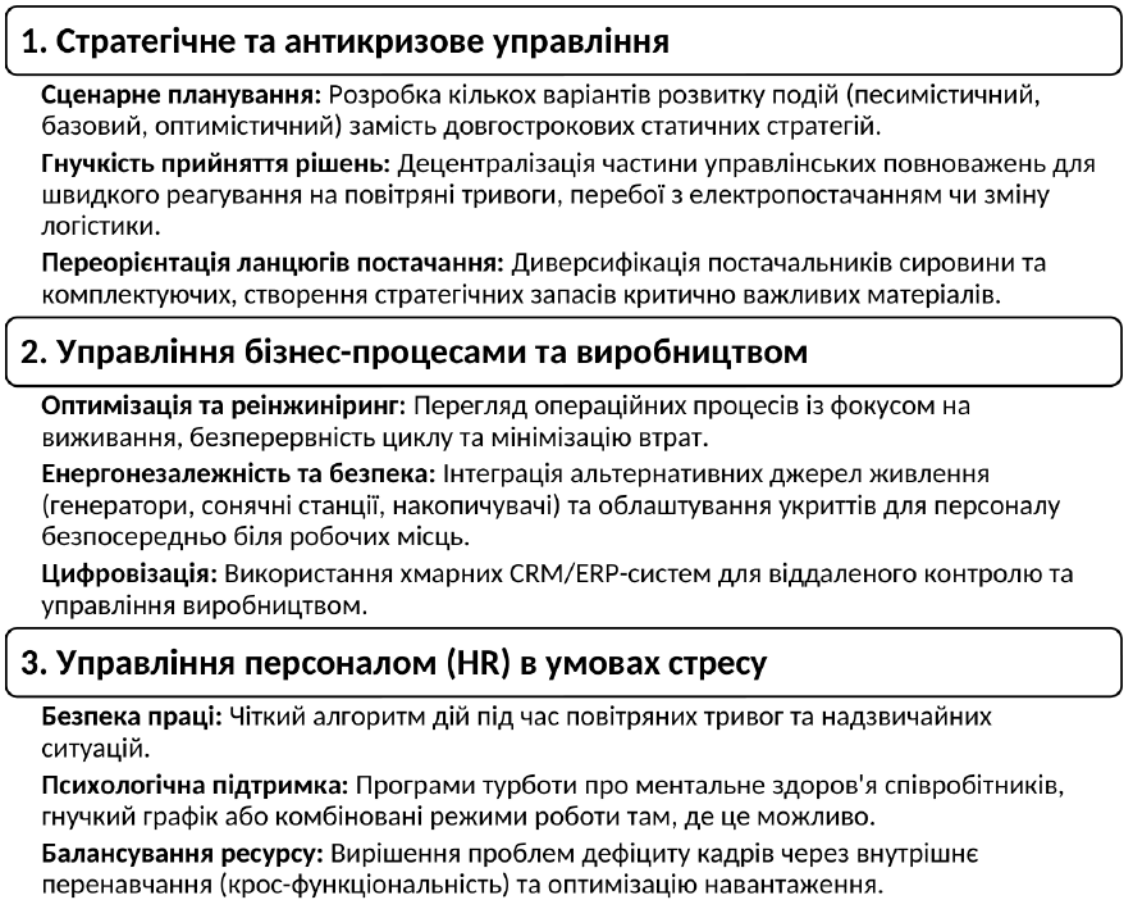

Рис. 1. Основні напрями та інструменти вдосконалення управління

Джерело: на основі [1-2]

Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується глибокими інституційними трансформаціями. Масштабні законодавчі зміни та послідовні економічні реформи в Україні були спрямовані на суттєве розширення прав і свобод суб'єктів господарювання, децентралізацію управлінських функцій та лібералізацію ринкових відносин. Утім, як свідчить архітектоніка вітчизняного промислового сектору, значна частина підприємств

не змогла конвертувати ці регуляторні преференції у реальні конкурентні переваги та забезпечити раціональне використання наявного ресурсного потенціалу. Головним деструктивним чинником у цьому контексті постає неспроможність багатьох суб'єктів забезпечити належну якість та глобальну конкурентоспроможність кінцевої продукції, що є прямим наслідком низької ефективності, технологічної застарілості та структурної негнучкості внутрішніх бізнес-процесів.

Означені внутрішні деструкції суттєво загострилися під впливом кумулятивного ефекту глобальних та локальних криз останніх років. Важке фінансово-економічне становище вітчизняного виробничого комплексу формувалося еволюційно: спочатку внаслідок системних обмежень і розривів операційних зв’язків під час пандемічних локдаунів, а згодом - через катастрофічні руйнування, викликані повномасштабною військовою агресією. Поєднання цих факторів спровокувало стрімке падіння платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, фізичне знищення активів та вимушене масове скорочення персоналу. Хронічний брак оборотних коштів та втрата ключових кадрових ресурсів через мобілізаційні заходи та вимушену міграцію перетворили проблему виживання бізнесу на один із найскладніших викликів сучасної економічної науки та практики.

Досвід функціонування в умовах економіки воєнного часу наочно продемонстрував глибоку полярність серед суб’єктів господарювання. Стало очевидним, що задекларовані класичні підходи до управління не дозволяють більшості вітчизняних підприємств ефективно конкурувати в умовах воєнних шоків. Головна методологічна вразливість криється у відсутності динамічних, адаптованих до умов високої невизначеності систем управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів. Як наслідок, підприємства, що застосовують статичні моделі менеджменту, закономірно програють у

конкурентній боротьбі, втрачаючи частки ринку та диверсифікаційні можливості.

Негативний вплив внутрішніх управлінських дефіцитів посилюється хронічно дестабілізуючими чинниками макроекономічного та регуляторного характеру. Серед них особливої гостроти набувають нееластична система оподаткування, яка не враховує специфіку воєнного часу, недосконаліть та неузгодженість окремих норм чинного законодавства, а також критичне погіршення інвестиційного клімату. Формування високого рівня інвестиційних ризиків, зумовлене постійною загрозою бойових дій та ракетних обстрілів промислових об'єктів, фактично блокує приплив довгострокового іноземного та внутрішнього капіталу, необхідного для технологічної модернізації. За умов прогресуючої інтенсифікації міжсуб'єктної конкуренції як на звуженому внутрішньому, так і на глобальному міжнародному ринках, завдання забезпечення стійкої конкурентоспроможності бізнес-процесів трансформується з суто маркетингової категорії у фундаментальну, безальтернативну умову збереження національного промислового потенціалу та утримання ринкових позицій [3-4].

Обґрунтована вище теоретична потреба в реконфігурації стратегічного менеджменту та підвищенні конкурентоспроможності бізнес-процесів в умовах воєнного стану знаходить своє пряме відображення у практичній діяльності провідних українських компаній. Емпіричний аналіз діяльності промислових, логістичних та інфраструктурних гігантів дозволяє виділити чіткі прикладні моделі стратегічної адаптації, які були розроблені у відповідь на вищезазначені деструктивні чинники воєнного стану. Ці моделі базуються на принципі «антикрихкості» (antifragility), де зовнішні шоки стають каталізатором для внутрішньої модернізації бізнес-процесів з метою збереження ринкових позицій.

Модель інфраструктурної та енергетичної автономізації. Як було зазначено в контексті загрози руйнування критичної інфраструктури та несприятливого інвестиційного клімату, виживання великого бізнесу безпосередньо залежить від здатності функціонувати в ізольованому режимі. Яскравим прикладом є АТ «Укрзалізниця», яке в умовах енергетичного дефіциту розгорнуло автономні системи альтернативної генерації, забезпечивши безперебійність стратегічних перевезень. Аналогічно, Група «Метінвест» (на прикладі підприємств «Каметсталь» та «Покровськвугілля») нівелювала ризики мережевих обмежень через перерозподіл внутрішніх вторинних газів металургійного виробництва та впровадження власних когенераційних установок, що дозволило зберегти безперевну конкурентоспроможність технологічного циклу.

Модель мережевої децентралізації та географічної диверсифікації. У відповідь на ризики втрати активів, логістичний колапс та падіння внутрішнього попиту, провідні оператори трансформували жорсткі централізовані структури у гнучкі розподілені мережі. Група NOVA («Нова пошта») замість вразливих великих сортувальних хабів перейшла до архітектури міні-терміналів, одночасно диверсифікувавши ризики через масштабну експансію на європейський ринок, що компенсувало втрати всередині країни. Своєю чергою, «Епіцентр К» переорієнтував стратегічний вектор на прискорену розбудову логістичних потужностей у відносно безпечних західних регіонах України та інтеграцію власного агровиробничого ланцюга для компенсації втрачених торгових площ і забезпечення продовольчої стійкості.

Модель релокації потужностей та воєнно-орієнтованої трансформації продукту. Глибока асиметрія ринку, кадровий голод та зміна структури попиту вимагали від менеджменту миттєвої корекції товарної матриці та підвищення конкурентоспроможності продукції. Корпорація «Біосфера» не лише

адаптувала лінійку під специфічні потреби воєнного часу (забезпечення засобами гігієни ВПО та Сил оборони), а й здійснила стратегічну релокацію та розширення виробництва через купівлю заводу Alufix у Румунії, що дало змогу обійти блокування українських морських портів та вибудувати пряму логістику до європейського споживача.

Таким чином, практичний досвід українських підприємств доводить, що трансформація стратегічного управління в умовах війни є не лінійним процесом, а комплексною системою швидких інституційних та операційних змін, спрямованих на подолання як внутрішніх деструкцій, так і агресивних макроекономічних викликів, що зрештою забезпечує тривалу життєздатність промислового потенціалу країни.

Покрокова методика оцінки стійкості бізнес-процесів в умовах воєнного стану базується на інтегральному підході, який поєднує якісні та кількісні метрики для формування чіткого алгоритму дій менеджменту. Цей інструментарій включає п'ять послідовних етапів: структурну декомпозицію та ідентифікацію критичних точок, формування системи часткових метрик стійкості, нормування показників і розрахунок інтегрального індексу, матричне позиціонування результатів, а також формування проактивного плану стратегічного реагування. Більше інформації про покроковий алгоритм та його практичну реалізацію можна знайти в матеріалах дослідження.

Потреба в адаптації бізнес-моделей та подоланні дестабілізуючих зовнішніх чинників (таких як інвестиційні ризики, логістичний колапс та кадровий голод) вимагає наявності чіткого прикладного інструментарію. Традиційні підходи до аудиту бізнес-процесів не враховують фактор екстремальної невизначеності воєнного часу. У зв'язку з цим пропонується покроковий алгоритм комплексної оцінки стійкості бізнес-процесів виробничого підприємства, що базується на розрахунку інтегрального індексу стійкості (I_{res}) (рис. 2).

Рис. 2. Покроковий алгоритм реалізації методики

Джерело: на основі [5-7]

Крок 1: Структурна декомпозиція та ідентифікація критичних точок. На першому етапі здійснюється моделювання архітектури бізнес-процесів підприємства (за методологією IDEF0 або BPMN) та виділяються чотири ключові субконтури, які зазнають найбільшого деструктивного впливу в умовах воєнного стану: енергетично-технологічний, логістичний, кадровий та фінансово-економічний.

Крок 2: Формування системи часткових метрик стійкості. Для кожного субконтуру визначається локальний коефіцієнт стійкості на основі релевантних показників:

1. *Коефіцієнт енерго-технологічної автономності (K_{en}):* відношення потужності власних альтернативних джерел живлення до загальної потреби виробництва.
2. *Коефіцієнт логістичної диверсифікації (K_{log}):* частка альтернативних маршрутів та контрагентів у загальній структурі постачання/збуту.
3. *Коефіцієнт кадрової захищеності (K_{hr}):* рівень крос-функціональності персоналу та наявність резерву (системи дублювання) для критичних посад.
4. *Коефіцієнт фінансової еластичності (K_{fin}):* відношення обсягу чистих оборотних коштів до щомісячних фіксованих витрат підприємства в умовах простою.

Крок 3: Нормування показників та розрахунок інтегрального індексу (I_{res}). Оскільки часткові коефіцієнти мають різну розмірність, вони приводяться до нормованого вигляду (від 0 до 1). Розрахунок інтегрального індексу здійснюється за формулою середньої геометричної з урахуванням вагових коефіцієнтів (α_i), визначених експертним шляхом:

$$Ires = \sqrt[4]{(Ken)^{\alpha 1} \times (Klog)^{\alpha 2} \times (Khr)^{\alpha 3} \times (Kfin)^{\alpha 4}}$$

(K_{hr})^{\alpha _{3}}\cdot (K_{fin})^{\alpha _{4}}}\)

Крок 4: Матричне позиціонування результатів. Залежно від отриманого значення (I_{res}), бізнес-процеси підприємства класифікуються за рівнями стійкості:

1. *Критичний рівень (0,00 ≤* I_{res} *< 0,40):* високий ризик повної зупинки виробництва за найменшого зовнішнього шоку.
2. *Адаптивний рівень (0,40 ≤* I_{res} *< 0,75):* бізнес-процеси частково пристосовані до криз, але мають слабкі зони (наприклад, низьку енергонезалежність).
3. *Антикрихкий рівень (0,75 ≤* I_{res} *≤ 1,00):* висока гнучкість, наявність резервів, здатність до експрес-відновлення.

Крок 5: Формування проактивного плану стратегічного реагування. На основі виявлених «вузьких місць» менеджмент приймає рішення щодо реконфігурації бізнес-процесів, спираючись на успішний досвід лідерів ринку, систематизований у таблиці 1.

Запропонована методика дозволяє менеджменту виробничих підприємств не лише здійснювати моніторинг поточного стану бізнес-процесів в умовах війни, а й моделювати наслідки управлінських рішень, спрямованих на забезпечення довгострокової конкурентоспроможності у повоєнний період.

Тема повоєнних перспектив розвитку промисловості України є надзвичайно актуальною як у науковому дискурсі, так і на рівні державного та міжнародного стратегічного планування. Сьогодні увага дослідників та урядів

зміщується від тактики операційного виживання до довгострокових моделей відновлення. Ключовий тренд цього процесу - принцип «Build Back Better» (відбудувати краще, ніж було), що передбачає відмову від застарілих радянських промислових зразків на користь інноваційної, цифрової та екологічної економіки.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз стратегічних моделей адаптації підприємств

Стратегічна модель	Ключові інструменти реалізації	Капіталомісткість	Швидкість впровадження	Ефект для стійкості бізнес-процесів	Приклад-орієнтир
Енергетична автономізація	Когенерація, альтернативні джерела, замкнені цикли	Висока	Середня	Забезпечує безперервність виробничого циклу під час блекаутів	ГК «Метінвест», «Укрзалізниця»
Мережева децентралізація	Перехід до міні-хабів, диверсифікація ринків	Середня	Висока	Мінімізує ризик одночасної втрати великих обсягів активів	Група NOVA, «Епіцентр К»
Релокація та трансформація продукту	Зміна локації потужностей, адаптація товарної матриці	Висока	Низька	Дозволяє вийти на нові платоспроможні ринки, нівелює кадрові втрати	Корпорація «Біосфера»

Джерело: на основі [5-7]

Успішна реалізація запропонованого алгоритму оцінки стійкості бізнес-процесів та впровадження антикризових моделей адаптації є необхідним підґрунтям для розробки стратегії майбутнього розвитку. Повоєнне відновлення вітчизняного виробничого сектору не може бути лінійним поверненням до довоєнного стану. Воно має базуватися на глобальному принципі *«Build Back Better»*. Це означає повну інституційну, технологічну та

структурну модернізацію промисловості на засадах інноваційності, енергоефективності та повної інтеграції до європейських та світових ланцюгів доданої вартості.

Аналіз сучасних тенденцій дозволяє виділити чотири домінантні вектори повоєнного розвитку промислового комплексу України [8-9]:

1. Зелена трансформація та декарбонізація (Green Deal). Відбудова металургійних, хімічних та машинобудівних підприємств відбуватиметься з урахуванням жорстких екологічних стандартів ЄС (зокрема, механізму вуглецевого коригування імпорту - CBAM). Практичний досвід автономізації енергозабезпечення, набутий компаніями під час війни, трансформується у стратегічний перехід до безвуглецевої («зеленої») металургії (наприклад, використання технології DRI - прямого відновлення заліза з використанням водню) та масштабного впровадження відновлюваних джерел енергії (ВДЕ).

2. Індустрія 4.0 та цифрова архітектура бізнес-процесів. Масований дефіцит кадрових ресурсів, спричинений демографічними наслідками війни, стимулюватиме прискорену роботизацію, автоматизацію та цифровізацію виробництва. Повоєнна конкурентоспроможність підприємств залежатиме від інтеграції технологій штучного інтелекту, промислового інтернету речей (IIoT), використання цифрових двійників (Digital Twins) промислових об'єктів та хмарного управління ERP/CRM-системами, що забезпечить максимальну гнучкість операційних процесів.

3. Локалізація виробництва та мілітарі-технології (Defense Tech). Україна має унікальний потенціал стати головним європейським хабом із розробки та виробництва високотехнологічної оборонної продукції та товарів подвійного призначення. Синергія між приватним високотехнологічним сектором і державними промисловими потужностями дозволить створювати наукомістку продукцію з високою доданою вартістю, що позитивно вплине на суміжні галузі - приладобудування, матеріалознавство та IT-індустрію.

4. Кластеризація та розвиток індустріальних парків. Для мінімізації геополітичних та безпекових ризиків, інвестиційний клімат формуватиметься навколо спеціальних економічних зон та індустріальних парків. Вони пропонуватимуть учасникам готову інфраструктуру, податкові преференції та спрощений доступ до комунікацій. Стратегічне зміщення промислових центрів у напрямку західних та центральних регіонів України, яке розпочалося як вимушена релокація, перетвориться на постійну географічну диверсифікацію виробничих потужностей.

Отже, повоєнні перспективи української промисловості пов'язані з її трансформацією зі сировинно-орієнтованої моделі у високотехнологічний еко-адаптивний сектор. Забезпечення конкурентоспроможності бізнес-процесів у межах цих стратегічних орієнтирів стане запорукою успішної інтеграції України до єдиного європейського економічного простору та гарантом національної економічної безпеки.

CHAPTER 2

INFORMATION SUPPORT FOR MANAGING THE RESILIENCE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES UNDER CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Kulyniak Ihor,

Doctor of Economics, Associate Professor,

Professor at the Department of Management of Organizations,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

Small and medium-sized enterprises (SMEs) operate amidst high economic uncertainty, intensifying market instability, and the impact of external threats – such as crises, inflation, currency fluctuations, logistics disruptions, shifting demand, and limited financial resources. In Ukraine, these challenges are particularly acute due to war-related risks, infrastructure destruction, labor migration, and energy constraints. Under these conditions, traditional management approaches – relying primarily on retrospective analysis of financial indicators – do not always ensure that management decisions are timely or well-founded. Consequently, an information support system becomes crucial; it enables the prompt collection and analysis of data regarding both the enterprise's internal state and changes in the external environment, while facilitating risk identification, impact forecasting, and the maintenance of operational continuity.

At the same time, the limited financial, human, and technological resources of SMEs necessitate the use of accessible, scalable, and integrated tools for management information support. This underscores the need to further develop the theoretical and methodological foundations for the information support of economic resilience in SMEs, as well as to identify ways to enhance such support within an environment of economic instability. The issue of ensuring the organizational and

economic resilience of enterprises amidst instability has gained particular prominence in contemporary academic research. In this context, resilience is viewed not merely as the capacity to withstand crises, but as a multifaceted organizational capability – encompassing the ability to anticipate threats, adapt business processes, mobilize resources, and facilitate operational recovery. Researchers pay special attention to small and medium-sized enterprises (SMEs), which are notably sensitive to external economic shocks and often possess limited resources to overcome them.

Specifically, a study by M.-L. Verreynne, J. Ford, and J. Steen [1] systematizes the strategic drivers of organizational resilience in SMEs during economic crises. The authors identify seven key characteristics of resilience: crisis preparedness, the availability of resource reserves, problem-solving capacity, flexibility, established relationships, adaptability, and proactivity. The significance of this research lies in its development of a comprehensive approach to assessing enterprise resilience—one that encompasses not only financial metrics but also organizational and managerial capabilities.

Furthermore, the study *Building Organizational Resilience with Digital Transformation* [2] offers critical insights into the relationship between digital transformation and organizational resilience. Based on a survey of 474 employees from SMEs in the service sector – and utilizing structural equation modeling (SEM) – the authors examined the impact of digital maturity on organizational resilience. The research results confirm the importance of digital transformation as a factor in developing the adaptive capabilities of enterprises during periods of crisis-driven change. These findings are significant for substantiating the need to develop information support systems as a component of an enterprise's digital maturity.

The specific issue of building resilience in small and medium-sized enterprises (SMEs) through the use of digital technologies is addressed by I. Khurana, D. K. Dutta, and A. S. Ghura [3]. Based on an analysis of eight entrepreneurial case studies, the authors developed a multi-level model of resilience building that

encompasses the individual, organizational, and ecosystem levels. Particular attention is paid to the role of digital transformation in reshaping business models, adapting operational processes, and developing the capacity of enterprises to respond to crisis-related challenges. A significant finding of the study is the substantiation of the link between an enterprise's digital capabilities and its ability to detect changes, seize new opportunities, and transform existing resources.

The study by P. Roffia and M. Dabić [4] directly addresses the issue of information support for corporate resilience management. Based on a survey of 143 small and medium-sized enterprises in Italy, the authors analyzed the impact of management control tools, integrated ERP systems, information and communication technologies (ICT), and financial resources on organizational resilience. The results demonstrated a positive influence of budgeting, business continuity tools, and additional financial resources on enterprise resilience. Furthermore, a higher level of interest in utilizing ERP systems was observed among enterprises with higher resilience scores. This study is of particular value for substantiating the role of integrated information systems in coordinating management processes, forecasting, and supporting business continuity.

The relationship between dynamic capabilities and organizational resilience in small and medium-sized enterprises (SMEs) was investigated by V. M. García-Valenzuela, C. A. Jacobo-Hernandez, and J. G. Flores-López [5]. Based on an empirical study of 216 SMEs in the Mexican commercial sector – using structural equation modelling – the authors established a positive and statistically significant impact of most dynamic capabilities on organizational resilience. Specifically, they identified the significance of capabilities related to detecting changes, absorbing external influences, coordination, and innovation. Innovation capability was found to have the greatest impact on enterprise resilience. The results of this study underscore the need to view information support as a tool for developing the adaptive and innovative capabilities of enterprises.

A distinct area of contemporary research focuses on the use of digital communication technologies to ensure enterprise resilience. For instance, F. Ashiru, F. Nakpodia, and J. J. You [6] examined the impact of digital communication technologies on the ability of SMEs to withstand crises. Based on a qualitative study of 42 entrepreneurs in Nigeria, the authors found that digital technologies foster resilience by enhancing interaction with employees, customers, and suppliers, promoting collaboration, diversifying business processes, and increasing supply chain flexibility. The findings indicate that information systems should be viewed not merely as an internal management mechanism, but also as a means of supporting the enterprise's communication with external stakeholders.

Important for the study of information support is also the scientific work of L. Broccardo, A. Tenucci, R. Agarwal and S. M. Alshibani [7]. Based on a survey of 132 Italian small and medium-sized enterprises, the authors investigated the impact of digitalization on the development of management control systems. The results proved that digitalization contributes to the improvement of the productivity of enterprises, the improvement of internal and external communication, as well as the development of the maturity of management control systems. Particular attention is paid to the factors that facilitate or hinder the digital development of management systems. This study is important for substantiating the relationship between the level of digitalization of information support and the quality of management processes at small and medium-sized enterprises.

The further development of this issue is reflected in the study *Enhancing SMEs Resilience Through Digital Innovation: A Stage-Based Analysis* [8], dedicated to determining the impact of digital innovations on the organizational resilience of small and medium-sized enterprises. The authors consider digital product, service, and process innovations as interrelated areas of organizational capacity formation that provide countermeasures against crisis phenomena. An important aspect of the work is the application of a step-by-step approach to the analysis of digital

transformation, which makes it possible to take into account various configurations of digital innovations in the process of forming the sustainability of enterprises.

Thus, the analysis of modern scientific researches [1-8] shows increased attention to the relationship of organizational sustainability, digital transformation, information systems and management control. At the same time, the issue of forming a comprehensive information support mechanism for managing the economic stability of enterprises, which would integrate financial and economic, market, production, personnel and risk-oriented information into a single system of support for management decisions, remains insufficiently developed. The development of appropriate approaches, taking into account the specifics of small and medium-sized businesses in Ukraine, the limitations of its resource capabilities and the need to function in conditions of prolonged economic instability, is of particular relevance.

Information support for enterprise management should be considered as an organized set of information resources, data sources, information collection, processing, storage and transmission technologies, analytical methods and procedures that ensure the preparation and implementation of management decisions.

In the traditional management system, information support was mainly focused on the display of the results of already performed business activities: financial reporting, production volumes, costs, income, profitability and other indicators. However, in conditions of economic instability, such a model is insufficient, since management decisions must be made not only on the basis of information about past results, but also taking into account current changes and projected scenarios.

Accordingly, there is a transformation of information support from an accounting and reporting model to an integrated information and analytical system of strategic management of enterprise sustainability.

Information support performs several interrelated functions [1-8]:

1. Diagnostic function – providing a comprehensive assessment of an enterprise's financial and economic status, its resource potential, and its vulnerability to external threats.

2. Monitoring function – continuously tracking changes in the internal and external environment, and identifying deviations from planned operational parameters.

3. Forecasting function – generating projections regarding changes in demand, costs, revenues, liquidity, resource availability, and other operational parameters.

4. Analytical function – identifying the root causes of problems, evaluating interrelationships between factors, and modeling alternative development scenarios.

5. Coordination function – ensuring alignment of actions among structural units, responsible personnel, and external partners.

6. Control and regulatory function – evaluating the effectiveness of management measures and making timely adjustments to the enterprise's operations.

An important characteristic of an effective information support system is not so much the volume of accumulated data, but rather its quality and suitability for making specific management decisions. Specifically, information must meet criteria such as reliability, timeliness, completeness, relevance, accessibility, comparability, and security.

For small and medium-sized enterprises, it is particularly important to strike a balance between having sufficient information and the costs associated with establishing and maintaining the relevant system. Excessive complexity in information infrastructure can impose an additional financial and organizational burden, while an insufficient level of information support limits the ability to respond to threats in a timely manner.

Therefore, it is advisable to adhere to the principle of functional sufficiency, whereby the composition and technological level of an information system are

determined by the scale of the enterprise's operations, the complexity of its business processes, the nature of its risks, and the information needs of its management.

Establishing an effective information support system entails integrating various information flows that reflect key aspects of the enterprise's operations. Furthermore, the information provided should not merely facilitate the isolated assessment of individual functional areas; rather, it should enable a comprehensive understanding of the interrelationships among financial, production, market, human resources, and management processes.

In light of this, it is proposed to identify six core components of the information support system for managing the economic stability of small and medium-sized enterprises (Table 1).

The proposed structure enables the creation of a comprehensive information framework for managing an enterprise's resilience.

The financial-economic component serves as the foundation, as it characterizes an enterprise's capacity to ensure its own viability, meet financial obligations, and build reserves. Information regarding cash flow is particularly critical, given that even enterprises with positive financial results may face liquidity shortages due to delayed incoming payments.

The market-competitive component provides insight into changes within the external environment – specifically shifts in consumer demand, competitor behavior, price trends, and opportunities to enter new market segments. Its importance is amplified during periods of instability, when traditional sales forecasting models may lose their accuracy.

The production-operational component focuses on ensuring the continuity of business processes. It entails gathering information on the availability of raw materials, supplies, equipment, transport resources, energy, and alternative supply channels.

Table 1

Structural components of information support for managing the stability of small and medium-sized enterprises

Component	Content of Information Support	Key Information Indicators
Financial-Economic	Representation of the enterprise's financial condition, operational results, and resource capabilities	Revenues, expenses, profit, profitability, liquidity, solvency, cash flows
Market-Competitive	Monitoring of market conditions, demand, the competitive environment, and consumer behavior	Demand volume, market share, price dynamics, number of clients, customer retention rate
Production-Operational	Information on the status of business processes, production capacities, inventories, and supply	Capacity utilization, productivity, production cost, inventory turnover, order fulfillment lead times
Human Resources	Assessment of human capital potential, staffing levels, and organizational competencies	Staff turnover, labor productivity, personnel shortages, qualifications, labor costs
Risk-Oriented	Identification, assessment, and monitoring of internal and external threats	Risk probability, potential losses, supplier concentration levels, currency and energy dependency
Strategic-Analytical	Integration of information for forecasting, scenario planning, and the evaluation of strategic alternatives	Cash flow forecasts, scenario-based metrics, early warning indicators, strategic goal achievement levels

Source: Developed by the author.

For construction enterprises, in particular, data regarding price dynamics for construction materials, delivery timelines, equipment utilization rates, and the fulfillment of contractual obligations are essential. The human resources component reflects an enterprise's ability to retain necessary human capital, ensure the continuity of competencies, and maintain labor productivity. In an unstable environment, a shortage of qualified personnel can become a decisive factor in diminishing resilience. The risk-oriented component ensures the systematic identification of threats, the assessment of their likelihood, and their potential impact on operational outcomes. It is crucial that the relevant information is not limited to recording risks that have already materialized, but rather serves as a foundation for proactive management.

The strategic-analytical component integrates data from other functional areas and transforms it into actionable management insights. It is at this level that the information base is established for scenario planning, the development of adaptive strategies, and the determination of development priorities.

Thus, the proposed structure entails a shift from the fragmented use of information to its systemic integration into the process of managing economic resilience.

Based on the research conducted, a conceptual approach is proposed for establishing an information support system for managing the resilience of small and medium-sized enterprises (SMEs). This approach involves the sequential integration of information resources, digital technologies, analytical tools, and mechanisms for managerial decision-making.

A key feature of the proposed approach is its focus not merely on capturing the current state of the enterprise, but also on creating the prerequisites for the early detection of threats, the forecasting of changes, and the formulation of adaptive management measures.

Its logic comprises six sequential stages:

– The first stage involves defining the enterprise's information needs. This entails identifying key management tasks, critical business processes, and internal and external threats, as well as determining the information required to support managerial decision-making.

– The second stage involves establishing a system of information sources. This involves identifying internal sources of information (accounting and management records, financial statements, CRM, ERP, production and HR data) as well as external sources (market statistics, competitor information, macroeconomic indicators, regulatory changes, and data from suppliers and customers).

– The third stage involves the integration and digital processing of information. This entails using appropriate software solutions to collect, organize, store, verify, and process data. It is essential to establish uniform rules for generating information, ensure it remains up-to-date, and enable the comparison of metrics across different periods.

– The fourth stage involves an analytical assessment of economic resilience. This includes developing a system of indicators, identifying deviations, assessing risk levels, analyzing the enterprise's financial and operational capabilities, and conducting scenario-based forecasting.

– The fifth stage involves the formulation and implementation of management decisions. Based on the results of the analytical assessment, measures are developed to optimize costs, manage financial reserves, diversify supply chains, adjust market strategies, modernize business processes, and ensure business continuity.

– The sixth stage involves performance monitoring and feedback. This entails evaluating the actual outcomes of implemented management decisions, comparing them against planned targets, and adjusting the information system to reflect the enterprise's evolving operating environment. The interrelationship between the aforementioned stages is presented in Table 2.

Table 2

Stages in the formation of an information support system for managing the economic stability of enterprises

Stages	Core Content	Expected Management Outcome
1. Defining Information Needs	Identification of goals, objectives, risks, and information requirements	Establishment of priorities for information support
2. Developing Information Sources	Collection of internal and external data	Creation of a comprehensive information base
3. Integration and Digital Processing	Automation, systematization, and verification of data	Ensuring the accessibility and reliability of information
4. Analytical Assessment	Analysis of indicators, risks, and scenarios	Identification of threats and determination of the level of economic resilience
5. Management Decision-Making	Development of adaptation and stabilization measures	Maintenance of operational continuity and effectiveness
6. Monitoring and Feedback	Review of outcomes and updating of information	Continuous improvement of the resilience management system

Source: Developed by the author.

It is advisable to supplement the proposed approach with a system of indicators that would allow for the assessment not only of an enterprise's economic status but also of the effectiveness of its information support. This conceptual

approach integrates informational, analytical, and managerial components within a unified system designed to support the economic stability of an enterprise.

The study findings indicate that information support is a key determinant in establishing the economic stability of small and medium-sized enterprises (SMEs) amidst economic instability. Its significance lies not merely in meeting the information requirements of day-to-day management, but also in establishing an analytical foundation for forecasting threats, assessing risks, substantiating alternative management decisions, and ensuring the continuity of business operations. The structural components of information support for managing the economic stability of SMEs have been systematized; these include financial-economic, market-competitive, production-operational, human resources, risk-oriented, and strategic-analytical components. Their integration ensures a comprehensive informational representation of business processes and creates the prerequisites for a timely response to destabilizing factors. A conceptual approach is proposed for developing an information support system for managing the sustainability of small and medium-sized enterprises (SMEs). This approach encompasses the identification of information needs, the establishment of information sources, data integration and digital processing, the analytical assessment of economic sustainability, managerial decision-making, and the monitoring of decision outcomes. A key feature of this approach is the integration of informational, analytical, and managerial components within a unified cycle designed to ensure enterprise sustainability.

The practical significance of these findings lies in the potential to apply this approach to improve management systems within small and medium-sized enterprises across various economic sectors. Its implementation enhances the substantiation of managerial decisions, strengthens the adaptive capabilities of enterprises, facilitates the timely identification of potential threats, and establishes an information foundation for maintaining economic sustainability.

CHAPTER 3
INNOVATIVE POTENTIAL OF THE CREATIVE SECTOR AMID STRUCTURAL ECONOMIC CHANGES

Zhygalo Ivan,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management of Organizations,
Lviv Polytechnic National University, Lviv

Contemporary structural changes in the global economy are characterized by accelerating technological development, the digitalization of business processes, the transformation of traditional production sectors, shifting consumption patterns, and the growing role of intellectual resources in the creation of economic value. Under these conditions, the competitive advantages of national economies are increasingly determined not merely by the availability of material, financial, and natural resources, but also by the capacity to generate new ideas, develop innovative products, commercialize the results of intellectual activity, and ensure effective interaction across various economic sectors.

The creative sector is one area that is gaining particular significance in the context of these transformations. Its distinct nature lies in the combination of creative activity, intellectual capital, technological solutions, and entrepreneurial mechanisms for generating economic value. The creative sector encompasses a broad spectrum of economic activities – including design, architecture, advertising, publishing, audiovisual production, music, the arts, software development, video games, and other fields – where creativity and intellectual activity serve as the primary drivers of value creation.

A key feature of the creative sector is its ability to generate innovative effects not only within its own sphere but also across other sectors of the economy. The

application of design solutions in industry, digital technologies in the cultural sphere, creative communications in marketing, multimedia products in education, and innovative formats for consumer engagement all demonstrate the cross-sectoral nature of its impact. Accordingly, it is appropriate to view the creative sector not merely as a collection of enterprises producing cultural and creative products, but also as a significant source of innovative renewal for the economic system.

According to UNCTAD estimates [1], the share of creative industries in the GDP of various countries ranges from 0.5% to 7.3%, while employment in these sectors accounts for 0.5% to 12.5% of the workforce. Furthermore, global exports of creative services reached USD 1.4 trillion in 2022 – a 29% increase compared to 2017. These figures underscore the growing economic significance of the creative sector and its potential to serve as a foundation for new forms of international specialization.

Examining the innovative potential of the creative sector is particularly relevant for Ukraine. The full-scale war has caused severe structural imbalances, the destruction of production and cultural infrastructure, the displacement of enterprises and human capital, a decline in investment activity, and a shift in the geography of economic activity. Under these circumstances, the development of the creative sector could serve as a mechanism for economic adaptation, the diversification of business activities, job creation, the expansion of intellectual service exports, and the strengthening of the national economy's competitiveness.

At the same time, the mere presence of significant creative, intellectual, and technological resources does not automatically yield economic results. Realizing this potential requires appropriate institutional conditions, access to finance, a well-developed digital infrastructure, effective mechanisms for the commercialization of intellectual property, and collaboration among stakeholders from the business, scientific, educational, and public sectors. This necessitates a comprehensive study

of the innovation potential of the creative sector and the identification of mechanisms for its realization amidst structural economic changes.

As the transition toward a knowledge economy unfolds, the sources of competitive advantage for enterprises and national economies are gradually shifting. While the traditional economic model relied heavily on material resources, production capacities, and economies of scale, the modern model increasingly focuses on intellectual capital, technological competencies, innovation, and the capacity to create unique products and services.

In this context, the creative sector serves as a key element in the structural modernization of the economy. Its development fosters the emergence of new types of economic activity and innovative business models, drives the transformation of traditional production sectors, and strengthens interconnections across the economic system.

According to the UNCTAD approach [1], the creative economy encompasses activities in which creativity and intellectual capital serve as the primary resources for the creation of goods and services. This perspective allows the creative sector to be viewed as an economic system that integrates cultural, technological, entrepreneurial, and intellectual processes.

At the same time, it is important to distinguish between the concepts of the “creative sector,” “creative industries,” and the “creative economy.” Creative industries refer to specific areas of economic activity based on the utilization of creativity and intellectual property. The creative sector is a structural segment of the economy that encompasses specific types of activities and business entities. The creative economy, in turn, characterizes a broader system of economic relations in which creativity, knowledge, and intellectual resources are utilized to generate economic and social value.

The innovation potential of the creative sector can be defined as a combination of resources, competencies, organizational capabilities, and institutional conditions

that enable creative entities to generate, develop, implement, and commercialize new ideas, products, services, technologies, and business models for the purpose of creating economic and social value.

Given the specific nature of creative activity, the sector's innovation potential can be structured into five interrelated components: resource, technological, intellectual-human capital, entrepreneurial-organizational, and institutional-network (Table 1).

The interaction among these components gives the innovation potential its systemic nature. Specifically, the presence of creative talent without access to financial resources and technological infrastructure limits the practical realization of innovative ideas. Conversely, the availability of technology – absent the necessary intellectual capital and entrepreneurial competencies – does not guarantee the creation of competitive products.

Human capital holds a central place within this system. It is precisely creative abilities, professional knowledge, interdisciplinary training, and the capacity to generate unconventional solutions that drive the initial formation of innovative ideas. In the current landscape, however, these traditional creative competencies are complemented by digital skills, analytical thinking, data proficiency, technological literacy, and the ability to utilize artificial intelligence tools.

Importantly, the innovation potential of the creative sector extends beyond mere technological advancements. It also encompasses innovations in products, processes, marketing, organizational structures, and business models. For instance, the creation of an interactive digital product constitutes a product innovation; the use of automated content-production tools represents a process innovation; the adoption of novel methods for promoting creative products qualifies as a marketing innovation; and the establishment of a partnership platform for independent creators serves as an organizational innovation.

Table 1

Structural components of the creative sector's innovation potential

Components	Content Characteristics	Key Manifestations of Implementation
Resource	The aggregate of material, financial, informational, and intangible resources required for innovation activities	Funding for creative projects, access to investment, utilization of intellectual property, availability of creative infrastructure
Technological	The capacity to employ modern technologies for the creation, production, and dissemination of creative products	Artificial intelligence, digital platforms, virtual and augmented reality, 3D modeling, cloud services
Intellectual and Human Capital	The aggregate of creative abilities, professional competencies, knowledge, and experience embodied in human capital	Creative thinking, digital skills, interdisciplinary competencies, entrepreneurial knowledge
Entrepreneurial and Organizational	The capacity of sector entities to transform creative ideas into commercial products and effective business models	Startups, project management, agile business models, crowdfunding, commercialization of innovations
Institutional and Network	The set of organizational and institutional conditions that facilitate collaboration and the dissemination of innovations	Creative clusters, business incubators, universities, partnerships, government support programs

Source: Developed by the author.

Structural economic shifts simultaneously create new opportunities and constraints for realizing the innovation potential of the creative sector. Their impact manifests through the transformation of the technological environment, shifts in the structure of demand, the emergence of new channels for value creation and distribution, the reconfiguration of competitive relationships, and the establishment of new requirements for workforce competencies.

Among the key transformative factors, the following are worth highlighting [1-5]:

1. The digitalization of economic activity. Digitalization alters traditional mechanisms for the creation, production, promotion, and consumption of creative products. The proliferation of digital platforms, social networks, streaming services, cloud technologies, and software tools creates new opportunities for entities within the creative sector to enter international markets, engage audiences, and diversify revenue streams. According to UNCTAD [1], digital technologies are significantly transforming international trade in creative goods and services. In particular, streaming services, digital platforms, and new methods of content distribution are reshaping revenue structures and the competitive landscape within the audiovisual and music industries.

An important aspect of digitalization is the lowering of market entry barriers for small enterprises, independent creators, and startups. Thanks to digital tools, they can produce, promote, and sell products without the need to establish large-scale physical infrastructure. At the same time, digitalization increases dependence on technological platforms, content distribution algorithms, and the rules governing access to digital markets.

2. Development of Artificial Intelligence and Generative Technologies. Artificial intelligence marks a new stage in the technological transformation of the creative sector. Its applications encompass the generation of text, images, music, video, and animation, as well as the automation of editing processes, the analysis of

consumer preferences, and the personalization of digital content. UNCTAD [1] identifies artificial intelligence as a key driver in transforming the production and distribution of creative products. Its adoption creates opportunities to enhance the productivity of creative labor, reduce costs associated with specific production operations, and develop new formats for creative entrepreneurship.

At the same time, the proliferation of generative artificial intelligence brings to the fore critical issues regarding copyright protection, the use of intellectual property for training models, content authenticity, and the distribution of economic benefits between creators and technology platforms. Consequently, such technological innovations necessitate appropriate legal and institutional frameworks.

3. Shifting Models of Economic Value Creation. In traditional operational models for creative enterprises, economic outcomes largely depended on the production and sale of specific products or services. Modern digital business models, by contrast, generate value through intellectual property, content access, subscriptions, licensing, digital services, network effects, and user interaction. This implies that the competitiveness of entities within the creative sector is increasingly determined by their ability to manage intangible assets, cultivate long-term consumer relationships, and develop scalable digital products.

4. Strengthening cross-industry integration. The creative industries are increasingly interacting with information technology, manufacturing, education, tourism, trade, and other economic sectors. Such interaction fosters the emergence of hybrid products, new services, and innovative business models. A study published in the *International Journal of Innovation Science* in 2024 [2] examines the mechanisms through which cultural and creative industries influence regional innovation. The authors analyze this process by looking at the interplay between people, tools, collaboration, and intermediary mechanisms, highlighting the importance of cross-sectoral linkages for generating innovative outcomes.

5. Heightened requirements for economic resilience and adaptability. Global crises, military conflicts, disruptions to logistics chains, and market instability necessitate the search for flexible economic models. For the creative sector, this entails a need to diversify revenue streams, develop digital distribution channels, build partnership networks, and maintain the ability to rapidly adapt products to shifting demand.

Thus, structural economic changes serve not merely as the external environment in which the creative sector operates, but also as a direct driver in the transformation of its innovation potential. They alter the nature of resources, value-creation mechanisms, competitive advantages, and the organizational competencies required of business entities.

These transformations are summarized in Table 2.

Given current structural shifts and the specific operational characteristics of the national economy, realizing the innovation potential of Ukraine's creative sector requires the establishment of a comprehensive system of strategic priorities [5-7]:

A primary focus is the development of human capital and innovation-related competencies. It is essential to strengthen the integration of creative, technological, and entrepreneurial education, and to develop training programs for specialists in fields such as digital design, multimedia technologies, intellectual property management, artificial intelligence, and creative entrepreneurship. Another crucial task is to create conditions that facilitate the return and professional reintegration of Ukrainian specialists who were forced to move abroad.

A second priority is expanding financial opportunities for innovation-driven development. This entails utilizing grant programs, co-financing instruments, venture capital, crowdfunding, and public-private partnership mechanisms. Furthermore, financial support should focus not only on the creation of creative products but also on their commercialization, scaling, and entry into international markets.

Table 2

The impact of structural economic changes on the realization of the creative sector's innovation potential

Directions of Structural Change	Key Transformations	Opportunities for Innovative Development	Potential Constraints
Digitalization	Transition to digital production and distribution channels	Market expansion, product scaling, reduction of transaction costs	Digital divide, platform dependency
Artificial Intelligence	Automation and intellectualization of creative processes	Generation of new products, personalization, productivity enhancement	Copyright issues, ethical risks, technological dependency
Transformation of Business Models	Proliferation of platform, subscription, and network-based models	Revenue diversification, commercialization of intellectual assets	Market concentration, uneven income distribution
Cross-Industry Integration	Strengthening interaction between the creative sector and other industries	Creation of hybrid products and cross-industry innovations	Lack of partnerships, organizational barriers
Global Economic Crises	Shifts in demand, resource constraints, disruption of market linkages	Development of adaptive operational models, emergence of new niches	Financial instability, loss of markets, loss of human capital

Source: Developed by the author based on a synthesis of scientific sources.

A third area of focus is the development of innovation and digital infrastructure. This involves the creation of creative hubs, laboratories, incubators, digital fabrication centers, and facilities for the shared use of technological equipment. Such spaces should serve not merely as providers of physical infrastructure, but also as platforms for interaction among entrepreneurs, researchers, designers, developers, and representatives from other economic sectors.

The fourth priority is the promotion of cross-sectoral cooperation. Interaction between the creative sector and industries such as manufacturing, IT, education, tourism, construction, and services holds particular promise. This will enable the utilization of creative and intellectual resources to modernize traditional industries, enhance the consumer value of products, and create new market niches.

The fifth area of focus is strengthening the protection and commercialization of intellectual property. It is essential to improve mechanisms for copyright registration, licensing, the management of intangible assets, and the protection of creators' rights within the digital environment. The regulation of generative artificial intelligence requires special attention, as technological advancements are currently outpacing the development of established frameworks for allocating rights and responsibilities.

The sixth priority is the internationalization of creative entrepreneurship. Integrating Ukrainian enterprises into international creative networks – through participation in global exhibitions, festivals, acceleration programs, and digital platforms – lays the groundwork for increasing the export of creative goods and services, attracting investment, and building Ukraine’s international reputation.

The seventh area of focus is the regionalization of innovative development within the creative sector. The formation of regional creative ecosystems must take into account local resources, cultural heritage, territorial specialization, educational potential, and existing entrepreneurial initiatives. This will help reduce territorial

disparities, create new hubs of economic growth, and enhance the resilience of the regions.

A synthesis of strategic priorities suggests that the innovative development of Ukraine's creative sector should shift from supporting isolated creative activities toward the creation of a holistic innovation ecosystem. The functioning of this ecosystem relies on the interaction between the state, the business community, educational institutions, research organizations, civil society groups, investors, and international partners.

This approach takes on particular significance in the context of Ukraine's post-war recovery. The creative sector can deliver not only economic outcomes but also contribute to the restoration of the cultural environment, the preservation of national identity, the shaping of a positive international image, and the fostering of social cohesion. Consequently, its innovation potential encompasses economic, technological, social, and cultural dimensions [7].

The study concludes that the innovation potential of the creative sector serves as a key driver of structural economic change by facilitating the emergence of new sources of value added, the growth of intellectual entrepreneurship, the dissemination of technological innovations, and the diversification of economic activity. Its impact extends well beyond the direct production of creative goods and services, as the outputs of creative enterprises generate innovative effects across related economic sectors.

For Ukraine, realizing the innovation potential of the creative sector is of critical importance for structural modernization and post-war recovery. Prospects for its development are linked to the expansion of financial support for innovative projects, the development of digital infrastructure, the strengthening of intellectual property protection, the formation of regional creative clusters, integration into European innovation networks, and the promotion of exports of creative goods and services.

It is appropriate to view the creative sector not merely as a distinct segment of the economic system, but as a cross-sectoral innovation resource capable of accelerating structural transformations, enhancing economic adaptability, and generating new competitive advantages for the national economy. Future research should focus on developing methodological tools for the quantitative assessment of the creative sector's innovation potential and determining its contribution to the structural modernization of Ukraine's economy.

CHAPTER 4
HOUSEHOLD PERSONAL FINANCES IN THE SYSTEM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE ECONOMY

Savonik Tetiana,
Lecturer,
Novovolynsk Educational and Research Institute of Economics and Management
Western Ukrainian National University,
Novovolynsk

A strategic priority for every state is ensuring stable economic growth, with the investment process playing a particularly important role among its determining factors. This process involves the multifaceted implementation of investment projects aimed at fostering a favorable investment climate and creating appropriate conditions for attracting capital to economic entities, specific industries, and regions, which ultimately contributes to improving the well-being of the population. In turn, personal finance constitutes a structured mechanism for the accumulation and allocation of citizens' monetary income and expenditures within the framework of their individual budgets. Channeling personal financial resources toward investment plays a key role in stimulating the development of both the real and financial sectors of the economy. By ensuring the effective reallocation of capital toward the most promising sectors, investments boost innovation, stimulate entrepreneurial initiative, and serve as a significant driver of overall societal development.

The category of "investment" is one of the fundamental and multifaceted concepts of economic science; it is widely applied in various spheres of financial and economic activity and operates at both the microeconomic and macroeconomic levels. The meaning of this concept is constantly evolving and expanding to include new forms, such as investments in human capital, intellectual, innovative, structural,

and information investments. For an effective theory and practice of the investment process, it is extremely important to clearly define its role as a driving force of economic growth both at the micro level and on the scale of the national economy as a whole [1].

Investments directly influence increases in production volumes; however, there is a certain time lag between them: production growth in the current period is driven not only by current investments but also by investments made in previous years.

Based on the forms of investment activity, certain key investment targets are identified (Table 1).

Table 1

Classification of Investment Targets by Capital Allocation Sectors

Field of investment	The Essence and Primary Objects of Investing
Financial Investments	Securities and targeted monetary deposits
Real investments	Capital in the form of new, modernized, or expanded fixed assets, as well as capital additions (working capital) across all sectors of the economy
Intellectual investments	Property rights and intellectual property rights, scientific and technical products, other property objects, as well as the organization of new goods and services production at existing capacities

Source: Compiled by the author based on [2].

The state acts as a major investor, implementing nationwide social and economic programs that address the interests of various segments of society.

In turn, the investment process operates closely within the investment market, where the circulation of capital is ensured. The functioning of this market is determined by current market conditions, the balance of supply and demand, the level of issuers' competitiveness, price volatility, and a combination of operational

and systemic risks, which together create the conditions for mobilizing the main sources of investment financing (Table 2).

Table 2

Structure and Sources of Investment Resources

Group of funding sources	Specific types and instruments of financial resources
Business entities	Equity, attracted, and borrowed capital of enterprises; financial resources of corporate groups
Household sector	Household savings accumulated by financial intermediaries
State and municipal sector	Allocations from the state budget; development budget funds; proceeds from the privatization of state property and the sale of state-owned shareholdings
Specialized and external institutions	Investment fund resources; foreign investments in various forms and types

Source: Compiled by the author based on [4; 10].

Savings are a key element of the investment process. However, not every type of savings automatically becomes an investment: if funds are not used for current consumption, they are merely passive savings. Only those resources that are directly or indirectly directed toward expanding reproductive processes for the purpose of generating future income become investments.

Primary capital accumulation generates investment resources that are channeled into reproduction as factor costs for further accumulation, ensuring the continuous circulation of capital. Since the source of investment is exclusively that portion of funds directed toward the creation of new accumulations and the formation of investment capital, it is this portion that is considered the true source of investment resources. In this context, it is extremely important to understand the essence of finance itself at the macro- and micro-levels (Table 3).

Table 3

Subject Structure and Content of Financial Relations

Category of interacting entities	Content and nature of monetary and financial relations
Business entities of various forms of ownership	Formation, distribution, and use of monetary funds in the process of direct production and commercial activities
The state, enterprises, and citizens	Relations arising in the process of paying tax assessments, mandatory payments, and receiving budget financing
Enterprises, individuals, and off-budget funds	Interaction during the transfer of mandatory or voluntary funds and the subsequent receipt of targeted resources
Individual components of the financial system	Inter-institutional redistributive relations involving insurance companies, pension funds, and budgets of various levels

Source: Compiled by the author based on [15; 16].

In a narrow sense, finance is equated with financial resources – the totality of monetary funds at the disposal of the state, economic entities, financial institutions, and households.

In contemporary Ukrainian scholarship, the Western approach to interpreting the concept of finance is becoming increasingly widespread. Foreign researchers view finance in a broad context, generally avoiding rigid, standardized definitions and refining the concept depending on the specific sphere of financial relations (Table 4).

In a post-industrial economy, the role of financial relations and the importance of human capital are rapidly increasing. Ensuring high rates of economic growth requires the harmonious development of the personal finance system, with a clear balance between the interests of the state, business, and the population.

Personal finance occupies a specific place in the overall financial system and possesses unique characteristics that distinguish it from public and corporate finance, while remaining in a continuous interconnection and interdependence with the latter.

Table 4

Differentiation of the financial category by sphere of relations within the Western approach

Sphere of financial relations	Академічне трактування та економічний зміст
Public (state and municipal) finances	Sphere of accumulation, distribution, and use of monetary resources at national and local levels to ensure the execution of state and local self-government functions
Corporate finance (finance of business entities)	Financial relations arising in the process of forming, circulating, and optimizing the capital of business entities across various ownership forms to support production and commercial activities and maximize market value
Personal finance (household finance)	The realm of formation, distribution, and use of monetary income of individuals or family units, encompassing current consumption, the formation of savings, and their institutionalized transformation into investment resources

Source: Compiled by the author based on [19; 21].

The historical precedence of personal finance stems from the fact that it emerged long before public and corporate financial relations. Its development coincided with humanity's transition to the individual appropriation of the fruits of labor and the emergence of the institution of private property.

The extent to which public funds are mobilized to finance state and municipal budgets is regulated by the legal framework and determined by the level of the tax burden. In addition, citizens' accumulated savings are directed toward the purchase of government securities, providing additional sources of revenue for budgets at various levels.

Decision-making in the realm of personal finance directly affects the state of the corporate and public sectors. This impact is realized through individuals' participation in the creation of value added in two ways (Table 5).

Table 5

Forms of Individual Participation in Value-Added Creation and Their Impact on Related Sectors of the Economy

Form of participation	Content and economic implementation mechanism	Monetary and resource equivalent
Labor form	Provision of real sector production processes with the individual's own labor capital	Wages and other labor remuneration payments
Investment form	Formation of personal savings and their institutionalized transformation into the corporate sector as an investment resource for enterprises	Investment income (dividends, interest, capital gains)

Source: Compiled by the author based on [6; 17].

In foreign academic literature, categories with similar meanings are used: “personal finances,” “household finances,” “family finances,” and “consumer finances.”

In domestic economic literature, several related concepts are used, each of which has its own conceptual and terminological characteristics (Table 6).

Synthesizing these approaches, personal finance can be defined as the system of generating and allocating monetary income and expenditures of individuals within their personal budgets in accordance with the subjective decisions they make. It is also appropriate to highlight the general concept of “household finance,” which occupies a full-fledged place in the state’s financial system on par with corporate (business) and public (government) finance, serving as an equal component and synonymous equivalent in the context of macroeconomic analysis (Figure 1).

Table 6

Systematization of the Terminological Field of Household and Personal Finances

Category	Conceptual and terminological features and substantive characteristics
Household finance	The most common category in academic literature; the aggregate of monetary-distributional relations regarding the formation and allocation of financial resource funds between entities of a joint household (for collective consumption and accumulation) and between their individual members in the course of individual socio-economic activity
Finance of families and individual citizens	The concept of "family" predominantly reflects the social aspect of relationships, whereas the category of "household" is significantly broader in an economic context, as it also encompasses individuals living and managing a domestic economy alone
Personal finance	A group of terms considered substantively identical in scientific literature, characterizing the financial activity of an individual
Financial assets of the population	The aggregate of bank deposits, cash holdings, other reserves (in national and foreign currencies), and insurance savings formed from the portion of personal or family income not spent on current consumption (i.e., their savings)

Source: Compiled by the author based on [7; 12].

In the markets for resources and finished products (goods and services), households constantly interact with economic entities (firms). In the factor markets, households act as suppliers of the factors of production they own (labor, human capital, land, and entrepreneurial skills). On the other hand, firms and the government generate demand for these factors.

As a result of the interaction between supply and demand in the factor market, a market price is established for each factor of production. At the same time, employers (businesses and the public sector) generate corresponding financial flows in the form of wages and other factor incomes, which are directed to households. By

spending their income, households generate aggregate demand for goods and services in the consumer market, while economic entities, by selling their products, receive gross revenue.

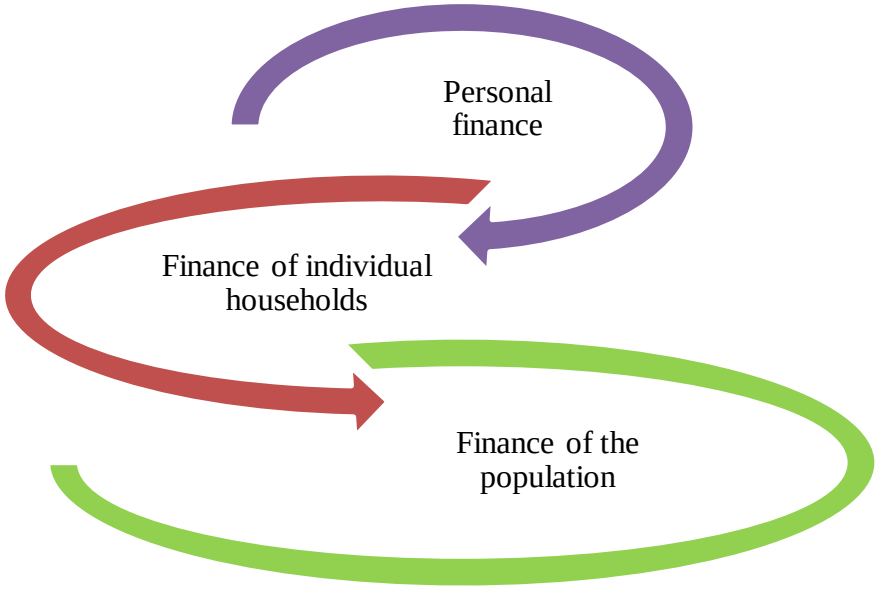

Figure 1. Intersection of the conceptual and terminological field of personal and family finance [7].

However, the income received by households and firms is not entirely directed toward the purchase of resources and goods: a certain portion of it is withdrawn in the form of tax levies in favor of the state and is also redistributed through the financial markets in the form of savings and investments.

The government plays an important role in redistributing funds among the population, thereby exerting a significant influence on citizens' economic behavior. It provides households (as well as businesses) with public goods and services, the financing of which requires tax revenues. The government collects taxes from households (including personal income tax, property tax, etc.) and, at the same time, pays them social transfers (pensions, temporary disability benefits, unemployment benefits, etc.).

The interrelationship between households and economic entities also encompasses the inter-household connections among households themselves. Figure: Thanks to their available resources and potential, households participate in the creation of value added while performing work or providing services related to the reproduction of the labor force [20].

Within the system of financial relations, a household receives consumer goods, wages, various transfer payments, credit resources, and investment income. In turn, outflows consist of consumer spending, tax payments, loan principal and interest payments, and expenditures on the purchase of financial assets.

At the same time, the financial market opens up a wide range of opportunities for households: it allows them both to raise additional funds through credit instruments and to purchase various financial assets for investment or to build up accumulated savings.

Personal finance occupies a distinct place within the broader financial and economic system, possessing a number of fundamental characteristics that distinguish it from public (state and municipal) and corporate finance (Table 7).

Table 7

Classification of Specific Characteristics and Factors Affecting the Functioning of Personal Finance

Specific feature of personal finance	Content and economic characteristics
1	2
Primacy	Subjective decisions of individuals regarding human capital and savings set the baseline parameters for the corporate and public sectors
Fundamental nature	Factor incomes are personal; through labor contributions and savings, private funds are transformed into business investments

Continuation Table 7

1	2
Participation in distribution	Formation at all stages of the distribution and redistribution of national income (unlike public and corporate finances)
Transformational orientation	Ensuring a continuous mechanism for converting citizens' private savings into real investment resources of the economy
Absolute personification	Identity of the subject and object of financial activity; orientation towards individual assessment, life cycle, personality goals, and motivation
Macroeconomic significance	Aggregated indicators of the household sector play a decisive role in state and regional forecasting
Autonomy and symmetry of income and expenditure	Available incomes directly determine and constrain the level of future expenditures (in contrast to the primacy of expenditures in the budget)
Architectonics of funds	It encompasses the current consumption fund and the durable goods acquisition fund, forming aggregate solvent demand
Freedom and responsibility	High degree of freedom in income generation and independent flow management with risk and responsibility assumption
Regulation by state requirements	Presence of unified tax obligations for all individuals clearly defined by state institutions
Legislative restrictions	Strict regulation by financial and general legislation limiting decision-making freedom
Closed list of obligations	Clearly defined list of financial obligations (taxes, fees) and legal liability within the framework of legislation
Sensitivity to market conditions	Dependence of Ukrainian personal finances on the global energy market and the export-raw material orientation of the economy
Currency component	Significant share of foreign currency in incomes, expenditures, and savings, which generates currency risks and transaction costs
Shadow component	Presence of informal incomes ("in envelopes", hidden business) that are channeled differently into domestic consumption or capital flight
Income differentiation	Deep differentiation of income and wealth among the population

Source: Compiled by the author based on [7; 12].

The functional architecture of personal finances reflects their multifaceted role as the foundation of the entire national financial system. Within the scientific framework of this monograph, the functions of personal finance reveal not only the process of managing a household's budget but also their systemic capacity to transform into drivers of economic growth (Table 8).

Table 8

Classification and Description of the Basic Functions of Personal Finance

Functions of personal finance	Essence and economic content
Life support	Formation of financial-target benchmarks and the individual's intrinsic motivation for financial activity
Resource function	Justified selection of financing sources and mobilization of necessary personal financial resources
Distributive function	Implementation of temporal, functional, and subject-based allocation of available personal financial resources
Reproductive function	Channelling personal funds into current consumption, as well as the preservation and reproduction of the workforce (human capital)
Savings function	Development of the individual's savings activity, optimization of the savings rate, and selection of acceptable forms for their preservation
Investment function	Activation of investment behavior, selection, and practical application of diverse investment instruments
Stimulating function	Enhancement of the standard and quality of living of citizens through the growth of their personal financial activity
Control function	Organization of preliminary, current, and subsequent financial self-control over the personal budget and cash flows
Regulatory function	Formation of socially responsible financial behavior in accordance with the norms and rules of the modern financial environment

Source: Compiled by the author based on [7; 12].

The main areas of personal finance include consumption, savings, insurance premiums, foreign currency purchases, and investments. In our view, investment is

the key driver of growth for both the real economy and the financial market as a whole. Personal finances form the primary foundation of the overall financial system, mediating the processes of private consumption and channeling capital into the corporate and public sectors, which in turn finances the expansion of the banking system, real estate markets, and securities markets, creating a solid foundation for their steady development.

Investments serve as a fundamental element that ensures the effective functioning of the financial and credit system of the national economy. Recognizing that investments are viewed not merely as current expenses but as strategic investments in the future makes it possible to organize the investment process much more rationally. All investment is carried out through the implementation of investment projects aimed at achieving the strategic goals of both the state and economic entities [3].

The investment process is a specific activity aimed at attracting an investor to an investment object, carried out with the goal of generating investment income.

By its very nature, the investment process exhibits all the characteristics of a system: it necessarily includes an agent (the investor), an investment object, a relationship between them (the process of investing for the sake of income), and the external investment environment. In this context, it is precisely this interconnection that serves as the system-forming factor, as it integrates all other components into a single whole.

Full-fledged participants in the investment process include not only traditional investors, financial intermediaries, and enterprises, but also the general public, which acts not only as the ultimate beneficiary of the effects of investment activity but also as a full-fledged saver and a key holder of potential investment resources (Figure 2).

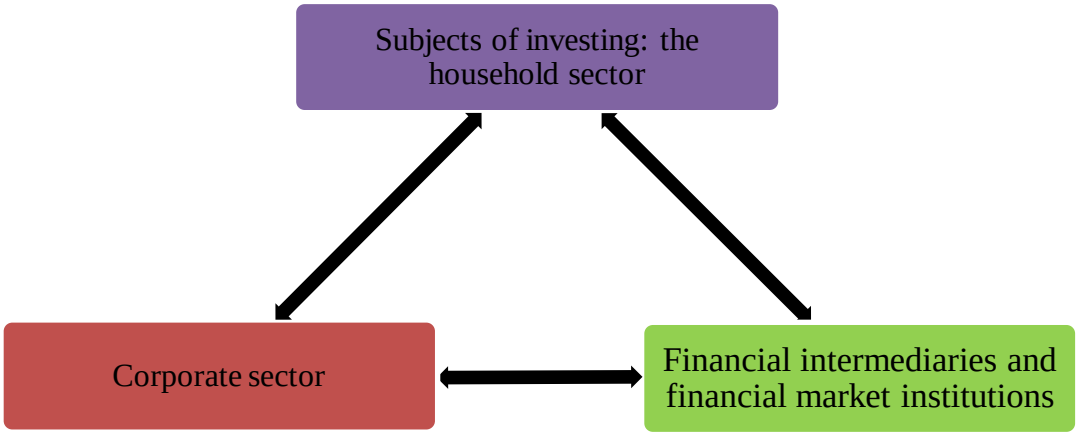

Figure 2. Structural-logical model of the investment process involving the household sector [2]

The process of converting savings into investments generates a flow of funds from households to the corporate sector through financial intermediaries, which is matched by a reverse flow of payments in the form of investment income and interest accruals on accumulated capital. These forms of savings include both direct investments in corporate securities (stocks and bonds) and indirect bank or market deposits, which are subsequently channeled toward the implementation of investment projects in the real sector of the economy.

This mechanism can function fully only in a society with a high level of socioeconomic maturity, where passive savings are clearly separated from active investment, and real investments are distinct from financial ones. In this structure, the business sector acts as the direct user (recipient) of investment resources, the household sector serves as the primary holder of capital, and financial intermediaries constitute the financial market infrastructure, ensuring the effective transformation of private savings into investment resources.

Since households face significant barriers and risks when accessing the financial market directly to invest their savings on their own, professional intermediaries take on this role. In turn, the real sector channels the funds raised

toward the purchase of modern equipment, technological modernization, and the expansion of production capacity, while the population serves as the end consumer of the manufactured goods. Since citizens generally do not enter into direct bilateral agreements with manufacturing enterprises, their interaction should be viewed as an indirect system of relationships. As a result, the effects of investment activity are complex and multifaceted: employment levels rise at modernized or newly established enterprises, citizens' labor income increases, and, as a natural consequence, the volume of consumer demand expands [12].

It is precisely the combination of these economic shifts that serves as the material foundation for shaping and improving the quality of life in society. After all, the standard of living of the population is a complex category that encompasses the material, socio-spatial, and cultural-spiritual conditions of individuals' lives within a specific territory (a state, region, or local community). In this context, although every economic actor seeks to maximize its own benefits, the effectiveness of investments cannot be measured solely in terms of commercial profit, as is customary for businesses or financial intermediaries. By analogy with the effects of large-scale government investments, the effectiveness of the investment process for the population is manifested not only in monetary terms but also in substantial social dividends: a direct improvement in the quality and duration of life, as well as expanded opportunities for personal development and professional growth. At the same time, financial security reflects not only the level of individual material well-being but also encapsulates the overall effectiveness of the entire national economic system over time.

A system of key statistical indicators is used to quantitatively measure this efficiency and assess its macroeconomic underpinnings. Gross domestic product (GDP) occupies a special place among these statistical indicators as a fundamental benchmark for macroeconomic dynamics. It is the volume and qualitative characteristics of GDP that determine the limits of national income formation and the

size of the resource base available to meet the needs of the population. GDP's impact on the standard of living is realized through a cumulative effect: an increase in gross output stimulates business activity and wage growth, creating the material foundation for personal savings and investment in human capital. Accordingly, stable, positive GDP growth rates are a necessary prerequisite not only for the monetary enrichment of citizens but also for a general improvement in the quality and duration of their lives (Table 9).

Table 9

Trends in Ukraine's Gross Domestic Product, 2021-2025

(million UAH)

Period	Nominal GDP (at current prices)	Real GDP (at previous year's prices)	Difference (real minus nominal)	
2021	5459574	4363582	-1095992	-20,1%
2022	5191028	3865780	-1325248	-25,5%
2023	6537825	5518062	-1019763	-15,6%
2024	7658659	6821088	-837571	-10,9%
2025	8931194	7801948	-1129246	-12,6%

Source: Compiled by the author based on [11].

An analysis of the statistical data presented indicates a significant gap between the nominal value indicators of national production and its real physical volume, which directly affects the population's well-being and quality of life.

Thus, the largest gap between real and nominal GDP was recorded in 2022, when the deviation stood at 25.5. This reflects the full-scale devastating impact of the military-economic shock, which was accompanied by the disruption of production and logistics chains and high inflationary pressure.

During 2023-2024, a narrowing of the relative gap between the indicators under study was observed. This indicates a partial adaptation by economic entities, a

revival of domestic demand, and the containment of inflationary expectations, which had a positive effect on the stabilization of household purchasing power.

In 2025, the absolute gap between real and nominal GDP figures widened again to -1,129,246 million UAH, equivalent to -12.6%. This trend confirms the decisive influence of inflation (the price factor) on the formation of nominal economic aggregates.

Table 10

Trends in Ukraine's Nominal Gross Domestic Product per Capita, 2021-2026

(U.S. dollars)

Period	Nominal GDP per capita	Change compared to the previous year	Growth rate compared to the previous year
2021	4775,9	-	-
2022	4199,7	-576,2	-12,1%
2023	5139,6	939,9	22,4%
2024	5389,5	249,9	4,9%
2025	5865,9	476,4	8,8%

Source: Compiled by the author based on [11].

The trend in Ukraine's nominal gross domestic product per capita for 2021-2025 reflects the high sensitivity of the population's material well-being to geopolitical and macroeconomic shocks. The rapid growth of this indicator in 2021 to $4,775.9 was followed by a 12.1% decline in 2022 (to $4,199.7), which was a direct consequence of the full-scale military invasion and the destruction of economic potential.

At the same time, the period from 2023 to 2025 is characterized by a high degree of adaptability on the part of domestic economic entities. As early as 2023, there was a compensatory growth in nominal GDP per capita of 22.4% (to $5,139.6), which showed signs of moderate stabilization in 2024 and 2025, ultimately reaching

$5,865.9. This positive trend indicates a gradual recovery in purchasing power and the potential for savings formation in the personal finance sector.

From the perspective of personal finances and the individual well-being of citizens, the trends in macroeconomic indicators outlined above point to the following practical conclusions:

- The growth in per capita nominal GDP indicates a gradual recovery in the financial situation of the average citizen following the severe shock of the first year of full-scale war;

- The transition from crisis to stabilizing growth in 2024–2025 shows that households once again had a reserve of resources not only to cover their current living expenses but also to build private savings;

- The increase in income equivalent in foreign currency expands individuals' opportunities to diversify their savings (in particular through bank deposits, the purchase of government bonds, or other financial instruments);

- Households should take into account that the nominal increase in dollar terms is partially offset by domestic inflation and the cost of living, which requires a more prudent approach to managing their family budgets.

In this context, rationalizing household budget decisions is closely linked to the ability not only to preserve but also to effectively invest their savings.

Channeling household savings into the economic cycle and their subsequent transformation into investment capital require the creation of appropriate institutional conditions and the provision of effective financial instruments to help private investors achieve their goals. In this context, the conversion of citizens' savings into real investments occurs through their acquisition of a wide range of financial, tangible, and intangible assets.

The investment and borrowing processes are in constant interaction, with household savings serving as a key element of macroeconomic reproduction. The mechanism of this transformation is based on the temporary alienation of a portion of

the owner's monetary income, governed by the principles of reversibility, fixed terms, and remuneration. This defines the credit nature of savings and ensures the capitalization of income by channeling it into the system of credit and financial relations (with the exception of direct investment in one's own business or real estate). Subsequently, the accumulated resources are channeled under similar terms to economic entities to ensure their effective use, which requires that savings be withdrawn from their non-bank cash form [18].

A significant portion of household savings – which constitutes a substantial resource potential for the economy – exists in an unorganized form and remains isolated from macroeconomic reproduction processes. A substantial portion of these savings is hoarded in the form of cash in national and foreign currencies, while the remainder is accumulated through traditional banking instruments.

At the same time, the role of modern financial market instruments in this process remains minimal. Taken together, these factors result in low efficiency in transforming the population's accumulated monetary funds into the investment resources necessary for the country's socioeconomic modernization.

Within the framework of academic classification, forms of household investment are conventionally divided into assets with direct ownership rights (foreign currency in cash; bank-held precious metals in bullion, investment coins, jewelry, antiques, and works of art; real estate; stock market instruments: initial public offerings by operating companies, stocks and bonds on an organized secondary market, and the establishment of new enterprises with the issuance of corporate rights at par value) and investments without direct ownership rights (non-state pension funds, endowment life insurance, mutual funds, bank deposits, and checking accounts).

At the same time, this study excludes passive (unorganized) savings – namely, the hoarding of precious metals, hryvnia and foreign currency cash in the form of "household" savings, as well as the purchase of real estate, antiques, or other

tangible assets – from its direct analysis. These forms of hoarding do not constitute full-fledged investments and do not participate in the macroeconomic reproduction cycle; moreover, given the opportunity cost and the withdrawal of resources from circulation, they even have a restraining effect on the development of the national economy.

Among the institutions listed, bank deposits remain the most common form of raising capital from the public. Banks serve as the most familiar and accessible financial intermediaries for citizens to place their temporarily available funds. They are characterized by a high level of transparency and regularly conduct comprehensive and understandable marketing campaigns. Access to banking infrastructure is available in virtually every region thanks to the extensive branch networks of major national banks, which allow customers to conduct personal financial transactions [12].

Traditionally, the banking sector is viewed as a reliable sector that provides a stable income. In today's environment, an additional factor contributing to its stability is a well-developed deposit insurance system for individuals, which guarantees the unconditional return of deposited funds to depositors even during times of crisis in the national economy.

Bank deposits are one of the most transparent and widely publicized forms of investment. Specialized online services (deposit calculators and aggregators) are available on the official websites of banking institutions, allowing potential depositors to quickly select the best investment terms. In addition, banks are classified as financial intermediaries required by law to regularly publish their complete set of financial statements for public access.

The deposit service process itself is characterized by the lowest transaction costs compared to other investment instruments. For example, transactions in the securities market require the payment of commissions to professional participants

(brokers, depositories), and the purchase of savings-based insurance products often entails additional costs for the services of financial advisors or insurance agents.

Accordingly, bank deposits remain the simplest way to invest temporarily available liquidity to generate passive income. A study of the population's savings behavior and the structure of the banking sector's funding base in 2026 confirms the continued positive trend in the accumulation of household deposit capital, with a pronounced dominance of the national currency (Table 11).

Table 11

Breakdown of Ukrainian Household Deposits by Currency in 2026 (for 9 months)

(million UAH)

Period	Total	By currency			
		UAH	USD	EUR	Other currencies
January	1595996	1052850	388553	150723	3871
February	1633338	1077546	398789	153146	3857
March	1628608	1067464	402982	154450	3712
April	1667555	1096575	406628	160548	3805
May	1675752	1107211	402811	161933	3797
June	1723288	1145794	409211	164482	3801
July	1723864	1143074	409314	167670	3806
August	1733910	1146427	411610	171972	3901
September	1753158	1160877	416412	172059	3810

Source: Compiled by the author based on [13].

Thus, over the first nine months of 2026, the total volume of household deposits in the banking system rose from 1,595,996 million UAH in January to 1,753,158 million UAH in September, representing an absolute increase of 157,162 million UAH, or 9.85%. This indicates a gradual restoration of public confidence in the

banking system and the continued ability of households to build financial savings despite macroeconomic challenges.

The hryvnia component of deposits remains the foundation of the savings portfolio: its volume increased from 1,052,850 million UAH in January to 1,160,877 million UAH in September (a 10.26% increase). The share of deposits in the national currency remained high and stable throughout the period under review. This predominance is driven by attractive interest rates on hryvnia deposits, which provide partial compensation for inflation risks.

U.S. Dollar: It retains its status as the key instrument for currency savings. The volume of dollar-denominated deposits, in hryvnia equivalent, increased from 388,553 million UAH to 416,412 million UAH (a 7.17% increase), and their share accounts for approximately 23.7% of the total deposit portfolio.

Euro: Shows moderate but steady growth – from 150,723 million UAH in January to 172,059 million UAH in September (a 14.16% increase), which raised the EU currency's share to 9.8%. This reflects the deepening of economic integration with the EU and the diversification of households' foreign currency savings.

Other currencies: account for a negligible share (about 0.2% or 3.8 billion UAH) and have remained stable over the past 9 months without significant fluctuations.

The search for more effective ways to optimize household budgets and the desire to protect savings from inflationary and currency risks are encouraging households to improve their financial literacy and diversify their savings portfolios. As a result of this shift in savings behavior, retail investors' focus is gradually shifting from traditional banking intermediation to direct investment instruments in the securities market [12].

In this context, the rapid growth in public demand for domestic government bonds (OVDP) has become a logical evolutionary step in the retail investment system. These bonds offer households an alternative – yet fully state-guaranteed –

mechanism for investing capital, combining high liquidity, competitive returns, and significant tax benefits.

Recently, the Ministry of Finance of Ukraine has been actively diversifying its sources of liquidity (particularly household capital) through the issuance and initial placement of domestic government bonds (OVDP). This financial instrument is highly attractive to retail and institutional investors due to two main factors:

- maximum reliability: the return of invested funds is guaranteed by 100% government guarantees. Many years of experience with OVDPs in the domestic market confirm that there have been no instances of default on these obligations, which establishes their risk-free status;

- competitive returns: the market yield on government bonds ensures a high level of capital preservation and growth amid inflationary pressures. Thanks to an optimal balance between yield and liquidity, short-term instruments (with maturities ranging from 3 to 6 months) enjoy stable demand from both domestic residents and foreign investors.

An analysis of statistical data indicates a rapid surge in activity in the retail segment of the government securities market and a rapid transformation in the savings behavior of Ukrainian households during 2022–2025 (Table 12). Domestic government bonds have evolved from a niche instrument for institutional investors into one of the most dynamic avenues for the public to invest their private capital (Table 12).

An analysis of the indicators over time reveals the following key trends and macroeconomic patterns.

1. The volume of investments by individuals in government bonds increased from 25.0 billion UAH at the beginning of 2022 to 100.6 billion UAH as of August 18, 2025. Thus, in just under four years, the total portfolio of government bonds held as household savings increased fourfold (an absolute increase of UAH 75.6 billion).

Table 12

Trends in Ukrainian Household Investment
in Domestic Government Bonds, 2022-2025

As of date	Volume of individuals' investments in domestic government bonds, UAH billion	Volume of individuals' investments in domestic government bonds, year-on-year change, %
01.01.2022	25,0	–
01.01.2023	30,0	+20,0
01.01.2024	53,0	+77,0
01.01.2025	78,0	+47,0
18.08.2025	100,6	+29,0 (for the first 7 months of 2025)

Source: Compiled by the author based on [14].

2. Growth trends by period:

- 2022: In the first year of the full-scale invasion, the portfolio held by individuals grew to 30.0 billion UAH. This moderate growth reflected the initial stage of market adaptation and the emergence of war bonds as an instrument for patriotic investment;

- 2023: a period of rapid transformation, when the portfolio expanded to 53.0 billion UAH. This was driven by high interest rates on government bonds, the simplification of digital purchase channels (particularly through banks' mobile apps and the government portal "Diya"), as well as the absence of taxation on income from government securities (unlike deposits).

- 2024: The high rate of capital mobilization from households continued (reaching 78.0 billion UAH), confirming the transition of OVDPs to the status of a systemic savings instrument for retail investors;

- First 7 months of 2025: dynamic growth continued, reaching the psychological milestone of 100.6 billion UAH.

During the period of full-scale war, the domestic government bond market served as a fundamental factor in ensuring the country's financial stability, channeling resources toward financing defense and social-humanitarian needs. The high investment appeal of domestic government bonds stems from a unique combination of minimal investment risk, high market liquidity, and favorable tax benefits, which sets them apart from alternative financial instruments.

Structural changes among government bond holders – in particular, an increase in the share of investments by households and businesses – indicate growing confidence in state institutions, the involvement of citizens in strengthening defense capabilities, and the formation of a reliable base of domestic debt capital.

Despite the sensitivity of OVDP yields to fluctuations in the National Bank's discount rate and inflationary trends, gradual macroeconomic stabilization is facilitating the adjustment of monetary policy and reducing volatility in the sovereign debt market. In addition to price factors, the digitization of investment procedures, the diversification of market access channels, and the strengthening of patriotic motivations have become significant drivers of increased demand [8].

These trends suggest that the government bond market can be viewed as a key strategic mechanism for mobilizing the state's domestic reserves under martial law. To stimulate its further growth, it is necessary to strengthen the institutional environment, improve the regulatory framework, and increase the transparency of exchange transactions in order to attract a wider range of institutional and retail investors. At the same time, in the context of post-war reconstruction, it would be advisable to introduce specialized purpose-driven bonds aimed at rebuilding destroyed infrastructure and supporting priority sectors of the national economy.

Despite the positive dynamics of the government bond market, the overall process of channeling household capital into the real economy continues to be hampered by a number of structural imbalances. A comprehensive solution to the problems of savings and overcoming barriers to the transformation of household

savings into real investments requires clearly defined systemic steps. This necessitates the development and implementation of effective organizational and economic mechanisms capable not only of stimulating the population's savings activity but also of ensuring the productive use of accumulated resources for macroeconomic growth [12].

1. Macroeconomic instability as a fundamental barrier to investment activity. It is impossible to stimulate the flow of household capital into the real sector of the economy as long as systemic economic turbulence, high inflation expectations, and destructive macroeconomic imbalances persist. Under such circumstances, household savings inevitably take on a hoarding character or are directed toward assets that are safe but ineffective from the perspective of social reproduction.

Priority areas for addressing imbalances and institutional reform:

- Ensuring macroeconomic stabilization and targeted growth (a fundamental prerequisite for attracting retail investors to the financial and investment process is the creation of a predictable macroeconomic environment and the assurance of sustainable rates of expanded reproduction). A secure and institutional foundation for stability reduces the subjective perception of risk and encourages the transformation of short-term savings into long-term investment resources;

- establishing a strategic management system (there is an urgent need to implement a conceptually new model of government regulation focused on long-term innovation, technological, and socioeconomic development). Such a system should define clear state investment priorities, integrate private savings into strategic national projects, and establish transparent rules of the game for all market participants;

- Adaptation of best international practices (leading developed countries demonstrate a wide range of tools for achieving an optimal balance between the economic efficiency of capital investments and their social impact). Achieving this balance relies on a harmonious synthesis of guaranteed state institutions (insurance

systems, institutional protection of investor rights, and tax incentives) and flexible market mechanisms, which together ensure an increase in the inflow of private capital into the national economy [9].

2. Information asymmetry and a lack of transparency in the operations of asset management companies. A significant barrier to attracting household capital is the high level of information opacity in the institutional investment market. A significant number of asset management companies (AMCs), which pool household savings for subsequent investment in the stock market, do not provide an adequate level of public disclosure regarding their actual financial and economic condition. Such a lack of transparency fosters systemic mistrust among potential investors and causes households to refrain from participating in collective investment schemes. At the same time, the domestic market lacks simple, reliable, and understandable investment instruments for the average investor – such as high-rated corporate bonds issued by leading companies that can be easily purchased through retail banking networks or digital platforms.

Conceptually, financial information asymmetry manifests itself in the uneven distribution of information among market participants, which prevents households from objectively assessing the "risk-return" ratio for specific financial assets. At the same time, this information imbalance also affects the sphere of government regulation: the public's insufficient awareness of the institutional opportunities provided by tax legislation (in particular, mechanisms for applying tax credits, preferential taxation of certain types of income, or social subsidies) limits the potential for optimizing households' aggregate disposable income.

A priority area for overcoming information asymmetry is the institutionalization of independent rating systems: an urgent task is the establishment of a robust national rating agency. Such an institution should conduct systematic monitoring, independent oversight, and objective assessments of the quality, liquidity, and reliability of the entire spectrum of financial instruments (including both government

and corporate securities), thereby providing potential retail investors with reliable benchmarks for making informed investment decisions.

A lack of institutional trust and imperfect mechanisms for insuring against investment risks. A significant disruptive factor hindering the full-scale transformation of household savings into productive capital investments is the low level of trust that potential investors have in financial intermediaries [12].

3. In domestic practice, a key issue for retail investors remains the provision of systemic guarantees for the preservation and unimpeded return of invested assets. From a macroeconomic perspective, the concept of deposit insurance represents a complex, multifactorial model whose functioning is closely determined by the institutional parameters of the national environment, the level of financial stability of the banking sector, and the effectiveness of regulatory oversight. According to analytical estimates by the International Monetary Fund (IMF), well-developed deposit insurance systems operate in more than 70 countries worldwide, serving as a fundamental element in supporting the systemic stability of financial and credit institutions and preventing panic-driven capital outflows.

In this context, comprehensively strengthening depositors', creditors', and retail investors' (primarily households') confidence in the domestic banking system has been identified as one of the strategic priorities for the development of the national financial sector.

Priority areas for building confidence and improving the deposit insurance system:

- institutionalizing and expanding deposit insurance (strengthening the protection of savings involves not only maintaining a 100 percent guarantee on deposits in the banking sector but also gradually extending similar guarantee mechanisms to other non-bank savings and investment instruments);

- harmonization with IMF and EU international standards (it is necessary to further improve the regulatory framework of the Deposit Guarantee Fund for

Individuals, optimize early-warning systems for bank liquidity risks, and adapt European Union directives on the protection of retail investors' rights);

- increasing transparency and open communication (building lasting public trust requires ensuring full transparency regarding the financial condition of institutions, conducting systematic communication campaigns on savings protection mechanisms, and raising households' financial literacy).

4. Low levels and volatility of household income as a systemic constraint on investment potential. The creation of an effective financial mechanism for transforming savings into real investments is significantly complicated by the high volatility of households' real disposable income amid dynamic macroeconomic fluctuations and persistent geopolitical turbulence. The problem of low levels of state social guarantees, low nominal incomes, and a shortage of disposable savings creates a vicious cycle. Although the physical volume of current household consumption has stabilized, in terms of quality it lags significantly behind the standards of developed economies, approaching the indicators of countries with the lowest levels of well-being. The structure of consumer spending remains rudimentary, and a significant proportion of households are forced to allocate virtually all of their income exclusively to meeting basic needs [7].

As a result, the traditional forms of capital accumulation remain inefficient channels of unorganized saving: hoarding cash (saving "under the mattress" for large, deferred purchases), as well as investing in traditional, conservative assets – real estate and foreign currency. These destructive trends pose a serious barrier to Ukraine's long-term socioeconomic development and require the implementation of a comprehensive state strategy.

Priority areas for addressing these issues and stimulating investment activity:

- Ensuring sustainable growth in living standards and institutional conditions (a fundamental revitalization of the investment climate requires synergy between the general prerequisites for the development of market relations and specialized

incentives to attract private capital). Since individual investment activity is directly determined by income levels, a targeted improvement in citizens' standard of living inevitably translates into growth in macroeconomic indicators;

- developing a universal financial mechanism (creating an effective system for transforming household savings into resources for expanded reproduction requires ensuring stable inflows of funds). This will enable financial institutions to introduce highly personalized financial products and significantly increase the public's motivation to invest;

- A differentiated approach in government socioeconomic policy (government regulation of households' interactions with the financial sector should become a key tool for improving the well-being of various segments of the population, taking into account the specific nature of their financial behavior). A multi-level strategy needs to be developed, with strategic goals that include, on the one hand, stimulating investment activity among middle- and high-income groups and, on the other hand, developing a reliable system to support and protect low-income groups (through private pension institutions, collective investment companies, etc.).

5. High inflation and inflationary expectations as a factor in the devaluation of investment capital. In an environment of high inflation, preserving and increasing the real value of household savings becomes an extremely difficult task. The rapid rise in consumer prices in the domestic economy significantly erodes the value of private investments, since the average market return on basic financial instruments only slightly exceeds the current inflation rate (and in certain periods is characterized by a negative real interest rate). This reduces the public's motivation to build long-term savings portfolios and encourages primarily short-term, risk-averse transactions [12].

Priority areas for addressing the problem and enhancing investment stability:

- ensuring price stability and deflationary regulation (the National Bank of Ukraine's targeted monetary policy, aimed at keeping inflation within the target

range and reducing inflationary expectations, is a key prerequisite for strengthening the financial stability and reliability of all economic entities);

- creating instruments to protect against inflationary depreciation (encouraging participation by individual investors requires expanding the range of financial products with floating yields linked to the consumer price index or hard currency exchange rates – in particular, indexed government bonds – which will ensure the real preservation of the purchasing power of accumulated capital);

- Scaling up retail investment amid macroeconomic stabilization (the creation of a predictable pricing environment lays the foundation for extending the time horizon of household investments, promotes growth in long-term investments, and ensures a steady inflow of private capital into the real sector of the national economy).

6. Structural inefficiency and the destructive nature of household savings. In the domestic economy, a significant portion of the resources accumulated by households is channeled into the real sector only to a minimal extent, indicating low productivity in their functional use. Households' predominant focus on speculative investment in real estate generates a number of negative macroeconomic effects. In particular, this has led to artificial distortions in pricing and an overvaluation of housing, as a result of which a significant portion of citizens with low and middle incomes are deprived of the opportunity to improve their living conditions. Furthermore, capital directed toward the secondary real estate market is withdrawn from active economic circulation and remains idle for extended periods [17].

At the same time, this thrifty behavior on the part of the population is a perfectly rational adaptive response to the shortage of reliable and high-yield alternative instruments in the domestic financial market. Under conditions of sustained macroeconomic stability, investments in real estate and foreign currency often yield negative real returns, confirming the advisability of directing these resources toward domestic hryvnia-denominated financial instruments. At the same time, the concentration of savings in a narrow range of conservative assets creates

risks of high sensitivity to economic shocks, as a result of which households lose the real value of their accumulated capital.

Priority areas for optimizing the structure of savings:

- Diversifying institutional alternatives for retail investors (addressing the problem of capital stagnation requires the creation of a flexible market for financial and credit instruments that, in terms of risk-return ratio, will outperform investments in real estate or foreign currency);

- encouraging the flow of capital into the primary sector and the real economy (it is necessary to develop government mechanisms that redirect private capital from the secondary speculative real estate market toward construction financing funds, infrastructure projects, and mortgage programs with a high multiplier effect for the national economy);

- Mitigating the risks of an undiversified portfolio (improving the public's financial literacy, combined with the development of accessible digital services for retail investing, will enable households to build balanced savings portfolios that are protected from sudden shifts in market conditions).

7. The bank-centric nature of savings behavior and the inefficiency of the traditional structure for allocating funds. At the current stage of development of the domestic financial market, commercial banks hold a monopoly position as key institutions for accumulating the population's temporarily available resources and as potential suppliers of long-term investment capital. Although the average return on bank deposits often lags behind the current rate of inflation or yields only a minimal real interest rate, time deposits and demand deposits remain the most widespread and familiar means of investing savings for the vast majority of households. In contrast, securities and non-bank financial products – as potential alternatives to bank deposits – continue to be used by retail investors on an extremely limited scale due to a lack of information, high entry barriers, and institutional barriers [5].

Priority areas for optimizing the funding structure:

- Developing high-yield and reliable institutional alternatives (the strategic objective is to expand the range of securities offering yields that exceed deposit rates, while maintaining high reliability standards). Of particular importance is the introduction of infrastructure bonds, accessible non-state pension instruments, and accumulative life insurance products capable of serving as effective alternatives to standard bank deposits;

- Developing a comprehensive system to promote long-term savings (ensuring the transition from consumption-oriented to investment-oriented savings behavior requires the creation of a holistic financial and economic mechanism). Effective incentive measures should be introduced – in particular, tax breaks for long-term investors, an expanded system of government guarantees for non-bank sectors of the market, and transparent digital channels for the retail trading of investment instruments.

8. The regional banking-centric nature of the infrastructure and the dominance of consumer lending over savings-oriented motivations. From a regional perspective, the banking system remains the primary institution of investment infrastructure in Ukraine. The underdeveloped nature of institutional intermediaries in the non-bank financial market, combined with the population's traditionally conservative savings behavior and low risk tolerance, creates a distorted model of household financial participation. Fierce competition in the banking sector and the aggressive expansion of instant lending have made consumer loans as accessible as possible to broad segments of the population. This creates an institutional environment in which individuals lose the motivation to save over the long term for major purchases, preferring instead to engage in stimulated, credit-fueled consumption, which further diverts potential investment resources from the savings pool [5].

Priority areas for addressing the problem and developing the institutional environment:

- Institutionalizing the channeling of resources into the real sector (further development of the institutional environment requires the establishment of effective financial and credit mechanisms capable of resolving the contradiction between the national economy's high demand for investment capital and the limited supply thereof). Well-developed investment institutions should serve as the foundation for accumulating savings and channeling them into highly productive sectors;

- intensifying inter-institutional competition for household capital (increasing the mobilization of household savings requires the creation of a fully competitive environment between commercial banks and nonbank financial institutions). Corporate and mutual investment funds, insurance companies, private pension funds, mortgage and construction institutions, leasing companies, and microfinance institutions should play a significant role in this process;

- Market digitization and the introduction of online trading (the scaling up of online trading technologies is a strategic factor in increasing the liquidity of the securities market and expanding regional access for retail investors). Ensuring simple, fast, and secure digital access for citizens to trading platforms via mobile apps and web platforms is a prerequisite for transforming conservative consumers into active participants in the stock market.

9. Low levels of financial literacy and psychological barriers to household investment behavior. A significant obstacle to transforming private savings into an investment resource is widespread financial illiteracy among the population, which manifests itself in a psychological "fear" or a lack of basic understanding of how modern financial instruments function (mutual funds, brokerage services, trust management mechanisms, etc.), as well as a lack of understanding of the objective necessity of purposefully building and growing savings [12].

Priority areas for addressing the problem:

- implementation of a comprehensive education policy (accelerating the process of transforming savings into investments is impossible without a systematic

improvement in financial literacy, which will enable consumers to clearly understand the nature of financial services and objectively assess their impact on their quality of life);

- a targeted and differentiated approach (programs to improve financial literacy must be developed taking into account the psychological and gender characteristics, as well as the income levels, of various target population groups);

- Market transparency (in addition to educational initiatives, the government and financial intermediaries are obligated to ensure that citizens are consistently informed about real alternatives and opportunities for safely investing their disposable income).

An analysis of the identified negative factors indicates that the low rate of channeling household savings into Ukraine's real sector is driven by a combination of institutional and behavioral factors. It is driven by macroeconomic instability, high inflation risks, a bank-centric market, information asymmetry, and psychological distrust of financial intermediaries. However, well-considered, systematically grounded decisions in the realm of state macroprudential policy – aimed at developing a transparent infrastructure, digitizing market instruments, and strengthening the protection of retail investors' rights – have the potential to transform citizens' scattered savings into a powerful domestic resource for post-war recovery and the sustainable growth of the national economy.

CHAPTER 5
ENGLISH FOR MARKETING: DEVELOPING GLOBAL PRESENTATION AND NEGOTIATION SKILLS

Kholod Mariia
PhD in Public Administration,
Associate Professor at the Department
of Social and Humanitarian Sciences,
Odesa State Agrarian University,
Odesa, Ukraine

The globalisation of commercial activity has fundamentally altered the linguistic landscape of international marketing. Today, English is no longer viewed exclusively as a foreign language to be mastered by imitating native speakers; it has evolved into Business English as a Lingua Franca (BELF). This phenomenon serves as a shared corporate medium used by professionals from diverse linguistic backgrounds to achieve business objectives. In multinational corporations (MNCs) and during cross-border marketing initiatives, BELF acts as the operational standard. However, the implementation of BELF creates complex power dynamics and psychological variables that extend far beyond grammar and vocabulary [4].

The traditional reliance on native-speaker norms — an ideology often termed "native-speakerism" — has historically placed non-native English users at a structural disadvantage. This ideological system constructs the native speaker as the ultimate linguistic authority, leading to a phenomenon among highly qualified foreign specialists known as "schizoglossia." This condition manifests as a constant psychological tension between communicative effectiveness and an internalised sense of linguistic inferiority. In a corporate environment, language differences frequently intersect with other sources of power, creating "shadow structures" in

which communication networks operate independently of the official organisational hierarchy, based on employees' shared native language. In multinational teams, employees who possess a high level of proficiency in the corporate language or are native speakers often gain elevated status, whereas those lacking fluency may experience a corresponding loss of status and influence over decision-making [5].

To navigate these power asymmetries, professionals employ strategies best explained by Communication Accommodation Theory (CAT), developed by Howard Giles. CAT posits that during social interactions, individuals adjust their communicative behaviour to manage personal and social identities. In the context of international marketing and negotiations, these adjustments fall into two primary categories: convergence and divergence [8].

Convergence involves changing verbal and non-verbal behaviour to become more similar to the interlocutor. Driven by the similarity-attraction principle and the social exchange process, convergence is used to gain social approval, build trust, and enhance communicative efficiency. For example, a marketing director pitching a product to a foreign client might simplify their syntax, synchronise their speech rate, or adopt shared corporate jargon to bridge cultural barriers and foster empathy. Conversely, divergence involves emphasising linguistic differences to maintain intergroup distinctiveness or to signal a specific social identity. During high-stakes negotiations, a participant might consciously or subconsciously use divergence to assert authority, remind the opponent of their relative status, or maintain professional distance [8].

The successful implementation of BELF in marketing teams relies heavily on a psychologically safe environment. Psychological safety is the shared belief among team members that they can take interpersonal risks in communication without fear of negative consequences or punishment. In linguistically diverse marketing departments, the fear of making a grammatical error or misunderstanding a cultural

nuance can severely inhibit participation in discussions and reduce overall productivity [4].

High levels of psychological safety positively affect Organization-Based Self-Esteem (OBSE) and employees' overall self-efficacy. Workers who believe their contributions are valued regardless of linguistic perfection are more likely to engage in the deep cognitive processing required for analysing complex markets and developing creative campaigns. Environments that penalise linguistic shortcomings erode self-confidence, leading to reduced bargaining power, limited innovative potential, and a diminished global reach for the organization [12].

Fluency in BELF is merely the baseline for success in global markets; true effectiveness requires deep cross-cultural competence. Geert Hofstede's Cultural Dimensions Theory and Erin Meyer's "Culture Map" provide essential conceptual frameworks for understanding how cultural backgrounds influence perception, thought, and action in business [14]. While critics rightly warn against the "ecological fallacy"—the assumption that cultural averages dictate every individual's behaviour—these models remain invaluable tools for predicting and interpreting systemic behavioural patterns during international campaigns [4].

A critical metric in cross-cultural marketing is the communication context spectrum. In low-context cultures (e.g., the US, Germany, the Netherlands), communication is explicit, simple, and clear. The responsibility for message comprehension rests with the speaker: the guiding principle is "if you don't understand, it's my fault" [7]. Marketing campaigns in these regions rely on direct value propositions, clear instructions, and literal messaging.

In contrast, high-context cultures (e.g., Japan, China, Saudi Arabia) rely on nuanced, layered, and implicit communication. The listener is expected to "read the air" and decipher meaning from contextual clues, body language, status hierarchy, and even silence. When marketers from a low-context background operate in a high-context environment, their direct communication may be perceived as

condescending, aggressive, or inappropriately stating the obvious. Conversely, representatives of high-context cultures may appear secretive, indecisive, or lack transparency to their low-context counterparts [7].

The manifestation of cultural context is highly visible in the linguistic mechanisms used to express disagreement, provide negative feedback, and negotiate contract terms. Linguists categorise these mechanisms into "upgraders" and "downgraders."

Upgraders are words that intensify or strengthen the force of a message (e.g., *absolutely, completely, totally, certainly*) [6]. Direct cultures, such as Ukrainian, Israeli, German, and French, frequently use upgraders when expressing disagreement, leading to blunt, frank exchanges that they view as intellectually honest and constructive acts.

Downgraders are lexical or syntactic devices used to soften or mitigate the harshness of a message (e.g., *partially, a little bit, maybe, I think*) [6]. Indirect cultures, such as Mexican, Japanese, British, and Peruvian cultures, rely heavily on downgraders to preserve harmony and protect the interlocutor's "face" (reputation).

Misinterpreting these linguistic markers routinely causes cross-cultural friction. If a negotiator from Peru states that they "disagree a little," a low-context counterpart might assume the issue is minor, when in reality the Peruvian is signalling a major deal-breaking problem but wrapping it in cultural politeness [7].

Beyond vocabulary and syntax, paraverbal language—pitch, pace, and vocal energy—carries immense meaning. Albert Mehrabian's widely cited (though often oversimplified) research indicates that in specific contexts regarding the expression of feelings, tone of voice accounts for 38% of communicative impact, nonverbal cues (body language, facial expressions) for 55%, and the words themselves for only 7% [7].

Table 1

Linguistic Modifier	**Function**	**English Examples**	**Cultural Preference**	**Potential Misinterpre-tation**
Upgraders	Strengthens / Intensifies meaning	*Absolutely, completely, totally, certainly*	Germany, Ukraine, Israel, France	Perceived as aggressive, hostile, or arrogant by indirect cultures.
Lexical Downgraders	Softens / Reduces harshness	*A little bit, maybe, sort of, kind of*	Japan, Mexico, UK, Peru	Perceived as indecisive, weak, or lacking confidence by direct cultures.
Syntactic Downgraders	Distances the speaker, expresses hypotheticals	*Would, could, might, I was hoping*	UK, high-context Asian cultures	Perceived as overly formal, vague, or evasive.

For non-native English speakers, mastering English paraverbal cues is exceptionally challenging. If a marketer's native language utilises less pitch variation than English, their delivery may sound monotone, leading an English-speaking audience to interpret this as a lack of enthusiasm, conviction, or interest. Pacing regulation is equally crucial: speaking too rapidly can signal excitement, anxiety, or insecurity, whereas a slower pace can convey authority or facilitate international audiences' comprehension of complex information.

Delivering marketing presentations to global audiences requires strategically managing listeners' mental processing capacities. Richard E. Mayer's Cognitive Theory of Multimedia Learning (CTML) provides an empirical framework for designing presentations that maximise attention retention and persuasion. CTML is

based on three core assumptions: the dual-channel assumption (humans process visual and auditory information through separate channels), the limited capacity assumption (each channel can only process a finite amount of information simultaneously), and the active processing assumption (learning requires purposeful selection, organisation, and integration of information) [13].

Mayer identifies three types of cognitive load: *intrinsic* (the inherent complexity of the material itself), *germane* (the effort required to integrate new information into existing cognitive schemas), and *extraneous* (unnecessary processing caused by poor instructional design). In high-stakes marketing pitches, extraneous load must be ruthlessly eliminated.

Coherence Principle – irrelevant words, images, and sounds should be entirely excluded. Background music, decorative stock photos, and tangential stories drain working memory capacity without contributing to the persuasive goal.

Redundancy Principle – simultaneously presenting the same information through spoken narration and on-screen text causes cognitive overload, as the visual channel struggles to process text while the auditory channel processes speech in parallel. Slides should contain memorable graphics, reserving text for the speaker's vocal delivery.

Signaling Principle – visual cues (arrows, highlights, bold text) should be used to direct the audience's attention to critical data points, reducing the mental effort required to scan complex charts or tables.

Spatial Contiguity Principle – text and related visual elements should be placed close to each other on the screen to maximise comprehension of their relationship, eliminating the need to visually scan back and forth across the screen.

It is worth noting that some critics, such as Reda Sadki, argue that Mayer's principles largely serve as "damage control" for the inherent inefficiencies of multimedia, suggesting that text-based peer learning often yields superior cognitive

outcomes [13]. Nevertheless, for live marketing presentations, adhering to CTML principles prevents audience fatigue and enhances message clarity.

For non-native speakers presenting in a BELF format, cognitive load is bidirectional: they must manage the audience's information processing while concurrently managing their own linguistic retrieval. Strategic rehearsal is paramount here. Rather than attempting to memorise an entire script—which results in stiff, unnatural delivery—speakers are advised to memorise only the first 30 seconds and their closing statement verbatim. This ensures a confident opening that establishes authority and a compelling conclusion that reinforces the core marketing message [4].

Additionally, scripting specific transition phrases between slides reduces the mental friction of spontaneous speech generation. Utilising strategic pauses—two to three seconds after a key point and four to five seconds between major sections—serves a dual purpose: it allows the audience to mentally file the preceding information (managing germane load) and provides the speaker with a vital moment to retrieve the necessary vocabulary for the next section. Breathing techniques, such as the 4-7-8 method (inhale for 4 seconds, hold for 7, exhale for 8), help manage physiological anxiety before the pitch begins.

The Q&A segment often triggers the highest anxiety for global marketers, as it demands spontaneous linguistic generation under pressure. When faced with aggressive, critical, or culturally abrasive questions, professionals employ the "Acknowledge-Bridge-Control" (ABC) technique.

Acknowledge – the speaker genuinely validates the questioner's concern without being defensive or dismissive (e.g., "You're right to raise that," or "I understand why that data is concerning"). This immediately disarms hostility by breaking the opponent's expectation of resistance.

Bridge – the speaker establishes common ground, pivoting the dynamic from confrontational to collaborative (e.g., "We both want this campaign to deliver maximum ROI," or "Like you, I am focused on reducing supply chain risks").

Control – the speaker steers the conversation toward their key strategic message or supporting data (e.g., "...which is why our revised strategy includes three specific safeguards," or "...let me share the localised market research that directly addresses this").

Furthermore, using clarifying questions (e.g., "Just to make sure I fully understand: are you asking about Q3 projections or the overall annual budget?") serves as a highly professional stalling tactic that buys the speaker five to ten seconds of cognitive time to formulate a solid, measured response.

Marketing professionals regularly negotiate contracts, agency partnerships, and media buys. The dominant paradigm for these interactions is the Harvard Method of Principled Negotiation, which emphasises separating the people from the problem, focusing on interests rather than positions, inventing options for mutual gain, and insisting on objective criteria38. This methodology, taught through asymmetric Harvard Business School (HBS) case studies, trains professionals to identify psychological traps, cognitive biases, and opportunities to expand the "pie" of value [17].

Central to this methodology are two critical pre-negotiation assessments: BATNA and ZOPA.

BATNA (Best Alternative to a Negotiated Agreement) – this is the specific course of action a negotiator will take if current talks reach an impasse. Establishing a strong BATNA provides leverage and psychological freedom, preventing the "agreement trap", in which a party accepts a suboptimal deal merely to avoid failure. Calculating a BATNA requires rigorous analysis: listing all alternatives, evaluating their expected value (excluding sunk costs), and selecting the highest-value

alternative. The BATNA directly informs the "reservation value" or "walk-away point"—the least favourable deal a party is willing to accept [11].

ZOPA (Zone of Possible Agreement) – the ZOPA represents the overlapping area between the buyer's maximum price and the seller's minimum price. For example, if a marketing agency will not accept a fee below $150,000 (their reservation value), and the corporate client has a maximum budget of $200,000, the ZOPA is the positive bargaining range from $150,000 to $200,000. Identifying the opponent's boundaries requires strategic probing, as both parties naturally conceal their true walk-away points. The negotiation process largely consists of shaping the interlocutor's perception of the ZOPA through high anchoring and persuasion [11].

While BATNA and ZOPA are mathematically universal concepts, the behavioural execution of the Harvard Method is highly culture-dependent. Research shows that the Harvard Method aligns perfectly with High-Individualism (High-IND) cultures that value explicit communication, objective data, and rapid transactional efficiency. However, in collectivist (Low-IND) and high-context cultures, the core tenets of the Harvard Method often fail.

In Low-IND environments, the Harvard directive to "separate the people from the problem" is often infeasible, as business relationships and problems are viewed as inextricably linked. Attempting to separate them may be perceived as deeply dismissive or disrespectful. Moreover, the direct questioning recommended by the Harvard framework to uncover underlying interests can be perceived as highly intrusive rather than clarifying in cultures that prefer implicit messaging and face-saving. In such cases, concessions are made slowly and incrementally to build trust, rather than in large steps to expedite an agreement.

Table 2

Negotiation Element	High-IND Cultures (e.g., US, UK, Germany)	Low-IND Cultures (e.g., China, Brazil, Japan)
Attitude Toward Problem	Separation expected; business is transactional.	People and problems are intertwined; separation is perceived as rude.
Information Gathering	Direct, clear questioning.	Implicit clues, reading context, reliance on intermediaries.
Concession Strategy	Larger, faster concessions for an efficient deal.	Small, gradual concessions used to build trust.
Focus of Interests	Priority on individual or immediate corporate ROI.	Priority on group harmony, long-term relational benefits, and stability.

Effective cross-cultural negotiation requires mastery of specific pragmatic English markers to protect relationships while advancing commercial interests. A fundamental tactic is the use of conditional concessions. Instead of granting requests unilaterally, negotiators are trained to use "If/Then" syntactic structures (e.g., "If you commit to a two-year contract, we'd be able to offer a 10% discount"). This ensures that every concession extracts mutual value and prevents the erosion of the negotiator's position.

Furthermore, face-saving discourse markers are critical. Direct refusals (a flat "No") are highly face-threatening in almost all business contexts. Expert negotiators utilise euphemisms and syntactic downgraders to soften the blow of rejection50. Phrases such as "I have some reservations about that," "That might be challenging," or "We will need to review this carefully" serve as polite yet firm indicators of disagreement. The strategic use of modal verbs (*would, could, might*) transforms

demands into requests, accommodating the audience's interests while preserving agreement.

When marketing strategies cross borders, the mechanism of language transfer dictates the success or failure of the entire campaign. Standard translation prioritises semantic accuracy, ensuring grammatical correctness and preserving the source text's literal meaning. While this approach is vital for legal contracts (where mistranslating "solemnidades" in the Occidental Petroleum case cost hundreds of millions) and medical instructions (e.g., the tragic $71M "intoxicado" error), literal translation is catastrophic for marketing copy. Marketing copywriting relies on idiomatic nuances, cultural references, humour, and emotional resonance that are lost in direct translation [6].

This challenge necessitates *transcreation*—a hybrid of translation and creative copywriting. Transcreation focuses on the emotional impact and intent of the message rather than the exact phrasing. A transcreation specialist is not bound by the source text; instead, they operate from a creative brief, deconstructing the underlying concept and entirely reconstructing it using culturally relevant idioms and symbols [7].

The history of international marketing is littered with disastrous, multimillion-dollar failures resulting from a reliance on literal translation rather than strategic transcreation.

All these failures share a common root cause: treating language as a mechanical word-replacement exercise. In marketing, the ultimate question is whether the message retains its resonance, not merely its vocabulary. For instance, Dove's "Real Beauty" campaign, while having no text translation issues, failed disastrously due to a lack of cultural adaptation in its visuals, where a Black woman "morphed" into a white woman, triggering accusations of racism [7].

Table 3

Brand	**Original Message/Name**	**Literal Translation / Region**	**Consequence & Cultural Mistake**
HSBC	*"Assume Nothing"*	*"Do Nothing"* / Global	For a bank, the directive to "do nothing" became a symbol of apathy. Rebranding cost $10M.
Coca-Cola	*Coca-Cola*	*"Bite the wax tadpole"* / China	Initial phonetic transliteration yielded an absurd meaning. Later changed to "ko-kou-ko-le" ("happiness in the mouth").
KFC	*"Finger-Lickin' Good"*	*"Eat your fingers off"* / China	A literal translation of a Western idiom turned an appetising message into a horror movie plot.
Pepsi	*"Come Alive with the Pepsi Generation"*	*"Pepsi will bring your ancestors back from the dead"* / China	The "come alive" metaphor was taken literally in a culture that deeply reveres ancestors.
Puffs	Brand *Puffs* (Tissues)	*Puff* (Whorehouse) / Germany	The brand failed to check the local slang meanings of its name in the German market.
Clairol	*"Mist Stick"* (Curling Iron)	*Mist* (Manure) / Germany	A literal translation of "mist" into German means "animal waste".

Because transcreation deviates significantly from the source text, traditional translation quality metrics (such as BLEU scores for machine translation) are inadequate. Instead, marketing departments use back-translation—translating the localised text back into the original language — to evaluate the intent and conceptual accuracy of the new message [9].

Furthermore, advanced metrics such as Time to Edit (TTE) are used to measure the cognitive effort required of linguists to elevate a baseline machine translation into an emotionally resonant brand manifesto. High TTE scores indicate the necessity for deep creative localisation. On a macro level, transcreation success is measured by market penetration velocity, comparing the speed at which a brand enters a new demographic with that of competitors relying on standard translation. Translation platforms employ AI-powered technologies like T-Rank to match copywriting specialists best suited to a brand's transcreation needs.

The advent of Generative AI is currently reconstructing the architecture of global marketing and transcreation. Large Language Models (LLMs), such as GPT-4, are not merely translation tools; they represent a fundamental shift in how brand meaning is generated, negotiated, and consumed.

Generative AI offers unprecedented speed in generating multiple creative iterations of marketing copy. However, research points to a nuanced reality regarding AI's current transcreation capabilities. An empirical study in Iran evaluating the transcreation of Persian brand slogans into English using GPT-3 demonstrated that, initially, professional human translators significantly outperformed students relying on standard AI outputs, as AI failed to capture brand-specific emotional resonance [9].

Yet, the study revealed that following targeted training in advanced prompt engineering, students were able to leverage GPT-3 to surpass the baseline performance of professional translators. This highlights a critical paradigm: GenAI does not replace the transcreator; rather, the transcreator's role evolves into that of an orchestrator. Value shifts from generating the initial text to applying expert human judgment, crafting complex prompts, and selecting the optimal output from an array of AI-generated variations [2].

At a strategic level, GenAI is altering the fundamental nature of consumer targeting. Marketing is no longer merely about persuading the individual consumer;

it increasingly involves influencing the algorithmic systems that mediate between the consumer and the brand. As consumers increasingly rely on GenAI assistants to filter information, summarise product features, and suggest purchases, consumers become a "human-AI pairing".

Consequently, global marketing teams must optimise their content not only for human cultural resonance but also for "model localisation"—ensuring that the brand's value proposition is easily parsed and favourably weighted by the specific LLMs dominating target markets. This requires navigating issues of AI sovereignty and mitigating biases inherent in models trained predominantly on Western, Anglo-centric datasets [9].

To equip marketing professionals with this complex blend of linguistic, cultural, and technological skills, corporate training providers have developed highly specialised curricula. Global platforms offer intensive solutions: for example, a specialised course on Preply involves 13 hours of study over 7 weeks with certified tutors, focusing on terminology, persuasive writing, and presentation skills [2]. Coursera offers a "Business English: Marketing and Sales" specialisation featuring 6 modules (product, promotion, pitching) with interactive feedback from an international community [3]. EC English provides an intensive 8-week "Principles of Marketing" course that combines English study (B1-C1 levels) with 10 ECTS credits and a CMBS professional certificate. EF English Live delivers 96 general, 28 business, and 17 industry-specific modules for comprehensive corporate training [1]. Modern AI-powered platforms like Kylian AI provide hyper-personalised learning, explaining business concepts in the user's native language and simulating real-world role-plays without the fear of judgment. Podcasts such as Business English Pod offer detailed transcripts for analysing market research (episodes 423-425) and procurement negotiations (episodes 348, 358), equipping marketers with authentic audio content [2].

Curricula also heavily rely on structured academic resources such as *Cambridge English for Marketing* (by Nick Robinson), which immerses students in authentic tasks, including preparing design briefs and conducting SWOT, PESTEL, and Porter's Five Forces analyses [16]. The *Oxford Express Series: English for Marketing and Advertising* (by Sylee Gore) is also widely utilised, focusing on the AIDA model, agency relations, branding, trade show socialisation, and relationship management [14].

The intersection of English linguistics, cultural psychology, and marketing strategy constitutes one of the most complex domains in modern international commerce. As evidenced by the catastrophic financial consequences of literal translation in campaigns by HSBC, Pepsi, and Coca-Cola, linguistic precision is far less important than cultural resonance and emotional intelligence when operating in global markets.

The evolution of English into a Business Lingua Franca (BELF) necessitates a fundamental shift in how professionals are trained and how organisations communicate. The pursuit of native-speaker perfection must be discarded in favour of strategic competence—the ability to leverage Communication Accommodation Theory (CAT) to converge with clients, manage cognitive load via Mayer's principles during high-stakes pitches, and deploy syntactic downgraders for sophisticated, face-saving hardball negotiations. Furthermore, as Generative AI fundamentally restructures both the production of marketing copy through transcreation and the consumption patterns of human-AI pairings, professionals must evolve into orchestrators of both cultural and algorithmic meaning. Ultimately, global marketing success hinges on mastering these interconnected disciplines, transforming English from a mere medium of exchange into an active, strategic instrument for generating international brand equity.

РОЗДІЛ 6
МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Веселовська Наталія Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ
https://orcid.org/0000-0002-5321-9693

Вступ. Міжнародний досвід свідчить про формування декількох моделей використання медіації у сфері природоохоронних відносин, які відрізняються інституційним забезпеченням, характером правового регулювання, процесуальним статусом учасників та юридичними наслідками досягнутих домовленостей. Особливий науковий інтерес становлять правові системи, у яких медіація інтегрована в діяльність спеціалізованих екологічних судів, а також міжнародні позасудові механізми розгляду конфліктів між транснаціональними підприємствами та місцевими громадами.

Ускладнення екологічних правовідносин, зростання кількості конфліктів, пов’язаних із природокористуванням, та необхідність забезпечення належного захисту екологічних прав зумовили розвиток спеціалізованих форм здійснення правосуддя у низці держав. Формування відповідних інституцій пов’язане з особливостями екологічних спорів, розгляд яких нерідко потребує застосування правових норм та оцінювання результатів екологічних досліджень, прогнозування наслідків господарської діяльності, врахування інтересів територіальних громад та встановлення співвідношення між економічними потребами суспільства і необхідністю збереження природних

екосистем. Спеціалізація судових органів створює передумови для накопичення відповідної правозастосовної практики, залучення фахівців із природничих наук та використання процедур, спрямованих на врегулювання суперечностей між учасниками екологічних правовідносин.

Основна частина. Одним із перших прикладів інституційного розвитку спеціалізованого екологічного правосуддя стало створення в Австралії Суду з питань землі та довкілля штату Новий Південний Уельс, який розпочав діяльність 1 вересня 1980 року відповідно до Закону про Суд з питань землі та довкілля 1979 року [1]. Компетенція його охоплює визначені законодавством категорії справ, пов'язаних із використанням земель, містобудівною діяльністю, охороною довкілля та природних ресурсів. Особливістю австралійської моделі є поєднання спеціалізованого судового розгляду з різними процедурами врегулювання спорів, серед яких передбачені медіація, примирення та нейтральне оцінювання. Відповідні процедури не є тотожними за своїм змістом і правовими наслідками, проте їх застосування свідчить про прагнення забезпечити диференційований підхід до вирішення конфліктів залежно від характеру спірних правовідносин.

Подальший розвиток спеціалізованого екологічного правосуддя простежується в Новій Зеландії, де у 1996 році було створено Екологічний суд [2], який здійснює повноваження у сфері управління природними ресурсами, землекористування та розгляду інших визначених законодавством екологічних питань. На відміну від традиційної моделі судового розгляду, у межах якої основна увага зосереджується на вирішенні спору шляхом ухвалення судового рішення, новозеландська система передбачає можливість використання медіації за сприяння суду. У відповідній процедурі можуть брати участь уповноважені представники суду, які сприяють проведенню переговорів між сторонами, не підміняючи їхнього самостійного волевиявлення щодо змісту можливих домовленостей.

Іншу організаційно-правову модель спеціалізованого екологічного правосуддя демонструє Індія, де 18 жовтня 2010 року було створено Національний зелений трибунал [3], який вирішує визначені законодавством категорії справ, пов'язаних із захистом навколишнього природного середовища, збереженням лісів та інших природних ресурсів, забезпеченням екологічних прав, відшкодуванням заподіяної шкоди та відновленням порушеного стану довкілля. Особливістю індійської моделі є законодавче закріплення безпосереднього зв'язку між здійсненням екологічного правосуддя та концепцією сталого розвитку. Відповідно до статті 20 National Green Tribunal Act 2010 [4], під час ухвалення рішень трибунал зобов'язаний застосовувати принцип сталого розвитку, принцип перестороги та принцип «забруднювач платить». Сталий розвиток у діяльності цього органу виступає стратегічним орієнтиром державної екологічної політики та нормативно визначеним принципом вирішення екологічних справ. Індійський досвід становить інтерес для дослідження правових механізмів урегулювання екологічних конфліктів, хоча діяльність трибуналу як спеціалізованого юрисдикційного органу необхідно відмежовувати від медіації як добровільної переговорної процедури.

Порівняння зазначених моделей дозволяє простежити загальну тенденцію до врахування специфіки екологічних правовідносин під час організації правосуддя, хоча правовий статус відповідних установ, обсяг їхньої компетенції та можливості використання позасудових процедур істотно відрізняються. З позиції концепції сталого розвитку значення такої спеціалізації полягає у створенні інституційних передумов для розгляду конфліктів, у яких економічні інтереси суб'єктів господарювання повинні співвідноситися з екологічними правами населення, необхідністю збереження природних ресурсів та забезпеченням інтересів майбутніх поколінь, що узгоджується із завданнями Цілі сталого розвитку 16 «Мир, справедливість та

сильні інститути», що передбачає сприяння верховенству права, забезпечення доступу до правосуддя та розвиток ефективних і підзвітних інституцій [5].

Особливий науковий інтерес у цьому контексті становить не лише створення спеціалізованих екологічних судів, а й можливість поєднання їхньої діяльності з медіаційними процедурами, так як вирішення екологічного спору шляхом ухвалення судового рішення не завжди забезпечує усунення всіх причин конфлікту, особливо коли його учасники пов’язані тривалими відносинами щодо використання певної території, природних ресурсів або функціонування промислового об’єкта. Медіація за таких обставин може створювати додаткові можливості для погодження правомірних природоохоронних заходів, організації екологічного моніторингу, забезпечення обміну інформацією та формування механізмів подальшої взаємодії між підприємствами, органами публічної влади й територіальними громадами.

Найбільш показовим для дослідження відповідного взаємозв’язку є досвід Нової Зеландії, де медіація інтегрована в діяльність спеціалізованого Екологічного суду та застосовується поряд із судовими процедурами і дозволяє дослідити медіацію не як альтернативу здійсненню правосуддя, а як додатковий правовий механізм урегулювання екологічних конфліктів, використання якого може сприяти реалізації завдань сталого розвитку за умови дотримання природоохоронного законодавства та належного захисту публічного інтересу. Поряд із медіацією застосовуються організовані консультації між експертами, спрямовані на уточнення предмета розбіжностей та узгодження питань, що потребують спеціальних знань. Відповідно до офіційного щорічного звіту голови судової влади Нової Зеландії за 2024 рік, застосування медіації та організованого узгодження експертних позицій забезпечувало досягнення повних або часткових домовленостей між сторонами чи звуження кола спірних доказових питань приблизно у 75 % справ.

Зазначений показник характеризує сукупний результат декількох процедур і не може ототожнюватися з часткою справ, завершених виключно медіаційною угодою, значення якого полягає в підтвердженні практичної ролі консенсуальних механізмів у діяльності спеціалізованого екологічного правосуддя, оскільки попереднє узгодження позицій учасників дозволяє скорочувати обсяг питань, які потребують безпосереднього судового вирішення [6].

Важливим є те, що медіація в новозеландській моделі не протиставляється судовому захисту, а використовується як одна з дієвих процедур, здатних забезпечити більш ефективний розгляд екологічного конфлікту, що створює умови для врегулювання питань, щодо яких сторони мають можливість досягти правомірної домовленості, зі збереженням судового контролю за тими аспектами правовідносин, які потребують застосування імперативних норм.

Практичне значення цього підходу простежується на прикладі розгляду у 2024 році проєкту вітроелектростанції Mt Munro компанії Meridian Energy у регіоні Wairarapa. В офіційному звіті судової влади Нової Зеландії зазначено, що відповідну заяву було передано безпосередньо до Екологічного суду в березні 2024 року, протягом червня та липня проводилася медіація за сприяння суду, у серпні відбувалися консультації між експертами, а у вересні вже проводились судові слухання [6]. Наведений випадок становить інтерес у контексті реалізації концепції сталого розвитку, оскільки демонструє можливість виникнення екологічних суперечностей навіть під час реалізації проєктів, спрямованих на розвиток відновлюваної енергетики. Екологічна спрямованість певної господарської діяльності не усуває необхідності врахування її локальних наслідків, дотримання встановлених законодавством процедур та забезпечення участі заінтересованих осіб, а факт проведення

медіації у справі Mt Munro не слід ототожнювати з підтвердженням остаточного врегулювання конфлікту шляхом укладення медіаційної угоди.

Важливе значення для порівняльно-правового дослідження має досвід Австралії, зокрема діяльність Суду з питань землі та довкілля штату Новий Південний Уельс, у практиці якого сформувалася система альтернативних способів урегулювання спорів, що охоплює медіацію, примирення та нейтральне оцінювання. Як зазначає Б. Престон, розвиток відповідних процедур відбувався шляхом поступового розширення процесуальних можливостей спеціалізованого суду та законодавчого визначення особливостей їх застосування до окремих категорій справ. Австралійський досвід становить особливий інтерес для теоретико-правового розмежування медіації та примирення, оскільки зазначені механізми, попри спільну спрямованість на досягнення узгодженого рішення, характеризуються відмінностями у правовому регулюванні, повноваженнях особи, яка сприяє врегулюванню спору, та порядку закріплення досягнутих домовленостей. Зокрема, процедура примирення, передбачена статтею 34 Land and Environment Court Act 1979, допускає послідовне поєднання примирення із судовим вирішенням спору за згодою сторін, що свідчить про можливість формування комплексних процесуальних конструкцій у сфері екологічного правосуддя. Досвід Нового Південного Уельсу демонструє значення диференційованого підходу до врегулювання екологічних конфліктів, за якого застосування відповідної процедури визначається правовою природою спору, особливостями його предмета та встановленими законодавством процесуальними умовами [7].

Поряд із судовими моделями окремого дослідження потребують міжнародні позасудові механізми, що застосовуються в межах діяльності Організації економічного співробітництва та розвитку. Національні контактні пункти з питань відповідальної підприємницької діяльності розглядають звернення щодо можливого недотримання Керівних принципів ОЕСР для

багатонаціональних підприємств, зокрема у випадках, пов'язаних із негативним впливом господарської діяльності на довкілля та інтереси місцевого населення. Особливістю зазначеного механізму є можливість надання сторонам посередницьких послуг, спрямованих на досягнення добровільних домовленостей без обов'язкового попереднього встановлення юридичної відповідальності одного з учасників конфлікту.

Одним із документально підтверджених прикладів є справа Kinross Brasil Mineraçăo, що розглядалася Національним контактним пунктом Бразилії. У червні 2013 року представники об'єднань мешканців міста Паракату звернулися зі скаргою щодо діяльності гірничодобувного підприємства, яке входило до міжнародної групи Kinross Gold Corporation. Заявники стверджували, що використання вибухових речовин під час здійснення виробничої діяльності спричинило пошкодження житлових будинків, а створення окремих інфраструктурних об'єктів ускладнило доступ населення сільської місцевості Machadinho до міста. У серпні 2013 року Національний контактний пункт прийняв звернення до подальшого розгляду та запропонував сторонам посередницькі послуги, на участь у яких вони погодилися.

Згідно з офіційними матеріалами ОЕСР, у період із вересня 2015 року до вересня 2016 року відбулося три медіаційні зустрічі, за результатами яких сторони досягли домовленості, і, хоча причинний зв'язок між проведенням вибухових робіт і пошкодженням житлових будинків встановлений не був, підприємство висловило намір здійснити їх ремонт у трьох міських районах у межах партнерського проєкту за участю муніципалітету Паракату та місцевої громади. Остаточний висновок Національного контактного пункту було оприлюднено 21 грудня 2016 року [8].

Зазначений випадок становить особливий інтерес для дослідження правової природи медіаційних домовленостей. Відсутність встановленого причинного зв'язку між діяльністю підприємства та заявленою шкодою не

виключила можливості добровільного погодження практичних заходів, спрямованих на врегулювання конфлікту, а досягнення такої домовленості не може автоматично розглядатися як визнання підприємством юридичної відповідальності. Медіація в подібних правовідносинах створює можливість для прийняття додаткових зобов'язань, які виходять за межі безпосереднього предмета юридичного спору, проте не повинні підміняти виконання встановлених законом природоохоронних обов'язків.

Іншу проблему виявляє справа громади Aminigboko в Нігерії щодо діяльності Shell Petroleum Development Company of Nigeria Limited. Звернення представників громади стосувалося заявлених порушень, пов'язаних із нафтовим забрудненням, неналежним очищенням території, доступом до екологічної інформації та іншими обставинами діяльності підприємства. Національний контактний пункт Нідерландів визнав звернення таким, що потребує подальшого розгляду, та запропонував сторонам посередницькі послуги. Представники громади погодилися на участь у процедурі, проте підприємство відмовилося, унаслідок чого медіація не відбулася. Остаточний висновок за результатами розгляду звернення було оприлюднено 10 лютого 2023 року [9]. Подальший розвиток цієї справи має самостійне значення для оцінювання ефективності позасудових механізмів захисту екологічних прав, і у січні 2025 року Національний контактний пункт Нідерландів оприлюднив результати перевірки виконання рекомендацій, сформульованих за результатами попереднього розгляду [10]. Випадок Aminigboko демонструє залежність практичної реалізації посередницьких процедур від добровільної участі сторін та необхідність збереження інших правових механізмів захисту у випадках, коли досягнення домовленості виявляється неможливим. Особливої уваги потребує проблема фактичної нерівності учасників екологічного конфлікту, оскільки економічні та організаційні можливості великого

підприємства і місцевої громади можуть істотно відрізнятися, впливаючи на умови переговорів та здатність сторін захищати власні інтереси.

У контексті сталого розвитку Тихоокеанського регіону заслуговує на увагу конфлікт щодо реалізації мідно-золотодобувного проєкту Wafi-Golpu в Папуа Новій Гвінеї. У листопаді 2022 року представники Євангелічно-лютеранської церкви Папуа Нової Гвінеї, Center for Environmental Law and Community Rights та Jubilee Australia Research Centre звернулися до Австралійського національного контактного пункту OECP щодо діяльності компаній Newcrest Mining Ltd і Harmony Gold (Australia) Pty Ltd. Предметом звернення стали, зокрема, питання запланованого розміщення гірничих відходів у морському середовищі затоки Хуон, належності консультацій із місцевими громадами та врахування можливих екологічних наслідків проєкту. У серпні 2023 року Національний контактний пункт прийняв звернення до подальшого розгляду [11]. Випадок цей характеризує складність екологічних конфліктів, пов'язаних із реалізацією масштабних промислових проєктів у регіонах, де природні ресурси мають одночасно економічне, соціальне та культурне значення, а теоретико-правова цінність цього кейсу полягає насамперед у можливості дослідження співвідношення господарського розвитку, участі громадськості та забезпечення доступу до екологічної інформації. Прийняття звернення до розгляду при цьому не є підтвердженням обґрунтованості всіх заявлених претензій або факту досягнення медіаційної угоди.

Наведена міжнародна практика дозволяє визначити декілька принципових особливостей застосування медіації в екологічних правовідносинах. У Новій Зеландії та Австралії консенсуальні процедури функціонують у межах спеціалізованого екологічного правосуддя, забезпечуючи процесуальний зв'язок між добровільним врегулюванням спору та судовим захистом. У межах діяльності Національних контактних пунктів

ОЕСР медіація застосовується як міжнародний позасудовий механізм узгодження позицій учасників конфлікту, результативність якого значною мірою залежить від їх готовності до переговорів і виконання досягнутих домовленостей. Відмінності між зазначеними моделями зумовлюють необхідність їх окремого правового оцінювання та унеможливлюють механічне порівняння статистичних показників результативності.

Визначення місця медіації в системі забезпечення сталого розвитку потребує врахування змісту Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року, затвердженого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25 вересня 2015 року. Документ закріплює взаємозалежність економічного розвитку, соціальної справедливості, охорони довкілля та функціонування ефективних суспільних інститутів [12].

Застосування медіації в екологічних конфліктах може сприяти реалізації Цілі 6 щодо забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами, Цілі 11 щодо сталого розвитку міст і громад, Цілі 12 щодо відповідального споживання та виробництва, Цілі 13 щодо протидії зміні клімату та Цілі 15 щодо захисту й відновлення екосистем суші, проте найбільш безпосередній інституційний зв'язок екологічної медіації простежується з Ціллю 16, яка передбачає сприяння побудові миролюбного й інклюзивного суспільства, забезпечення доступу до правосуддя та створення ефективних, підзвітних і заснованих на широкій участі інституцій [13].

Значення медіації для сталого розвитку полягає не лише у можливості врегулювання окремого конфлікту, а й у формуванні правових та організаційних передумов подальшої співпраці між його учасниками. Участь представників територіальних громад, суб'єктів господарювання та інших заінтересованих осіб у виробленні взаємоприйнятних рішень може сприяти підвищенню довіри, покращенню обміну інформацією та забезпеченню більш відповідального ставлення до наслідків господарської діяльності.

Використання медіації саме собою не є достатнім доказом досягнення відповідних Цілей сталого розвитку, адже результативність медіації повинна оцінюватися з урахуванням змісту досягнутих домовленостей, правомірності прийнятих зобов'язань, фактичного виконання погоджених заходів і їх впливу на стан конфліктних відносин. Формальне завершення процедури без належного виконання домовленостей не може розглядатися як самостійний показник ефективності правового механізму.

Для України дослідження міжнародного досвіду застосування медіації в екологічних конфліктах має значення в контексті розвитку правових механізмів захисту екологічних прав, забезпечення участі громадськості та вдосконалення взаємодії між органами публічної влади, суб'єктами господарювання й територіальними громадами. Конституція України [14], Закон України «Про медіацію» [15], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [16], Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [17] та інші нормативно-правові акти формують систему гарантій, які повинні враховуватися під час застосування будь-яких альтернативних процедур врегулювання екологічних конфліктів.

Закон України «Про медіацію» [15] створює загальну нормативну основу для застосування медіаційних процедур, однак особливості екологічних правовідносин зумовлюють необхідність окремого визначення критеріїв допустимості відповідних домовленостей. Видається обґрунтованим розглядати екологічну медіацію як процедуру, що може застосовуватися за наявності правомірного предмета переговорів, належних повноважень учасників, можливості виконання погоджених зобов'язань та гарантій дотримання прав третіх осіб і публічного інтересу.

Важливим напрямом подальшого розвитку відповідного правового інституту є формування підходів до участі представників територіальних громад у медіації, визначення порядку залучення незалежних екологічних

експертів та забезпечення належного інформування осіб, права й інтереси яких можуть бути пов'язані з результатами процедури. Окремої уваги потребує питання співвідношення медіаційних домовленостей із рішеннями органів публічної влади, оскільки використання консенсуальних процедур не повинно створювати можливостей для обходу встановленого законом порядку здійснення владних повноважень.

Доцільно запропонувати теоретико-правову модель екологічної медіації, яка ґрунтується на поєднанні добровільності участі сторін, правомірності предмета домовленостей, забезпечення належного представництва заінтересованих осіб, дотримання інформаційних прав громадськості та збереження державних гарантій охорони довкілля. Запропонована модель дозволяє розглядати медіацію як додатковий механізм узгодження правомірних інтересів у межах чинного правопорядку.

Подальший розвиток екологічної медіації в Україні доцільно пов'язувати з формуванням спеціальних теоретико-правових підходів до її застосування в конфліктах за участю територіальних громад, суб'єктів господарювання та органів публічної влади, а використання відповідного механізму в системі забезпечення сталого розвитку повинно ґрунтуватися на поєднанні автономії волі сторін, принципу верховенства права, екологічної справедливості та належного захисту публічного інтересу.

РОЗДІЛ 7
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ МЕТОДІВ У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Куліненко Лілія Борисівна
доктор філософських наук, професор
професор кафедри технологічної освіти та природничих наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
м. Ізмаїл,

Успішність освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти значною мірою залежить від правильного вибору методів навчання, які виступають головним інструментом педагогічної діяльності. У дидактиці метод навчання розглядається як певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети, що забезпечує взаємопов'язану діяльність педагога й учнів. Це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й учнів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань.

Методи реалізуються через систему прийомів - конкретних дій педагога й учнів, які використовуються для активізації сприйняття навчального матеріалу, поглиблення знань, стимулювання пізнавальної діяльності.

Проблема класифікації методів навчання залишається однією з найбільш дискусійних у сучасній педагогічній науці. У дидактиці відомі десятки класифікацій, розроблених провідними педагогами: І. Лернером, М. Скаткіним, М. Даниловим, Б. Йосиповим, Ю. Бабанським, А. Алексюк, Г. Ващенко та іншими.

Кожна з класифікацій має свої переваги та недоліки, оскільки ґрунтується на різних ознаках: джерелі передачі інформації, характері

пізнавальної діяльності учнів, дидактичній меті, рівні самостійності учнів тощо.

У дидактиці однією з найусталеніших і найзручніших для щоденної роботи вчителя є класифікація способів навчання, що бере за основу способи передачі знань та їх сприйняття учнями (автори - С. Петровський, Є. Голант). Згідно з нею, всі методи поділяються на три великі категорії: словесні, наочні та практичні. Попри те, що ця система склалася ще в середині минулого століття, вона й досі залишається затребуваною, оскільки чітко описує зовнішній бік навчального процесу та вказує на джерело, де учні отримують інформацію.

Провідна роль словесних методів у освітньому процесі є цілком закономірною, адже живе слово вчителя - це основа будь-якого навчання. Історично саме усна мова була головним інструментом трансляції досвіду між поколіннями. Такі корифеї педагогіки, як Ян Амос Коменський та К. Ушинський, застерігали від переоцінки значення слова, але при цьому постійно підкреслювали, що ефективність навчання досягається лише тоді, коли слово йде поряд з наочністю та активними діями. За допомогою вербальних методів педагог може швидко донести значний обсяг матеріалу, окреслити проблемні питання та активізувати емоційну та розумову діяльність аудиторії.

Головними складниками групи словесних методів виступають: розповідь, пояснення, діалог (бесіда), шкільна лекція, навчальна дискусія, інструктаж, а також самостійне опрацювання друкованих джерел. Кожен із цих інструментів має власну специфіку застосування, яка залежить від вікової категорії школярів, складності теми та цілей щодо конкретного уроку.

Розповідь - це спосіб викладу, що має описовий або сюжетний характер, мета якого - сформувати в учнів яскравий образ чи уявлення про подію чи об'єкт. Його часто порівнюють із "живописом словами". Залежно від місця в уроці, розповідь може бути вступною, основною або підсумковою. Успіх цього

методу залежить від майстерності педагога доносити інформацію емоційно, використовувати доречні приклади та будувати логічну канву розповіді. Найбільшої ваги він набуває у молодших класах, де дитяча уява працює активніше ніж абстрактне мислення.

Пояснення - цей метод спрямований на розкриття внутрішніх зв'язків, причин явищ або суті законів. Якщо оповідь більше впливає на уяву, то пояснення апелює до логіки: вчитель тлумачить факти, спираючись на вже наявні знання учнів. Головні вимоги до нього - чітке визначення завдань, послідовне доведення причинно-наслідкових ланцюжків та бездоганна аргументація. Хоча пояснення використовують на всіх етапах навчання, його значення зростає в міру ускладнення навчального курсу, особливо в старшій школі.

Бесіда - це діалогічний спосіб роботи, який передбачає активну участь обох сторін. Педагог за допомогою низки заздалегідь продуманих запитань веде учнів до відкриття нових істин або контролює рівень засвоєння пройденого. Витоки цього методу сягають античності та імені Сократа, тому його часто називають "сократичною бесідою". За функціональним призначенням розрізняють бесіди вступні, які готують до роботи; евристичні, які підводять до самостійних висновків; та підсумкові, які закріплюють вивчене. Евристична бесіда особливо цінна тим, що перетворює учня з пасивного слухача на активного дослідника.

Лекція - монологічний виклад великого за обсягом теоретичного матеріалу, характерний переважно для старшокласників та студентів. Дискусія, своєю чергою, пропонує вільний обмін думками, вчить обстоювати свою точку зору та критично мислити. Окремо варто виділити роботу з підручником - це метод, що формує ключові навички самоосвіти: вміння знаходити головне, аналізувати текст, систематизувати та запам'ятовувати потрібну інформацію.

Вербальні методи навчання виконують низку важливих функцій у педагогічному процесі. Освітня функція полягає в передачі систематизованих знань, формуванні наукового світогляду. Виховна функція реалізується через організацію правильних взаємовідносин між учителем та учнями, формування наполегливості, відповідальності, сумлінності. Розвиваюча функція забезпечує розвиток мислення, пам'яті, уваги, мовленнєвих здібностей учнів. Мотиваційна функція передбачає формування спонукальних сил навчання, підтримання та укріплення пізнавального інтересу. Контрольно-корекційна функція дозволяє здійснювати моніторинг навчальних досягнень та вносити необхідні корективи в освітній процес.

Ефективність вербальних методів навчання значною мірою залежить від мовленнєвої культури вчителя, його комунікативної компетентності. Мова викладача є визначальним чинником його комунікативної поведінки, під якою розуміють не тільки процес говоріння, але й таку організацію мовлення, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування. Основними функціями мови викладача є інформаційна, інтерактивна, афективна, самопрезентативна та соціально-перцептивна [2, с.357].

До умов ефективності мови викладача належать: дотримання законів риторики; усвідомлення педагогічної мети мовленнєвого спілкування; авторитетність викладача; характер взаємин з учнями; емоційне забарвлення ситуації; переконаність і аргументованість; новизна ідей; виразність (образність, емоційність); загальна мовна культура (нормативне використання слів, нормативна побудова мови); тон мовлення; характер міміки та жестів. Важливими компонентами мовленнєвих здібностей педагога є також добра вербальна пам'ять, багатство лексики, правильний відбір мовних засобів, логічна побудова висловлювання, вміння орієнтувати мовлення на співрозмовника, високий рівень антиципації (передбачення впливу мови на слухачів), вміння слухати.

Управління увагою учнів під час вербальної комунікації досягається за допомогою таких засобів, як відповідність змісту мовлення інтересам слухачів, наявність проблемної ситуації, інтонаційне підкреслення окремих моментів, повторення найбільш важливих думок, динамічність мовлення, яскрава аргументація, наявність зорового контакту, використання прийомів відновлення уваги (паузи, жести, риторичні питання, гумор).

У процесі навчання мова виступає і засобом викладання, і засобом навчання. Для учнів мова виконує дві функції - як засіб засвоєння нової інформації і як предмет освоєння духовної культури. У промові викладач повністю виражає себе: свій інтелект, емоції, волю, характер, ставлення до учнів і предмета. Учні вловлюють у мові вчителя насамперед ставлення до себе, емоції, тому педагог, який любить і вміє емоційно та змістовно говорити, спонукає учнів своїм прикладом до оволодіння мовленнєвими засобами спілкування.

Отже, вербальні методи навчання є фундаментальною складовою дидактичної системи, яка забезпечує передачу знань, розвиток мислення, формування комунікативних компетентностей учнів. Розуміння сутності цих методів, їх класифікації, функцій та вимог до мовленнєвої діяльності вчителя створює теоретичне підґрунтя для ефективного використання вербальних методів на заняттях з технологій, що буде розглянуто в наступних підрозділах курсової роботи.

У структурі загальної середньої освіти технологічній галузі відведено особливу роль, адже вона не просто дає знання, а безпосередньо готує школярів до дорослого життя, озброюючи їх практичними вміннями, необхідними як у побуті, так і для майбутньої професійної діяльності. Як зазначено в Державному стандарті базової середньої освіти, головне завдання цієї галузі - розкрити творчий потенціал дитини, сформувати в неї технічне та критичне мислення, виховати здатність відповідально змінювати довкілля за

допомогою сучасних технологій, не завдаючи йому шкоди. Йдеться також про розвиток підприємницьких якостей, інноваційного підходу, вміння працювати в команді та використовувати техніку для власних потреб і національно-культурного самовираження.

Поняття виробництва у глобальному сенсі охоплює різноманітну суспільну діяльність - від створення матеріальних благ до освіти чи мистецтва. Однак у класичному розумінні під виробництвом мають на увазі саме матеріальну сферу, тобто процес створення продуктів і цінностей, без яких неможливий розвиток суспільства. Основою цього процесу завжди була людська праця, що поєднує безпосередньо трудову діяльність, знаряддя та предмети, на які вона спрямована.

Сьогодні технологічна освіта переживає новий етап розвитку, тісно пов'язаний із реформою Нової української школи та впровадженням компетентнісного підходу. У Державному стандарті визначено кілька освітніх галузей, і кожна з них має сприяти формуванню в учнів ключових компетентностей і наскрізних умінь. Технологічна галузь відповідає за те, щоб навчити дітей проєктувати, винаходити, свідомо користуватися технікою в повсякденному житті. У межах цієї галузі школярі опановують проєктування, основи графічної грамотності, технології обробки матеріалів, вчаться презентувати результати своєї роботи, знайомляться з декоративно-ужитковим мистецтвом та сучасними технічними досягненнями, а також набувають навичок самозарадності у побуті. Очікується, що отримані знання дозволять їм втілювати власні ідеї в готовий продукт, творчо поєднувати традиційні та новітні технології, відповідально ставитися до використання ресурсів і довкілля, а також дбати про свій побут і потреби оточуючих.

Сучасна технологічна освіта дедалі більше орієнтується на проєктну діяльність. У Державному стандарті серед ключових результатів навчання чільне місце посідає вміння втілювати власний задум у готовий продукт,

дотримуючись алгоритму проєктно-технологічної роботи. Це передбачає, що школярі мають навчитися проєктувати вироби, які є значущими як для них особисто, так і для суспільства. Важливо, що в процесі навчання вони поступово опановують здатність генерувати ідеї, обирати об'єкт для проєктування, чітко формулювати мету своєї діяльності, впевнено читати креслення та схеми, а також свідомо підходити до вибору матеріалів, враховуючи їхню кількість і вартість. Крім того, учні мають уміти визначати послідовність технологічних операцій, необхідних для створення запроєктованого виробу, причому дедалі більше самостійно, хоча на початкових етапах їм можуть допомагати вчитель або інші учасники освітнього процесу.

Оцінюючи результати такого навчання, педагоги звертають увагу на те, наскільки в учнів сформовані не лише практичні навички, а й здатність до рефлексії та комунікації. Зокрема, важливо, щоб діти могли спільно з учителем або однолітками обговорювати суспільні та особисті потреби, які можна задовольнити через створення нових виробів, спираючись при цьому на власний досвід і міркування. Вони мають навчитися планувати основні завдання та очікувані результати, критично оцінювати свої можливості, зокрема під час роботи в групі, а також передбачати можливі труднощі та ризики на шляху від ідеї до готового продукту. Окрема увага приділяється вмінню доречно використовувати цифрові пристрої на різних етапах роботи, здійснювати пошук моделей-аналогів, аналізувати їх і на основі цього аналізу, взаємодіючи з іншими, створювати власну оригінальну модель.

Такий підхід яскраво демонструє, що вербальні методи навчання відіграють ключову роль на уроках технологій. Обговорення, планування, аргументація, опис, презентація - ці елементи пронизують усю проєктно-технологічну діяльність. Учні не просто виконують практичне завдання, вони постійно взаємодіють: доводять правильність свого вибору, радяться з

однокласниками, узгоджують послідовність дій і, зрештою, публічно представляють результати своєї праці. Без активного застосування слова, без комунікації цей процес був би неможливим.

Крім суто технологічних компетенцій, заняття з технологій виконують ще одну надзвичайно важливу місію - вони знайомлять учнів із багатоманітним світом професій. Ідеться про так звану пропедевтику професійної орієнтації, тобто цілеспрямовану роботу педагога, яка формує в дітей доступні їхньому віку уявлення про працю дорослих, про різні фахові напрями та особливості виробництва. Мета цієї роботи - підготувати школярів до майбутнього свідомого вибору професійного шляху. Сама ж професійна орієнтація в широкому розумінні є науково обґрунтованою системою, яка об'єднує соціально-економічні, психолого-педагогічні, виробничо-технічні та медичні заходи, покликані надати молодій людині дієву допомогу у професійному самовизначенні. Така допомога має враховувати її індивідуальні схильності, здібності, внутрішнє покликання, а також потреби суспільства. Структурно ця система включає професійну інформацію, яка знайомить із різними видами діяльності, професійну консультацію, що допомагає зорієнтуватися у виборі, та професійний відбір, який визначає придатність людини до тієї чи іншої сфери праці.

Організація освітнього процесу на заняттях з технологій має свою специфіку, зумовлену практико-орієнтованим характером предмету. На відміну від більшості навчальних дисциплін, де переважає теоретичне засвоєння матеріалу, уроки технологій передбачають активну практичну діяльність учнів. Це вимагає особливої організації освітнього простору, наявності спеціалізованих майстерень або кабінетів, забезпечення необхідними матеріалами, інструментами та обладнанням.

Базовий навчальний план окреслює кількісні межі годин, відведених на вивчення технологічної освітньої галузі.

Важливою особливістю сучасного уроку технологій є також необхідність дотримання правил безпеки праці. На відміну від інших навчальних предметів, де ризик травматизму мінімальний, на уроках технологій учні працюють з ріжучими, колючими інструментами, електричним обладнанням, що потребує ретельного інструктажу та постійного контролю з боку вчителя. Інструктаж, як специфічний вербальний метод, набуває тут особливого значення, оскільки від його якості залежить безпека життя та здоров'я учнів.

Сучасна освітня парадигма в Україні зазнає фундаментальних змін, пов'язаних із впровадженням компетентнісного підходу в рамках реформи Нової української школи. Як зазначає Державна служба якості освіти, роль школи сьогодні полягає в підготовці дітей до життя, навчанні їх критично мислити, аналізувати, опрацьовувати величезні обсяги інформації та застосовувати знання в реальних життєвих ситуаціях. Стара парадигма освіти, орієнтована на накопичення знань, поступається місцем новій, де знання виступають не самоціллю, а засобом розв'язання життєвих проблем, інструментом особистісного розвитку та успішної соціалізації учнів .

У цьому контексті вербальна взаємодія на заняттях з технологій набуває особливого значення, оскільки саме через слово реалізується більшість компетентнісних завдань. Важливо підкреслити, що формування компетентностей не заперечує необхідності знань, а передбачає їх динамічне поєднання з уміннями та цінностями. Лише в комплексі ці компоненти дають очікуваний результат: знання стають засобом формування умінь, а ціннісне ставлення забезпечує мотивацію до їх застосування.

Державним стандартом базової середньої освіти визначено ключові компетентності, яких мають набути учні в освітньому процесі. Розглянемо, яку роль відіграє вербальна взаємодія у формуванні кожної з них на заняттях з технологій.

Володіння державною мовою належить до ключових, наскрізних компетентностей, які розвиваються в межах усіх освітніх галузей, і технологічна не є винятком. Йдеться про здатність учнів ефективно використовувати українську мову як інструмент для вирішення повсякденних завдань, характерних для їхнього віку. Це означає не лише вміння спілкуватися, а й можливість через мову виражати власну духовність, культуру та національну ідентичність. Така компетентність охоплює впевнене володіння різними формами мовленнєвої діяльності - слуханням, говорінням, читанням і письмом. Важливо, щоб школярі могли грамотно пояснювати значення понять, доносити свої думки, емоції та переконання, а також аналізувати й адекватно реагувати на обставини спілкування, обираючи доречні мовні засоби.

Математична компетентність полягає в умінні застосовувати математичні обчислення та підходи до реальних життєвих ситуацій, і в цьому процесі вербальна комунікація відіграє визначальну роль. Адже саме за допомогою слова відбувається точне окреслення понять і припущень, формулювання основних тез та підбір переконливих доказів, роз'яснення причиново-наслідкових зв'язків. Важливо також правильно вживати числівники в мовленні та прагнути до точності, логічності й послідовності у висловлюваннях. На уроках технологій ці вміння знаходять безпосереднє застосування, коли учні вираховують необхідну кількість матеріалів, визначають собівартість виробу, виконують побудову креслень або обґрунтовують економічну вигоду свого проєкту.

Компетентності в галузі природничих наук і технологій також тісно переплітаються з мовленнєвою діяльністю школярів. Вони вимагають уміння оперативно знаходити потрібну інформацію, використовуючи різні техніки читання для здобуття нових знань. Не менш важливо вміти змістовно, логічно й точно описувати перебіг власної роботи, аналізувати побачене, спостерігати за явищами й грамотно оформлювати результати своїх спостережень чи

дослідів. Сучасне компетентнісне навчання будується на проблемному та діяльнісному підходах. Це означає, що замість звичного монологу вчителя на уроці створюється проблемна ситуація: педагог ставить запитання, яке спонукає до роздумів, учні висувають власні гіпотези, обговорюють їх у групі, разом планують, як перевірити свої припущення, проводять необхідні дослідження й лише після цього формулюють підсумкові висновки. Такий шлях, хоча й потребує більше часу, ніж традиційне пояснення, виявляється набагато результативнішим, оскільки формує в учнів не лише конкретні знання з предмета, а й ключові компетентності разом із наскрізними вміннями, необхідними в житті.

Інноваційність та підприємливість як ключова компетентність передбачає здатність генерувати нові ідеї, ініціювати зміни, презентувати власні проєкти. Вербальна взаємодія тут виступає основним інструментом: через обговорення, дискусії, мозковий штурм учні вчаться формулювати ідеї, аргументувати їх доцільність, переконувати співрозмовників, презентувати результати своєї діяльності [1, с.441].

Життєві навички являють собою психосоціальні компетентності, які охоплюють три ключові виміри - когнітивний, емоційний та соціальний. Їхнє призначення - допомогти людині в навчанні, професійній реалізації, розкритті особистого потенціалу та становленні активної громадянської позиції. Варто детальніше зупинитися на тому, яку роль у формуванні цих навичок на уроках технологій відіграє вербальна взаємодія.

У межах когнітивного виміру, який реалізує принцип "вчитися знати", слово стає головним інструментом мислення. Саме через вербальне оформлення думок, обговорення ідей у групі, аналіз та узагальнення інформації розвивається творчий потенціал учнів. Вони вчаться не просто сприймати готові факти, а продукувати власні задуми, формулювати їх і доносити до інших. Водночас критичне мислення виховується через уміння

ставити слушні запитання, розрізняти об'єктивні дані та суб'єктивні судження, оцінювати надійність джерел інформації та прораховувати різні сценарії розвитку подій. Таким чином, вербальна комунікація стає тим середовищем, де когнітивні здібності школярів отримують потужний імпульс для розвитку.

Вирішення проблем розвивається через вивчення проблемної ситуації, її вербальний опис, формулювання гіпотез, планування дій та вербальне відображення результатів. В інструментальному вимірі, що реалізує формулу вчитися діяти, вербальна взаємодія формує навички співпраці через командну роботу, повагу до думок інших, конструктивне вирішення конфліктів, досягнення консенсусу, навички переговорів через уміння аргументувати власну позицію, знаходити компроміси, а також прийняття рішень через обговорення альтернатив, зважування всіх за і проти, колективне ухвалення рішень.

В індивідуальному вимірі, що відповідає формулі вчитися бути, вербальні методи сприяють розвитку комунікації через практику різних форм мовленнєвої діяльності, збагачення словникового запасу, вдосконалення вміння висловлювати власні думки, саморегуляції через вербалізацію власних емоційних станів, усвідомлення почуттів, а також стійкості через обговорення труднощів і способів їх подолання. У соціальному вимірі, що втілює формулу вчитися жити разом, вербальна взаємодія формує повагу до різноманітності через спілкування з носіями різних поглядів, культур, досвіду, емпатію через уміння слухати, розуміти почуття інших, вербально виражати підтримку, а також участь через активну комунікацію в громадському житті, обговорення соціально значущих питань.

Особливого значення вербальна взаємодія набуває в контексті формувального оцінювання, яке є невід'ємною складовою компетентнісного навчання в Новій українській школі. Формувальне оцінювання передбачає вербальну оцінку як оцінювальне судження вчителя щодо окремих результатів

навчання учня. При цьому оцінювальні судження мають бути сформульовані таким чином, щоб не принижувати гідність дитини, а розкривати суть досягнутого результату [3]. Замість неінформативного схвалення чи зауваження варто сказати: ти правильно обрав послідовність технологічних операцій, водночас зверни увагу на якість обробки з'єднань. Таке формулювання не лише інформує учня про якість виконання, а й вказує напрямок для подальшого вдосконалення. Формувальне оцінювання кардинально змінює роль учителя, знімаючи з нього виключну функцію оцінювання і передаючи її частково дітям через взаємооцінювання та самооцінювання. Це вчить учнів відповідальності за результат та концентрує на досягненні цілей. Учні вчаться справедливо оцінювати роботу інших, нести відповідальність за свою оцінку, коментувати відповіді, висловлювати конструктивні зауваження.

Психологи наголошують, що для формування зацікавленості в навчанні дитина повинна мати успіх у цій діяльності та відчувати позитивні емоції в процесі. Нова система оцінювання базується на позитивній основі, що заохочує дитину до навчання. Один із найголовніших її плюсів - оцінювання соціальних компетентностей дитини: зацікавленість темою, характер роботи, докладені зусилля, причини труднощів. Важливою складовою вербальної взаємодії на уроках технологій є розвиток в учнів уміння ставити запитання. Критичне мислення - це здатність помічати неочевидні припущення, чітко розрізняти об'єктивні факти та суб'єктивні міркування, виявляти допитливість щодо правдивості наведених доказів. Воно вимагає вміння ставити змістовні запитання, знаходити джерела, які дозволяють перевірити інформацію, а також уважно слухати й спостерігати. Важливою складовою є здатність уявляти кілька ймовірних сценаріїв розвитку подій і розуміти, що кожна ситуація може мати не один, а цілу низку варіантів вирішення.

Усе це безпосередньо формується через вербальні методи навчання, зокрема евристичну бесіду, дискусію, проблемне навчання. Сучасний урок технологій дедалі частіше набуває коучингового формату, де вчитель виступає не транслятором знань, а фасилітатором, який створює умови для самостійного відкриття знань учнями. Коучинговий підхід передбачає ефективну комунікацію, активне слухання, вміння ставити відкриті запитання, що стимулюють мислення, повну присутність учителя в діалозі з учнем [4, с.256]. Вербальна і невербальна комунікація стають інструментами розбудови результативної методики викладання.

Таким чином, вербальна взаємодія на заняттях з технологій відіграє системоутворюючу роль у формуванні ключових компетентностей учнів. Вона забезпечує розвиток мовленнєвої культури як основи комунікативної компетентності, формування критичного мислення через постановку проблемних запитань, аналіз, синтез, оцінювання інформації, розвиток творчих здібностей через генерування ідей, їх обговорення та втілення, навички співпраці через командну роботу, дискусії, взаємооцінювання, здатність до рефлексії через вербалізацію власних думок, почуттів, результатів діяльності, а також формування ціннісних орієнтирів через обговорення соціально значущих проблем, пов'язаних із технологіями та їх впливом на суспільство.

Отже, вербальні методи навчання на уроках технологій є не просто способом передачі інформації, а потужним інструментом формування компетентної, творчої, критично мислячої особистості, здатної до успішної самореалізації в сучасному динамічному світі. Саме через слово реалізується діалог між учителем та учнем, відбувається обмін думками, народжуються нові ідеї, формуються цінності та переконання, без яких неможливе становлення цілісної особистості, готової до викликів сучасного суспільства.

Вербальні методи навчання є фундаментальною складовою дидактичної системи, яка забезпечує передачу знань, розвиток мислення та формування

комунікативних компетентностей учнів. У сучасній педагогічній науці метод навчання розглядається як спосіб цілеспрямованої реалізації освітнього процесу, що забезпечує взаємопов'язану діяльність педагога й учнів. Серед численних класифікацій методів навчання найбільш поширеною залишається класифікація за джерелом передачі інформації, яка виокремлює словесні (вербальні), наочні та практичні вербальні методи - такі як розповідь, пояснення, діалог, лекція, навчальна дискусія, інструктаж чи самостійне опрацювання текстів - дають змогу швидко донести до школярів значний обсяг інформації, окреслити проблемні питання та намітити шляхи їх розв'язання, а також активізувати їхню уяву, пам'ять і емоційну сферу. Водночас результативність цих методів великою мірою визначається рівнем мовленнєвої культури педагога, його комунікативними здібностями, умінням будувати продуктивний діалог, дотримуватися риторичних принципів, застосовувати прийоми, що допомагають утримувати увагу учнів, і створювати сприятливу психологічну атмосферу для спілкування.

Освітній процес на уроках технологій має свою яскраво виражену специфіку, яка безпосередньо позначається на доборі методів навчання та особливостях їх використання. Як зазначено в Державному стандарті базової середньої освіти, технологічна галузь покликана розкривати творчий потенціал дитини, розвивати її критичне й технічне мислення, формувати готовність відповідально впливати на довкілля, використовуючи сучасні технології та дизайн, а також виховувати здатність до підприємливості, інноваційної діяльності та партнерської взаємодії.

Специфіка уроків технологій полягає в їх практико-орієнтованому характері, проєктній спрямованості, необхідності спеціального матеріально-технічного забезпечення, дотриманні правил безпеки праці, а також профорієнтаційній складовій. Державним стандартом визначено чотири групи споріднених результатів навчання, першою з яких є втілення задуму в готовий

продукт за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності. Вербальна складова пронизує всі етапи проєктно-технологічної діяльності: обговорення ідеї, планування, вибір матеріалів, презентацію результатів, що підтверджує важливість вербальних методів навчання на уроках технологій.

Вербальна комунікація на уроках технологій відіграє визначальну, системоутворювальну роль у становленні ключових компетентностей школярів, передбачених концепцією Нової української школи. У сучасній освітній парадигмі знання розглядаються не як кінцева мета, а як дієвий інструмент для вирішення життєвих завдань, особистісного зростання та успішної інтеграції в суспільство. Саме через слово відбувається розвиток мовленнєвої культури, що є підґрунтям комунікативної компетентності. Завдяки постановці проблемних запитань, аналізу та критичному оцінюванню інформації формується критичне мислення. Обговорення ідей та їх генерування стимулюють творчі здібності, а групова робота й дискусії виховують навички співпраці. Вербалізація власних думок і почуттів сприяє розвитку рефлексії, а обговорення суспільно значущих питань допомагає формувати ціннісні орієнтири.

Особливого значення вербальні методи набувають у контексті формувального оцінювання, де оціночне судження вчителя стає не вироком, а орієнтиром для подальшого поступу учня. Не менш важливою є їхня роль у впровадженні коучингового підходу, коли педагог перетворюється на фасилітатора, який не транслює готові істини, а створює умови для самостійного відкриття знань. За допомогою ефективної комунікації, активного слухання та вміло поставлених відкритих запитань він веде учнів до власних усвідомлених висновків.

Отже, проведений теоретичний аналіз переконливо доводить, що вербальні методи навчання на уроках технологій виконують значно ширшу функцію, аніж проста передача інформації. Вони є потужним важелем для

виховання компетентної, творчої особистості з розвиненим критичним мисленням, здатної успішно реалізувати себе в динамічних умовах сучасності. Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі практичного досвіду застосування вербальних методів на заняттях з технологій, розробці конкретних методичних рекомендацій для різних етапів уроку, вивченні інноваційних підходів до педагогічної комунікації та експериментальній перевірці ефективності запропонованих методик.

РОЗДІЛ 8
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Маринченко Інна
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
технологічної і професійної освіти
Глухівського національного
педагогічного університету імені
Олександра Довженка

Освітньою політикою численних країн світу, зокрема України, інклюзивна освіта визначається одним із головних пріоритетних напрямів оновлення системи освіти на рівні держави та формування готовності педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, удосконалення системи соціалізації та навчання підростаючого покоління [5].

Сучасний розвиток світового суспільства диктує нові вимоги до системи вищої освіти, зокрема поширення тенденції до інклюзії. Задяки цьому державні інституції України активно ставлять вимоги щодо її впровадження в освітній практиці шляхом забезпечення рівного доступу до якісної освіти для осіб, які потребують особливих освітніх потреб. Саме тому в реаліях сьогодення необхідна підготовка інклюзивно-компетентних педагогічних кадрів у закладах вищої освіти, які здатні професійно виконати функції навчання, виховання і корекції розвитку студентів, використовувати методологію інклюзії освітнього процесу [12].

Проблема формування готовності педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі в закладах вищої освіти України є актуальною і вимагає ґрунтовного дослідження. Адже переважна

більшість педагогічних працівників у вищих навчальних закладах України зазнають значних труднощів при роботі з інклюзивною частиною студентів і не можуть задовольнити їхні освітні потреби [13].

Зокрема, у системі вищої освіти України, як вважають О. Ак'яр, Г. Демірхан, С. Ойелере, М. Флорес, В. Джаурегі, існує недостатньо налагоджена система підготовки педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Тому процес включення педагогів професійного навчання в інклюзивний освітній процес викликає безліч протиріч і непорозумінь переважно не тільки від недостатньої поінформованості педагога з методикою навчання інклюзивних студентів, але й не готовністю працювати з ними та сприяти розкриттю та розвитку потенційних здібностей та можливостей [5].

Підтримуємо думку Т. С. П'ятакової, яка пропонує конкретизацію компонентів та критеріїв готовності педагога професійної освіти до роботи в інклюзивному освітньому середовищі: ціннісне ставлення до професійної діяльності, інклюзивна компетентність, самовдосконалення, саморефлексія та самоврядування [17].

Е. Аврамідіс вважає, що інклюзивна компетентність майбутнього педагога професійного навчання займає важливе місце у формуванні конкурентоспроможного фахівця і складає сукупність взаємозалежних компонентів: мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний [6].

Проблема розвитку інклюзивної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання є на часі актуальною та потребує грунтовного дослідження. Адже переважна більшість педагогічних працівників у закладах вищої освіти України відчувають значні труднощі під час роботи з інклюзивною частиною студентів та не можуть задовольнити їх освітні потреби [11].

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та практична розробка системи методичних засобів удосконалення підготовки майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Цілі:

– Обґрунтування актуальності розробки системи методичних засобів формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

– Пошук шляхів розвитку системи методичних засобів формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

– Розробка системи методичних засобів формування готовності педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Проблемою дослідження виступає теоретичне обґрунтування та розробка системи методичних засобів формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі відповідно до вимог системи сучасної початкової освіти. Вирішення окресленої проблеми сприятиме ефективному формуванню комплексу професійних компетентностей майбутніх педагогів професійного навчання, а також розвитку в них професійно значущих якостей для конкурентоспроможності на ринку праці та вирішення актуальних завдань та проблем соціально-економічного розвитку країни [15].

Сучасний етап розвитку інклюзивної освіти в Україні вимагає від вчених пошуку нових засобів, змісту, форм та методик здійснення підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

У педагогічній практиці існують протиріччя щодо вдосконалення підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, які вирішені у процесі наукового дослідження, а саме:

– між існуючою необхідністю з боку держави розвиток інклюзивної освіти в освітніх установах України та відсутністю фахівців, які готові працювати у цьому напрямі;

– серед суспільних потреб у підготовці майбутнього педагога, здатного працювати в інклюзивному освітньому середовищі та відсутністю ґрунтовної підготовки таких педагогів;

– між потребами у здійсненні глобальної модернізації освіти на основі впровадження інклюзивних тенденцій в освіті та відсутністю соціоінклюзивного змісту у підготовці майбутніх педагогів [13].

Сучасний розвиток світового суспільства диктує нові вимоги до системи вищої освіти, зокрема поширення тенденції до інклюзії. Задяки цьому державні інституції активно ставлять вимоги щодо її впровадження в освітній практиці шляхом забезпечення рівного доступу до якісної освіти для осіб, які потребують особливих освітніх потреб. Саме тому в реаліях сьогодення необхідна підготовка інклюзивно-компетентних педагогічних кадрів у закладах вищої освіти, які здатні професійно виконати функції навчання, виховання і корекції розвитку студентів, використовувати методологію інклюзії освітнього процесу [14].

Проблема розвитку інклюзивної компетентності є на часі актуальною та потребує грунтовного дослідження. Адже переважна більшість педагогічних працівників у закладах вищої освіти України відчувають значні труднощі під час роботи з інклюзивною частиною студентів та не можуть задовольнити їх освітні потреби [11].

У системі вищої освіти України існує не достатньо налагоджена система підготовки фахівців педагогічної галузі в інклюзивному середовищі. Тому процес включення інклюзивних студентів в освітній процес вищої освіти викликає численну кількість суперечностей та непорозумінь переважно не лише від недостатньої обізнаності викладача з методикою навчання

інклюзивних студентів, а й не готовністю працювати з ними та сприяти розкриттю і розвитку потенційних здібностей та можливостей [12].

ЮНЕСКО у поняття «інклюзія» вкладає динамічний процес, суть якого в позитивному ставленні до різнорівневих студентів у освітньому середовищі, націлення індивідуальних особливостей розвитку особистості на її індивідуальне зростання.

Інклюзія постійно розвивається як освітня теорема та забезпечує викорінення дискримінації серед студентський колективів.

Британськими вченими Мелом Ейнскоу та Тоні Бутом у 2006 році здійснено розробку інструменту для моніторингу «Індексу інклюзії», який в умовах сьогодення має переклад на 34 мови та впроваджений у 15 країн світу [2].

Т. П'ятакова вважає, що інклюзивна компетентність займає важливе місце у формуванні конкурентоспроможного фахівця та складає сукупність взаємопов`язаних компонентів: мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний [4].

Efthymiou E. та Kington A. вважають, що викладачі закладів вищої освіти України не враховують індивідуальних потреб інклюзивних студентів та не володіють методикою роботи з таким контингентом [8].

Підтримуємо думку Г. Косарєвої, яка пропонує конкретизацію критеріїв готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі: ціннісне ставлення до професійної діяльності, інклюзивна компетентність, здатність до самовдосконалення, саморефлексії і самоуправління [8]

Забезпечення інклюзивним здобувачам вищої освіти в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка доступності вищої освіти залежить від якісної підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі через використання технологій кооперативного

навчання.

Забезпечення когнітивного та емоційного розвитку в інклюзивних здобувачів освіти у навчальних закладах безпосередньо залежить від професійної діяльності майбутніх педагогів професійного навчання, насамперед від готовності їх до професійної адаптації в інклюзивному освітньому середовищі та здатності до соціалізації, індивідуалізації та диференціації інклюзивного навчання.

Під поняттям «інклюзивної освіти» слід розуміти можливість рівного доступу претендентів до якісного навчання з використанням індивідуальних методів навчання з урахуванням їх інклюзивних особливостей у навчально-пізнавальній діяльності [9].

Вченими з Великобританії Е. Хурадо, Д. Фонсека, Дж. Кодерч та Х. Каналета виділено визначення інклюзивної освіти – це стратегія, що розробляється та реалізується учасниками освітнього процесу з подоланням бар'єрів до якісної освіти. Вченими розроблено механізм самооцінки «індекс інклюзії», який складався з трьох складових, а саме: інклюзивна культура, інклюзивна політика та інклюзивна практика, яка була взята за основу в роботі [7].

В процесі експериментального дослідження доведено, що для успішного втілення освітньої моделі підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі навчальна, соціальна та фізична інклюзія має бути гармонізованою.

Фізична інклюзія полягає у створенні без бар'єрного середовища та адаптації з урахуванням освітніх потреб усіх претендентів на освіту (легкий доступ до будівлі, розташування меблів тощо).

Навчальна інклюзія – освоєння освітніх компетентностей здобувачами освіти встановлених освітніми стандартами у різний спосіб з допомогою методів диференціації, кооперативне навчання тощо.

Соціальна інклюзія – створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища шляхом забезпечення наступних чинників доброзичлива атмосфера, принципи та практики, що заохочують налагодження дружніх відносин, турбота.

Поняття «професійна готовність» тлумачимо як вирішальну компоненту швидкої адаптації педагога до умов праці, подальшого його професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації [2].

Визначаємо «готовність педагога» як прояв індивідуального підходу до претендентів на освіту; здійснення моделювання занять із інклюзивними здобувачами освіти; використання варіативності у процесі навчання.

Поняття «професійна готовність» тлумачимо як вирішальну компоненту швидкої адаптації майбутнього педагога професійного навчання до умов праці, подальшого його професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації [5].

Процес підготовки майбутнього педагога до роботи в інклюзивному освітньому середовищі розуміється як складний та багатоаспектний компонент у системі цілісної підготовки педагога, який підпорядковується єдиній меті навчального закладу, що забезпечить високий рівень сформованості інклюзивної компетентності у педагогів для професійної адаптації у навчальному закладі.

Індивідуальна траєкторія формування соціально-педагогічної компетентності педагога професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі розглядається через:

1) запровадження курсів підвищення кваліфікації для педагогів;

2) запровадження стажування та використання при стажуванні інноваційних технологій навчання педагогів, зокрема інноваційних технологій навчання, які можна використовувати надалі під час роботи в інклюзивному середовищі;

3) науково-дослідницька робота педагогів;

4) практична підготовка у інклюзивних навчальних закладах [6].

Для реалізації окреслених компонентів готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі визначено педагогічні умови, а саме:

1. Створення соціокультурного освітнього середовища у навчальному закладі.

Позначена умова забезпечує формування як теоретичних, і практичних умінь.

2. Формування соціокультурного змісту підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, підбір традиційних та інноваційних методів та технологій навчання.

3. Створення практично діяльнісного середовища. Педагогічне умова, націлена на розвиток мотиваційної складової необхідної для роботи в інклюзивному середовищі [9].

Таким чином, забезпечення підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі у закладах вищої освіти України є одним із важливих принципів гуманізації усієї системи освіти як пріоритетного спрямування державної політики, що забезпечує необхідні умови для здобуття якісної освіти. Забезпечення високого рівня сформованості соціально-педагогічної компетентності дозволить педагогові забезпечити освітній процес всім його учасників.За результатами проведеного дослідження визначено, що здійснення психологічного терору має більше поширення серед підлітків ніж фізичне.

Процес підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі розуміється як складний та багатоаспектний компонент у системі цілісної підготовки майбутнього педагога, який підпорядковується єдиній меті навчального закладу, що забезпечить високий рівень

сформованості інклюзивної компетентності у педагогів для професійної адаптації у закладі вищої освіти.

За результатами досліджень В. Ковальчук, І. Маринченко та Л. Гриценко готовність педагога в роботі інклюзивної освіти являє собою інформаційну обізнаність, педагогічні технології, основи психології та корекційної педагогіки [11].

На думку З. М. Ожибаєвої, Н. Н. Нурмуханбетової під поняттям готовність педагога до роботи в інклюзивному середовищі варто розуміти ціннісну орієнтацію особистості, її мотивацію, присутність педагогічного оптимізму, толерантності, дидактичних знань та методичних умінь [10].

Досліджуючи наукові праці С. Тальхейма, у роботі доведено, що на сьогоднішній день впровадження інклюзивної освіти у навчальних закладах України набуває особливого розширеного контексту. В результаті цього виділено два підходи, а саме: функціональний та особистісний.

За обома підходами теоретичний аспект готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі обов'язково асоціюється з результатом спеціальної підготовки педагога та є передумовою досягнення успіху у його професійній діяльності [4].

Підтримуємо науково-педагогічні дослідження з даної проблеми [7] і вважаємо, що підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі – це цілісний процес спеціалізованого навчання у вищій освіті, безперервна освіта педагога протягом професійної діяльності результатом якої є набуття соціально-педагогічної та інклюзивної компетентності, творчий розвиток для роботи в інклюзивному середовищі.

Імангалієв Н., Сахадатова Д., Омашева М., Хайрієва Х., Турдалі Дж., Карімова Н. та Аккісієв Е. вважають, що в основі професійної готовності лежить професійна підготовка, яка складається з п'яти компонентів:

мотиваційного, орієнтаційно-пізнавально-оціночного, емоційно-вольового, операційно-дійового, настановно-поведінкового [6].

У структурі готовності до педагогічної діяльності Д. Маршалл, А. Арчелло, Дж. Монтемайор, М. Лаунер бачать такі компоненти готовності: мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-оперативний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оціночний [9].

На основі аналізу робіт іноземних вчених [12] виділено наступні компоненти готовності педагога до професійної адаптації в інклюзивному освітньому середовищі – когнітивний, діяльнісний та рефлексивний.

Індивідуальна траєкторія формування соціально-педагогічної компетентності підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі розглядається через:

1) запровадження курсів підвищення кваліфікації для майбуніх педагогів професійного навчання;

2) запровадження стажування та використання при стажуванні інноваційних технологій навчання педагогів, зокрема інноваційних технологій навчання, які можна використовувати надалі під час роботи в інклюзивному середовищі;

3) науково-дослідницька робота педагогів;

4) практична підготовка у інклюзивних навчальних закладах.

Для реалізації окреслених компонентів підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі визначено педагогічні умови, а саме:

1. Створення соціокультурного освітнього середовища у навчальному закладі.

Позначена умова забезпечує формування як теоретичних, і практичних умінь.

2. Формування соціокультурного змісту підготовки педагога до професійної адаптації в інклюзивному освітньому середовищі, підбір традиційних та інноваційних методів та технологій навчання.

3. Створення практично діяльнісного середовища.

Педагогічне умова, націлена на розвиток мотиваційної складової необхідної для роботи в інклюзивному середовищі.

Таким чином, забезпечення підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі у вищих навчальних закладах Украни є одним із важливих принципів гуманізації усієї системи освіти як пріоритетного спрямування державної політики, що забезпечує необхідні умови для здобуття якісної освіти. Забезпечення високого рівня сформованості соціально-педагогічної компетентності дозволить педагогові забезпечити освітній процес всім його учасників [11].

На сьогоднішній день інклюзія починає займати важливе місце у системі вищої освіти України. Забезпечення сприятливого інклюзивного освітнього середовища у системі вищої освіти України є новим шляхом удосконалення освітньої галузі. У процесі вивчення досвіду зарубіжних учених щодо впровадження інклюзії в національну систему освіти можна стверджувати необхідність підготовки майбутнього педагога професійного навчання, здатного адаптуватися до навчання інклюзивної молоді.

Однак процес впровадження інклюзивної освіти в закладах вищої освіти України вимагає їхньої реорганізації, яку необхідно здійснювати через зміни в культурі, політиці та практичній діяльності шляхом створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища та наявності педагогічних кадрів, здатних працювати в такому середовищі. Педагог професійного навчання, працюючи в інклюзивному освітньому середовищі, повинен сприймати інклюзивних претендентів на освіту, не виділяючи їх серед інших; залучати до загальних видів діяльності шляхом виконання різнорівневих завдань, колективних форм

навчання та групового вирішення завдань – ігор, спільних проектів, лабораторних досліджень тощо [5].

Одним із найважливіших шляхів формування готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі є реалізація окреслених у процесі теоретичного дослідження компонентів їхньої готовності, а саме: мотиваційний, когнітивний та рефлексивний.

У процесі формування готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі виділено комплекс умінь, якими повинні володіти майбутні педагоги професійного навчання:

1. Методичні вміння. Їх сутність полягає у виявленні майстерності організації та планування освітнього процесу для інклюзивних здобувачів освіти, використання інноваційних технологій, здоров'язберігаючих методів навчання, проведення біоадекватних занять, розробка курикулуму для інклюзивних здобувачів освіти, здатність до використання арттерапевтичних методик тощо.

2. Прогностичні вміння – здатність до передбачення кінцевого результату, здійснення активізації пізнавальних процесів, створення корекційних умов виховання, навчання, розвитку та соціальної адаптації інклюзивних претендентів на освіту.

3. Інформаційні вміння. Забезпечують здатність до обробки інклюзивного претендента на якого здійснюється вплив, інтерпретація навчального матеріалу для роботи в інклюзивному середовищі; використання сучасних інформаційних технологій навчання для здобуття відповідних компетенцій студентами.

4. Мотиваційні вміння. Здійснення формування позитивної мотивації до роботи в інклюзивному середовищі, почуття успіху, впевненість в успішному майбутньому, доброзичливість, чуйність, врівноваженість, толерантність, бажання створити успіх у навчанні.

5. Комунікативні вміння полягають у розвитку педагогічної майстерності педагога щодо здійснення співпраці з інклюзивними здобувачами освіти.

6. Профілактичні вміння. Попередження та врегулювання конфліктних ситуацій, що виникають в інклюзивному середовищі.

7. Соціально-реабілітаційні вміння. Вміння здійснювати підтримку інклюзивних претендентів на освіту під час їх соціалізації та пристосування до нових умов, здатності до взаємодії з навколишнім світом, прояв емпатії.

8. Реабілітаційно-анімаційні вміння. Забезпечення умов, що сприяють відновленню співробітництва у соціумі, якісній організації дозвільної діяльності, організації морських прогулянок, турпоходів тощо.

9. Корекційно-розвиваючі вміння – це здатність до організації розвитку пізнавальної сфери інклюзивних претендентів на освіту; вміння використати методику, прийоми, способи навчання, виховання, діагностики, корекції, психофізичного розвитку.

10. Оціночно-корекційні вміння – здатність до оцінки розвитку когнітивно-діяльнісного компонента інклюзивних здобувачів освіти та проведення відповідної корекції [17].

Для реалізації зазначених компонентів готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзтвному освітньому середовищі подано педагогічні умови, а саме:

1. Створення соціокультурного освітнього середовища у закладі вищої освіти.

2. Формування соціокультурного змісту готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзтвному освітньому середовищі.

3. Створення практично-діяльнісного середовища.

Певні компоненти готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзтвному освітньому середовищі та організаційно-педагогічні умови покладено основою розробки необхідного методичного

інструментарію, за яким здійснено діагностику інклюзивної компетентності педагогів. Обсяг вибірки становив 80 освітян Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (м. Глухів). До контрольної групи залучено 38 респондентів, а до експериментальної 42 респонденти, серед яких 34 жінки та 46 чоловіків.

Для перевірки мотиваційного компонента готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзтвному освітньому середовищі з'ясували мотивацію майбутніх педагогів до організації та проведення навчальної та виховної роботи з інклюзивними здобувачами освіти, наявність у них позитивних емоційних стимулів до здійснення такої діяльності. Для діагностики окресленого компонента готовності використано методику «Діагностика особистості на мотивацію до успіху». За результатами проведеного опитування визначено, що загалом мотивація педагогів перебуває в середньому рівні, саме високий рівень – 21%, середній – 42% і низький – 37%.

Діагностика когнітивного компонента готовності нами здійснювалася шляхом перевірки наявності у педагогів теоретико-методологічних та технологічних компетентностей, що дозволяють адаптуватися до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Формування рівня когнітивного компонента готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзтвному освітньому середовищі здійснено з використанням анкети, опитувальника А. Реана та тесту «Соціальний інтелект» за Дж. Гілфордом.

За результатами отриманих даних проведеного анкетування встановлено, що рівень готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі за когнітивним компонетом знаходиться на низькому рівні. Так, лише 21,3% педагогів із 80 опитаних вважають, що їхній рівень підготовки перебуває на високому рівні; 38,3% респондентів вважають свою підготовку середньою; 37,3% вважають, що не готові

співпрацювати з інклюзивними здобувачами освіти, а 3,1% не змогли визначити свою підготовку.

Сформованість рефлексивного компонента готовності майбутніх педагогів професійного навчання до роботи в інклюзивному освітньому середовищі визначено за допомогою анкетування. За результатами отриманих даних 38,2% педагогів перебувають на низькому рівні у прагненні до саморозвитку, не мають чітко сформульованих цілей щодо здійснення свого саморозвитку та самовдосконалення, мають недостатню пізнавальну та професійну мотивацію у досягненні успіху тощо. Однак у 27,9% респондентів спостерігалося стійке прагнення саморозвитку, що виявлялося у прагненні здійснити розробку особистої програми професійного саморозвитку (проходження курсів підвищення кваліфікації тощо). Встановлено, що орієнтація на саморозвиток 33,9% педагогів на низькому рівні. Це педагоги, орієнтовані професійний саморозвиток, але з відповідної програми своїх дій.

Результати діагностики готовності майбутніх педагога професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі за мотиваційними, когнітивними та рефлексивними компонентами на констатуючому етапі дослідження представлені на малюнку 1.

На формувальному етапі дослідження здійснено удосконалення теоретичної та практичної лінії формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі здійснювалося через формування першої педагогічної умови – створення соціокультурного освітнього середовища у закладі вищої освіти.

Теоретичні знання та практичні вміння становлять принцип єдності, а саме формування когнітивного та діяльнісного компонента готовності.

Реалізація педагогічної умови безумовно має вплив на формування соціальних, особистісних та професійно важливих якостей у педагогів, необхідних для професійної адаптації в інклюзивному освітньому середовищі,

що дозволить створити комфортні умови в інклюзивному колективі.

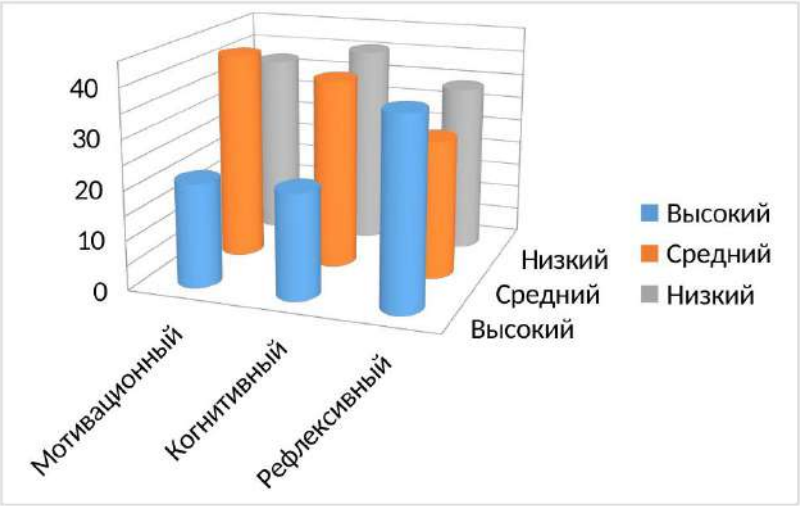

Рисунок 1. Результати діагностики готовності майбутніх педагога професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі на констатувальному етапі

Необхідно здійснити добір методів професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі, що сприяють розвитку соціально-педагогічної компетентності.

Планується реалізація другої педагогічної умови такими методами: аналіз навчальної документації, використання наративних методів (есе, міні твори), метод включеного спостереження, круглий стіл, застосування ситуаційного навчання, технологія генерування ідей, презентації, структурно-логічні схеми, метод аналізу соціально-педагогічних ситуацій, авторське анкетування, проведення бесід, пояснень, вирішення соціально-педагогічних ситуацій та інші, які можна використовувати надалі при роботі з інклюзивними здобувачами освіти [7].

Отримані дані за результатами тестування дають підстави стверджувати, що на високому рівні опинилося 32,4% респондентів, середнього рівня досягли

41,2% опитаних, і лише 26,4% респондентів залишилися на низькому рівні.

Реалізація другої педагогічної умови – формування соціокультурного змісту формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі – покликана створити цілісний педагогічний процес, орієнтований на формування соціоінклюзивного змісту формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі, використання та інноваційних методів.

Реалізація педагогічної умови здійснювалася у процесі проходження педагогами курсів підвищення кваліфікації, під час яких ними запропоновано розробити лекційні заняття (проблемні, мультимедійні, лекції-прес-конференції та ін.), використання інноваційних технологій навчання (метод проектів, проблемного та контекстного навчання та ін.); педагоги долучилися до науково-дослідної роботи (виконання індивідуальних завдань, есе та рефератів); брали участь у конференціях та семінарах, гуртках та проблемних групах; здійснення практичної підготовки у інклюзивних навчальних закладах; створення педагогами навчально-методичного забезпечення (навчальний посібник «Особливості адаптації педагога до інклюзивного середовища» тощо).

За результатами реалізації зазначеної педагогічної умови у респондентів сформовано вміння до використання інноваційних методик, які дозволяють розвивати у претендентів когнітивної, емоційної та конативної сфер особистості в інклюзивній групі [13].

Отримані дані свідчать, що на високому рівні виявилося 39,6% респондентів, на середньому – 44,1%, а на низькому – 16,3%.

Реалізація третьої педагогічної умови – створення практично-діяльнісного середовища – здійснювалось у рамках проходження стажування у руслі інклюзивної освіти, роботи у проблемній групі, використано методику

визначення емпатійних здібностей за Бойком, методику «Шкала доброзичливості» (за шкалою Кемпбелла), методику «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч).

Педагогічне умова спрямоване на забезпечення у педагогів мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища закладу вищої освіти.

У процесі формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі у них відбувається розвиток та формування професійної спрямованості особистості, що проявляється у позитивному ставленні до професії, прагнення до удосконалення, вміння виконувати соціально-педагогічні завдання різного рівня під час роботи в інклюзивному середовищі.

За результатами анкетування рівень сформованості третьої педагогічної умови визначено, що 37,9% респондентів досягли високого рівня формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі, 46,1% опинилися на середньому рівні, а решта – 16% на низькому рівні зазначеної готовності.

Таким чином, результати діагностики формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі за трьома педагогічними умовами представлені на етапі дослідження на малюнку 2.

Зазначені педагогічні умови позначені нами як основа для формування методики готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі в закладах вищої освіти України, оскільки дозволяють ширше впливати на особистість педагога, розвивати його внутрішню мотивацію та інклюзивну компетентність.

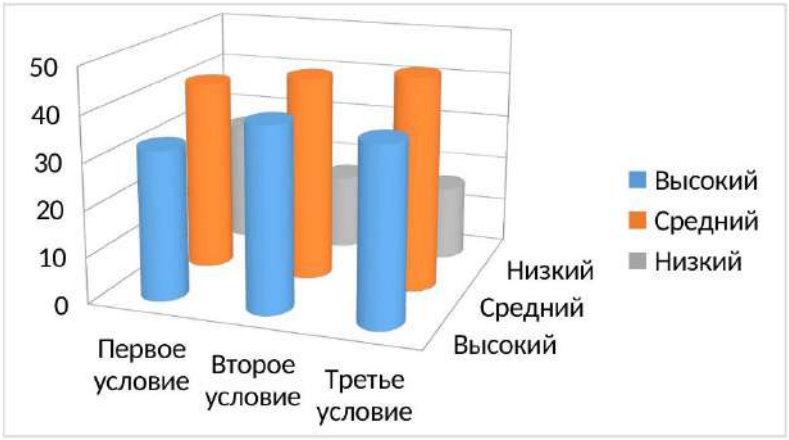

Рисунок 2. Результати діагностики готовності майбутніх педагогів професійного навчання до адаптації в інклюзивному освітньому середовищі на формувальному етапі експерименту

На основі отриманих експериментальних досліджень можна стверджувати, що від рівня сформованості соціально-педагогічної компетентності педагога залежить його здатність адаптувати сучасні технології навчання до інклюзивного освітнього середовища та навчиться працювати в ньому. Важливим є вміння застосовувати творчий підхід, який проявляється в оригінальному вирішенні педагогічних завдань, імпровізації, експромті.

У процесі дослідження виділено чотири елементи створення сприятливого освітнього середовища у процесі підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі: створення сприятливого психологічного клімату; оновлення змісту освіти та технологій навчання; сприятливе просторове оточення; забезпечення можливостями для розвитку. Оцінювання рівня сформованості елементів створення сприятливого психологічного клімату здійснювалась за високим (5 балів), середнім (4 бали) та низьким (1-3 бали) рівнями.

Створення сприятливого психологічного клімату у студентській групі здатне забезпечити комфортність кожному здобувачеві освіти, що включає взаємини між викладачем і студентом, стосунки у студентській групі тощо.

Здобувач освіти, що відчуває повагу та взаєморозуміння з боку колективу та окремих його членів, а також викладачів має змогу розкрити свої здібності, взяти активну участь у освітньому процесі. Тому враховуючи окреслену проблему для діагностування рівня створення сприятливиго психологічного клімату використано методику В. В. Шпалінського та Е. Г. Шелест «Діагностика психологічного клімату в малій виробничій групі» [11].

Анкета передбачала виявлення ознак здорового і не здорового психологічного клімату у класі. Визначено, що підсумкові результати діагностики психологічного клімату за даною шкалою знаходяться в діапазоні від 65 до 13 балів. Високому рівню цього явища відповідають показники в діапазоні 42 – 65 балів; середньому – 31 – 41 бал; незначній сприятливості – 20 – 30 балів. Кількісні показники менш як 20 балів свідчать про несприятливий психологічний клімат [16].

Результати анкетування дають підстави стверджувати, що найнижчий рівень сформованості елементу здатність до взаємної поваги серед здобувачів освіти (43,3%), а найвищий здатність до тактовності у спілкуванні (36,7 %).

Для покращення сприятливого психологічного клімату в освітньому процесі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, які залучені до експерименту слід упроваджувати в освітній процес рольових ігор, семінарів, диспутів, обговорень що сприятиме встановленню у класі таких стосунків як терпимість, взаємодопомога, турбота, здатність до комунікацій та емоційного спілкування, взаєморозуміння та довіри**,** тактовності у спілкуванні та взаємної поваги.

Діагностика наступного елементу – оновлення змісту освіти та технологій навчання здійснювалася за авторськими анкетами.

Оновлення змісту освіти та технологій навчання у закладі вищої освіти має забезпечувати зростання кожного студента, тобто залучення його до активної діяльності через розв`язання навчальних завдань через поступове їх ускладнення.

Результати проведеного анкетування виявились на низькому рівні забезпеченість вільного висловлення думок (48,3%), високий рівень – використання в освітньому процесі сучасних виробничих, освітніх та цифрових технологій (40,0%).

Таким чином, проведення анкетування по визначенню рівня забезпечення елемента створення сприятливого освітнього середовища оновлення змісту освіти та технологій навчання дало підстави зрозуміти, що для вирішення проблеми рекомендуємо посилити створення у школах онлайн-платформ із навчальними й методичними матеріалами, контент-бібліотеками, смарт-комплексами, електронними підручниками, новими цифровими технологіями, мультимедійними засобами навчання, високотехнічними навчально-практичними центрами й лабораторіями, стартапами, освітньо-виробничими кластерами. Слід звернути увагу на проведення практичних робіт як основної форми навчальних занять у закладах вищої освіти, застосовувати моделювання й обговорення різних ситуацій.

Наступним аспектом за яким проводили анкетування це забезпечення можливостей для розвитку. Для забезпечення можливостей розвитку здобувачів вищої освіти одним з пріоритетних напрямів є залучення їх до різноманітних конференцій, семінарів, круглих столів. Такий напрям має на меті покращити якість освіти, а також вивчення та впровадження передового досвіду закладів вищої освіти ближнього та дальнього зарубіжжя.

Досліджуючи аспект можливості розвитку проведено анкетування за елементом можливості розвитку та обраними критеріями (участь у заходах (семінари, конференції, виставки, майстер-класи тощо; участь у «круглих

столах» де відбувається обмін думками. Пропонується створення здобувачами вищої освіти відео, презентацій, їх перегляд та обговорення в класних колективах на тему: «Особливості створення сприятливого освітнього середовища», «Кібербулінг або агресія в інтернеті: Способи розпізнання і захист дитини», перегляд та обговорення відеороликів «Нік Вуйчич про булінг у школі», «Зупиніться!!! Моя історія про булінг і кібербулінг», проведення годин спілкування в студентських колективах з метою засвоєння молоддю морально-етичних, соціальних та ціннісних орієнтирів на тему: «Людина починається з добра».

Результати анкетування показали, що на низькому рівні виявився елемент сприятливого освітнього середовища участь у професійних заходах (семінари, конференції, виставки, майстер-класи тощо) – (41,6%), високий рівень – участь у «круглих столах» (43,3%).

Щодо забезпечення можливостей розвитку студентів у закладах вищої освіти, аналізуючи результати анкетування з`ясовано, що закладам вищої освіти України потрібно оновлювати матеріально-технічне забезпечення, створювати умови для забезпечення особистісних потреб: творчі та наукові гуртки, спортивні секції, факультативи, організовувати семінари, конференції, виставки, майстер-класи та залучати до них здобувачів вищої освіти. Слід покращувати середовище для навчання, а саме долучати здобувачів освіти до віртуальної мобільності. Найбільш відповідними інформаційними технологіями забезпечення віртуальної мобільності за результатами анкетування можна вважати дистанційні технології та технології організації відео-конференцій. Необхідно створювати державні інформаційні центри з питань віртуальної мобільності.

Наступним аспектом створення сприятливого освітнього середовища є сприятливе просторове оточення. Елементами просторового середовища у закладі вищої освіти вважається антропогенні чи природні об’єкти,

безпосередньо задіяні в освітньому процесі або такі, що безпосередньо впливають на його організацію, а саме: організація природного та антропогенного оточення будівлі закладу; здійснення організації університетської ділянки; дизайну інтер'єрів приміщень; меблі та обладнання в аудиторіях; оформлення та декорування приміщень; забезпечення класів навчально-наочним приладдям; навчальною та навчально-допоміжною літературою, що використовується у освітньому процесі; навчальним інструментарієм.

Діагностування рівня створення сприятливиго освітнього середовища за елементом просторове оточення та критеріями (доступність до закладу освіти, зручність освітнього середовища, наявність релаксаційних зон, забезпеченість необхідними ресурсами для продуктивного навчання, безпечність середовища).

За результатами анкетування на низькому рівні елемент сприятливого освітнього середовища доступність до закладу освіти (43,3%), високий рівень – безпечність середовища (33,3%).

За результатами дослідження задоволеності просторовим оточенням слід звернути увагу на структуру будівлі, яка підштовхує педагога до відходу від традиційної моделі викладання, актуальною є модель закладу як соціально-культурного хабу, де можуть відбуватися тренінги для здобувачів освіти, при новому обладнанні і меблях. Педагоги мають створити середовища для особистісного зростання здобувачів вищої освіти в атмосфері комунікацій, співпраці, творчості, формування лідерських якостей. Простір має бути не тільки красивим, а й зручним.

Організація аудиторій має підтримувати право здобувачів вищої освіти на вибір місця навчання, темпу, а вчителю допомагати створювати умови для швидкого реагування на потреби студентів (Halunko; Pravotorova, 2020).

Студенти не люблять погано освітлені куточки у закладі вищої освіти, порожні стіни, малоінформативні стенди. Для забезпечення сприятливого

освітнього середовища треба забезпечити заклади освіти модульними меблями, килимками, пуфами, м’ячами, кріслами тощо, що задовольнятимуть природну потребу студентів в русі, зміні обстановки. У створенні сприятливого освітнього середовища можливо використати технологію «Стіни, які говорять» (оригінальна назва «Talking Walls»).

У створенні сприятливого освітнього середовища важливо не перенасичувати його речами і створити баланс у використанні кольорів. Здобувачі вищої освіти піддаються емоційно-образному впливу кольору, який має психофізіологічний вплив, виступає засобом естетичного виховання.

Слід посилити доступність до закладу освіти студентів з обмеженими потребами, забезпечити у закладі вищої освіти релаксаційних зон, забезпечити необхідними ресурсами для продуктивного навчання, зробити середовище безпечним щоб забезпечити максимальний рівень комфорту майбутніх педагогів під час роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

CHAPTER 9

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE USE OF MAPS IN TEACHING THE GRADE 10 GEOGRAPHY COURSE «GEOGRAPHY: REGIONS AND COUNTRIES»

Hryshko Svitlana,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Geography and Tourism,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
Levada Olga,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Geography and Tourism,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
Nepsha Oleksandr,
Senior Lecturer, Department of Geography and Tourism,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
Zavialova Tetiana,
Senior Lecturer, Department of Geography and Tourism,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
Shkvyria Nataliia,
Master's student in Specialty A4.07 Secondary Education (Geography),
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
Menshykov Ivan,
Master's student in Specialty A4.07 Secondary Education (Geography),
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine

Modern geographical education aims to develop students' holistic understanding of the geographical picture of the world, their awareness of the spatial organisation of natural and social processes, and their understanding of the relationships between the natural environment, population and economic activity. An important role in achieving these objectives is played by the geographical map, which serves not only as a visual teaching aid but also as an independent source of information, a tool for understanding spatial patterns and a basis for developing geospatial thinking. Cartographic materials are particularly important when teaching the Grade 10 course «Geography: Regions and Countries», which involves studying the natural, socio-economic, demographic, political and economic characteristics of the world's regions and individual countries.

Most of the concepts and processes that students explore as part of this course are directly related to the geographical distribution of features, the characteristics of countries' geographical locations, the spatial organisation of population and economic activity, and the main directions of international economic relations. Therefore, mastering the course content requires the systematic use of general geographical and thematic maps, atlases, schematic maps, statistical cartographic materials and modern digital geospatial resources. At the same time, it is important not to limit classroom activities to displaying maps, but to engage students in finding, analysing, comparing and interpreting spatial information.

The regulatory framework for organising geographical education is provided by the Geography Curriculum for Grades 10-11 of General Secondary Education Institutions (Standard Level), approved by Order No. 698 of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 3 August 2022 [8]. The curriculum allocates 52 hours to Geography in Grade 10 (1.5 hours per week) and 35 hours in Grade 11 (1 hour per week). The course «Geography: Regions and Countries» is aimed at developing students' knowledge of population and the spatial organisation of economic activity in the world's regions and individual countries, as well as their

ability to analyse contemporary socio-economic, socio-political and environmental processes.

The main objectives of the curriculum include developing geospatial thinking, fostering cartographic literacy and culture, and equipping students with the skills to use and analyse geographical information sources and apply the knowledge acquired in practical activities. Consequently, map-based learning is an integral part of the course and should be incorporated throughout all its thematic sections [8].

The Grade 10 curriculum consists of an introductory unit and six thematic sections: «Europe», «Asia», «Oceania», «the Americas», «Africa» and «Ukraine in the International Context». Each section involves studying geographical location, natural resource potential, population, economic development and international relations. This necessitates the integrated use of political, physical, climatic, natural resource, demographic, economic and transport maps.

When teaching the introductory topic, it is advisable to use a political map of the world and maps of geographical regionalisation. Students identify the territorial composition of world regions, locate independent states and dependent territories, and analyse the characteristics of national borders. Practical tasks may include determining countries' geographical locations, identifying the number of neighbouring states and establishing whether they have access to seas and oceans. It is important that students examine geographical location comprehensively, taking into account its physical-geographical, economic-geographical, transport-geographical and political-geographical characteristics.

In the «Europe» section, working with political, physical, natural resource, demographic and economic maps enables students to explore the region's territorial differences. Students identify subregions and locate individual countries, analyse their positions in relation to the Atlantic Ocean and surrounding seas, and investigate the characteristics of relief, climate and the distribution of natural resources. When studying Germany's economy, it is advisable to compare maps of mineral resources,

industry, population density and transport networks. This enables students to explain the formation of industrial regions, particularly the Ruhr Basin, and identify the influence of natural, historical, demographic and transport factors on industrial development.

The «Asia» section involves exploring considerable territorial, natural, demographic and economic diversity. For this purpose, students use maps showing climate, natural vegetation zones, mineral resources, population density, urbanisation, industry, agriculture and transport routes. For example, when studying Japan, students compare a physical map with maps of population, industry and transport infrastructure. Based on their analysis, they establish that the highest concentrations of population, industrial enterprises and transport hubs are found in the coastal areas along the Pacific coast. They then explain this pattern in terms of natural conditions, the limited availability of land suitable for development and the country's maritime location.

When studying Oceania, particular importance is attached to the political map of the region and maps of the Pacific Ocean, climate, natural resources and transport links. Their use helps students understand the island-based nature of the region, the geographical separation of its countries and the dependence of their economic development on maritime transport. Students can measure distances between islands, examine the locations of ports and explain the importance of sea routes for international relations.

In the «America» section, it is advisable to use political, physical, demographic, natural resource, economic and transport maps of North, Central and South America. Comparing maps of natural resources, agriculture, industry and population density enables students to explore the spatial organisation of the economies of the United States, Canada, Brazil and Mexico and identify differences between the industrial, agricultural and resource-producing regions of these countries.

In the «Africa» section, map-based activities should focus on identifying the natural, demographic and socio-economic differentiation of the continent. Comparing maps of natural resources, industry and population density helps students explore the territorial specialisation of countries and determine the role of extractive industries and agriculture. At the same time, it is important to guide students towards understanding that substantial natural resource potential does not necessarily guarantee a high level of socio-economic development.

The final section, «Ukraine in the International Context», involves the use of political, geopolitical, economic and transport maps. Students identify Ukraine's position on the political map of Europe and the world, analyse its location in relation to major economic centres, and examine international transport corridors and foreign trade routes. Up-to-date cartographic materials make it possible to trace changes in the geography of Ukraine's international transport links amid wartime challenges and the reorientation of its foreign economic activities.

Thus, the content of the Grade 10 curriculum necessitates the consistent use of the cartographic method, from determining the geographical location of regions to conducting a comprehensive analysis of the natural, demographic, economic and political characteristics of individual countries. In this context, working with maps should involve not only learning geographical names and locations but also developing the ability to explain spatial patterns and establish relationships between geographical phenomena.

A geographical map is a model of the Earth's surface that uses conventional symbols, colours, lines and other means to represent the spatial distribution of objects, phenomena and processes. In education, maps serve informational, cognitive, analytical, research and practical purposes. It is important to develop students' understanding that a map is not a photographic representation of an area but rather a generalised model whose content depends on its purpose, scale and cartographic representation methods [1, 3, 7].

Cartographic literacy involves the ability to read maps, use their legends, determine the geographical location of objects, apply map scales, analyse spatial characteristics and obtain information for completing learning tasks [2, 3]. Cartographic competence is a broader concept, as it encompasses not only basic knowledge and skills but also the ability to apply them independently when analysing geographical processes and addressing practical problems.

For Grade 10 students, it is important to develop the ability to recognise different types of geographical maps, interpret conventional symbols, determine the geographical location of objects, compare general geographical and thematic maps, identify spatial patterns and formulate conclusions. Geospatial thinking is particularly important. It is the ability to perceive geographical objects within a system of spatial relationships and determine their relative positions, distances, directions and distribution patterns. This ability enables students to explain the concentration of population in coastal areas, the location of industrial centres, the influence of geographical location on international relations and the territorial specialisation of economic activity.

To develop these skills, it is advisable to combine the information-and-explanation, analytical-comparative, problem-based inquiry, research-based, activity-based and digital methodological approaches. The information-and-explanation approach is used to develop students' initial understanding of the geographical location and territorial characteristics of different regions. Using a political map, students identify the subregions of Europe, locate individual countries, determine their positions in relation to seas and oceans, and explain the importance of these geographical features for the development of trade and transport.

The analytical-comparative approach involves comparing several cartographic sources to identify spatial patterns. For example, when studying China, students compare maps of population density, natural resources, industry and transport infrastructure. They identify differences between the eastern and western parts of the

country and explain the reasons for the uneven distribution of population and production.

The problem-based inquiry approach is based on posing questions that require students to analyse cartographic information in order to find answers. When studying Japan, students can be asked to investigate why the largest urban agglomerations have developed predominantly along the Pacific coast. To do this, they analyse a physical map and maps showing population density, industry and the transport network, and then explain the influence of natural conditions, the limited availability of land suitable for development and the country's transport-geographical location.

The research-based approach involves independent or group work with cartographic materials, the completion of mini-projects and practical assignments. For example, when studying international transport links, students investigate the geographical locations of major seaports, determine their positions in relation to the main shipping routes and explain the importance of port infrastructure for international trade. The activity-based approach is implemented through determining coordinates, distances and directions, plotting geographical features, and creating schematic maps and routes. The digital approach involves the use of digital maps, geographic information systems and satellite imagery.

It is advisable to combine these approaches within a single lesson: beginning with the presentation of a map and the identification of the geographical locations of objects, proceeding to the comparison of thematic materials and completion of a problem-based task, and concluding with the presentation of results in the form of a schematic map or an analytical report. This organisation of learning activities facilitates the transition from simply perceiving information to analysing and interpreting it independently.

The practical application of the cartographic method involves the use of several basic techniques. Map reading guided by a set of questions helps students determine geographical locations, territorial boundaries, directions and distances.

Cartographic comparison involves working simultaneously with several thematic maps to establish relationships between natural conditions, population and economic activity. The geographical route technique involves determining the sequence of movement between objects, as well as directions and distances. Cartographic reconstruction involves creating students' own schematic maps based on atlases, textbooks, statistical materials and digital maps. Geographical forecasting enables students to formulate assumptions about possible changes in the spatial organisation of territories based on the analysis of cartographic information [4].

Under modern conditions, the use of digital geospatial resources has become an important means of improving map-based learning activities. These resources enable interactive exploration of territories, changes in map scale, searches for geographical features, distance measurements, route planning and the creation of original cartographic materials. Among the available tools, Google Maps, Google Earth and Google My Maps are particularly useful, although their functionalities are not identical [4, 12].

Google Maps is suitable for locating geographical features, viewing territories at different scales, analysing transport infrastructure, determining routes and measuring distances. When studying Europe, students can locate London, Paris, Berlin and Rome, compare their positions in relation to coastlines, rivers and transport routes, and explain the importance of geographical location for urban development. In the topic devoted to Japan, students can investigate the locations of Tokyo, Yokohama, Nagoya and Osaka, identify ports and major transport routes, and examine the patterns of urban development along the Pacific coast.

Google Earth enables students to explore territories using satellite imagery, visualise relief in three dimensions, and measure distances and areas. These features can be used to analyse the spatial structure of large urban agglomerations, industrial regions, port areas and transport hubs. Google My Maps allows students to create their own thematic maps, add points, lines and polygons, organise information layers

and present the results of their learning research [12]. Thus, Google Maps is best suited to locating geographical features and analysing routes, Google Earth to the spatial investigation of territories, and Google My Maps to creating students' own cartographic products.

The use of digital services should be linked to specific topics in the curriculum. When studying international economic relations, students can be assigned the task "The World's Seaports and Their Geographical Locations". They locate the ports of Rotterdam, Hamburg, Shanghai, Singapore and New York using Google Maps, determine their positions in relation to seas and oceans, investigate their access to international shipping routes and compare their significance for transport. The results can be presented in a comparative table or a thematic schematic map.

When studying population and urbanisation, students can complete the task «The Spatial Structure of the World's Largest Urban Agglomerations». They select Tokyo, Shanghai, Mumbai, New York or São Paulo for analysis, view the selected area in satellite mode, identify the main directions of urban expansion, locate transport hubs and industrial areas, compare the spatial organisation of two agglomerations and formulate conclusions.

As part of the final section of the course, students can undertake the task «Ukraine in the International Transport Network». This involves investigating Ukraine's geographical position in relation to major international transport routes, locating seaports, railway and road transport hubs, and border crossing points, and analysing possible directions of transport links with European countries. The results can be presented as a thematic digital map or a schematic map.

The use of digital cartographic resources in geography education is consistent with research findings on the application of Google Earth to developing topographic map-reading skills, understanding geomorphological concepts and fostering students' spatial thinking [5, 11, 12, 13]. At the same time, digital services should

not completely replace paper maps and atlases. Traditional cartographic materials help students master map scales, conventional symbols, cartographic generalisation and the principles of thematic representation, while digital resources complement them by providing interactivity and opportunities for independent exploration of geographical areas.

Cartographic activities can be organised individually, in pairs or in small groups. Their outcomes should include not only the identification of geographical features but also the formulation of conclusions about spatial patterns. It is advisable to use comparative tables, schematic maps, short research reports and presentations. The gradual increase in task complexity should ensure a transition from locating geographical features and determining their positions to comparing thematic maps, explaining territorial differences and independently conducting small-scale geographical investigations.

Particular attention should be paid to organising cartographic activities in distance and blended learning environments. Google Maps, Google Earth and Google My Maps enable students to complete practical assignments regardless of their location. Teachers can provide links to digital maps, suggest routes, specify features for analysis and organise collaborative work on creating thematic maps. At the same time, it is necessary to take into account students' unequal access to the internet and digital devices by providing alternative assignments that involve the use of printed atlases or static map images.

An important condition for working with digital resources is the critical evaluation of the information obtained. Students should be aware that satellite images may differ in terms of the dates on which they were captured, their quality and level of detail, while data provided by digital services may vary in terms of how up to date they are. Measurements obtained using web-based maps should be regarded as approximate and should not be equated with professional geodetic

measurements. Therefore, students should be taught to verify information, compare different sources and take into account the limitations of each source [9, 10].

The assessment of cartographic activities should cover the accuracy of identifying the geographical locations of features, the ability to interpret conventional symbols, the precision of determining spatial characteristics, the ability to compare cartographic sources, the logical explanation of geographical patterns and the validity of conclusions. It is important to assess not only the final outcome but also the sequence of task completion, students' independence, the appropriateness of their choice of cartographic source and their ability to present research findings.

Thus, the geographical map is one of the principal teaching tools used in the Grade 10 course «Geography: Regions and Countries». An analysis of the Geography Curriculum for Grades 10-11 (Standard Level) demonstrates that cartographic activities are integrated throughout the course and contribute to the development of geospatial thinking, cartographic literacy and research skills. In Grade 10, map-based activities are directly related to the regional and country studies of the world's regions and states, while Grade 11 provides further opportunities to deepen students' cartographic knowledge and skills.

Combining information-and-explanation, analytical-comparative, problem-based inquiry, research-based, activity-based and digital approaches ensures the gradual development of students' learning and cognitive activities, from locating geographical features to identifying spatial patterns and formulating well-founded conclusions. Integrating traditional cartographic materials with Google Maps, Google Earth and Google My Maps expands opportunities to investigate the geographical locations of countries, the spatial organisation of cities, transport systems and economic regions, as well as to create original thematic maps.

The proposed methodological approaches and examples of assignments can be used by geography teachers when teaching the thematic sections of the Grade 10 course and organising practical lessons, learning investigations and project-based

activities. Further research is needed to develop a system of cartographic assignments for each section of the course and establish assessment criteria for determining the level of development of upper secondary school students' cartographic competence and geospatial thinking.

РОЗДІЛ 10
ДЕМОГРАФІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТРУКТУРНУ ПЕРЕБУДОВУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Осадчий Максим Леонідович
магістр зі спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
Одеський національний економічний університет, Одеса
Березорудський Андрій Миколайович
доктор філософії з економіки,
старший викладач кафедри статистики, аналітики та математичного моделювання
Одеський національний економічний університет, Одеса

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується поглибленням структурних трансформацій, які зумовлені не лише технологічними, інституційними та геополітичними чинниками, а й масштабними демографічними змінами. Динаміка чисельності населення, трансформація його вікової структури, зниження народжуваності, збільшення тривалості життя, інтенсифікація міжнародної міграції та посилення урбанізаційних процесів поступово змінюють традиційні пропорції функціонування національних економік і світового господарства загалом. Демографічний чинник набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на пропозицію робочої сили, масштаби споживчого попиту, структуру заощаджень, інвестиційну активність, державні фінанси та територіальне розміщення виробничих потужностей.

Актуальність дослідження посилюється нерівномірністю демографічного розвитку окремих регіонів світу. Якщо частина європейських та східноазійських держав стикається зі скороченням населення працездатного

віку, старінням суспільства та зростанням навантаження на пенсійні системи, то окремі країни Африки та Південної Азії продовжують характеризуватися високими темпами природного приросту й істотним збільшенням чисельності молодого населення. Така асиметрія формує нові центри концентрації трудових ресурсів, змінює географію міжнародних інвестицій, впливає на розташування виробництв і створює передумови для перерозподілу економічної активності між регіонами.

Метою дослідження є визначення основних напрямів впливу демографічних трансформацій на структурну перебудову світової економіки, виявлення взаємозв'язків між віковими, міграційними та урбанізаційними процесами й трансформацією глобального ринку праці, виробничої спеціалізації та економічних пропорцій, а також обґрунтування стратегічних орієнтирів адаптації національних економік до нових демографічних умов.

Демографічні трансформації необхідно розглядати як довгостроковий структурний чинник економічного розвитку, оскільки їхній вплив виходить за межі кількісної зміни населення та охоплює глибинні перетворення суспільного відтворення. Зміна співвідношення між поколіннями визначає не тільки потенційні масштаби зайнятості, а й характер міжпоколінного перерозподілу доходів, потребу в соціальних послугах, особливості споживчої поведінки та напрями використання капіталу. У цьому контексті демографічна структура стає одним із фундаментальних параметрів довгострокової макроекономічної рівноваги.

Згідно з оцінками Департаменту з економічних і соціальних питань ООН (таблиця 1), чисельність населення планети у 2024 році становила приблизно 8,2 млрд осіб, тоді як глобальна чисельність населення, за середнім сценарієм прогнозування, може досягти близько 10,3 млрд осіб у середині 2080-х років. Водночас очікується поступове уповільнення глобального приросту населення, а в окремих країнах процес депопуляції вже набув стійкого характеру.

Особливо важливо, що приблизно чверть населення світу проживає в країнах, чисельність населення яких уже досягла пікового значення.

Таблиця 1

Основні глобальні демографічні характеристики та прогнозні тенденції

Демографічний показник	2024 рік	Прогноз / очікувана тенденція
Чисельність населення світу, млрд осіб	8,2	10,3 млрд у середині 2080-х рр.
Сумарний коефіцієнт народжуваності, дітей на одну жінку	2,3	Подальше зниження в багатьох регіонах
Очікувана тривалість життя при народженні, років	73,3	77,4 у 2054 р.
Кількість населення віком 65+, млрд осіб	Близько 0,8	2,2 млрд наприкінці 2070-х рр.
Населення віком 80+, млн осіб	…	265 млн до середини 2030-х рр.

Джерело: складено авторами за даними [1-3].

Наведені показники свідчать про формування принципово нової демографічної конфігурації світового господарства, за якої кількісне зростання населення дедалі менше супроводжується автоматичним розширенням трудового потенціалу. Навпаки, у багатьох економічно розвинених країнах збільшення чисельності населення старших вікових груп відбувається паралельно зі скороченням частки молодих поколінь. Це означає, що традиційна модель економічного зростання, яка значною мірою спиралася на розширення чисельності робочої сили та збільшення внутрішнього споживчого ринку, поступово втрачає універсальність.

Одним із найбільш вагомих проявів демографічних трансформацій є старіння населення. Його економічний зміст полягає у зміні співвідношення між населенням працездатного віку та особами, які переважно перебувають на пенсійному забезпеченні. Збільшення частки старших вікових груп призводить до зростання потреби у фінансуванні пенсійної системи, медичного обслуговування, довгострокового догляду та соціальної інфраструктури. Одночасно змінюється структура попиту на товари й послуги, що створює передумови для розвитку нових секторів економіки, пов'язаних із медициною, фармацевтикою, реабілітацією, адаптивними технологіями та соціальним обслуговуванням.

Важливою характеристикою цього процесу є те, що старіння населення не обов'язково означає пропорційне скорочення економічного потенціалу. Його наслідки значною мірою залежать від рівня продуктивності праці, стану здоров'я населення, можливостей продовження трудової діяльності, розвитку автоматизації та ефективності використання накопиченого професійного досвіду. За відповідних інституційних умов збільшення тривалості життя може супроводжуватися подовженням періоду економічної активності, розширенням зайнятості старших вікових груп і формуванням нових моделей міжпоколінної взаємодії на ринку праці.

Динаміка частки населення віком 65 років і старше підтверджує поступове посилення цього процесу на глобальному рівні. За даними Світового банку, представленими в базі World Development Indicators (таблиця 2), частка населення цієї вікової категорії у світовій чисельності населення зросла з 9,53% у 2021 році до 10,40% у 2025 році.

Таблиця 2

Динаміка частки населення віком 65 років і старше у світі в 2021–2025 роках

Рік	Частка населення віком 65+, %	Зміна до попереднього року, в. п.
2021	9,53	…
2022	9,74	+0,21
2023	9,98	+0,24
2024	10,20	+0,22
2025	10,40	+0,20

Джерело: складено авторами за даними [4-5].

Таким чином, демографічне старіння виступає не лише обмеженням для традиційних моделей економічного зростання, а й чинником формування нових ринків. Показовим у цьому контексті є розвиток так званої срібної економіки, яка охоплює виробництво товарів і послуг для людей старшого віку, створення адаптованого житлового середовища, фінансових інструментів пенсійного планування, технологій дистанційного моніторингу здоров'я та нових форматів зайнятості. Її розвиток змінює структуру споживчого попиту та створює додаткові можливості для підприємницької діяльності.

Не менш важливим напрямом демографічних трансформацій є нерівномірність природного приросту населення в різних частинах світу. Сучасна географія демографічного розвитку характеризується суттєвими відмінностями між країнами, які перебувають на різних стадіях демографічного переходу. У Європі, Східній Азії та частині Північної Америки домінують тенденції низької народжуваності й старіння населення, тоді як у країнах Африки на південь від Сахари зберігаються високі темпи природного

приросту та значна частка молодого населення. Така ситуація формує різні за характером економічні потреби: одні держави змушені компенсувати нестачу працівників, інші – створювати нові робочі місця для швидкозростаючих поколінь молоді.

Це має принципове значення для міжнародного поділу праці. Країни з високою часткою молодого населення потенційно отримують можливість розширення трудових ресурсів, внутрішнього споживання та виробничої бази. Проте реалізація такого потенціалу залежить від якості освіти, професійної підготовки, інвестиційної активності та спроможності економіки забезпечувати продуктивну зайнятість. За відсутності відповідних умов демографічний дивіденд може трансформуватися у структурне безробіття, неформальну зайнятість, соціальну нестабільність і посилення міграційного тиску.

Відповідно, демографічні відмінності між регіонами світу не можна оцінювати виключно через кількісні параметри населення. Вирішальне значення має здатність національних економік перетворювати демографічний потенціал на реальний виробничий ресурс. У країнах із молодою віковою структурою це потребує масштабних інвестицій у загальну та професійну освіту, транспортну інфраструктуру, промислові зони, цифрову доступність і розвиток підприємництва. У країнах зі старіючим населенням пріоритетами стають підвищення продуктивності праці, автоматизація, залучення економічно неактивних груп, адаптація пенсійних систем та стимулювання професійного перенавчання. Основні регіональні відмінності демографічних трансформацій та їхні економічні наслідки представлено в таблиці 3.

Окремим аспектом впливу демографічних процесів на структурну перебудову світової економіки є трансформація кількісних і якісних характеристик робочої сили. Зменшення частки молодого населення в одних країнах та збільшення чисельності молодих поколінь в інших супроводжуються змінами професійно-кваліфікаційної структури зайнятості.

Таблиця 3

Основні регіональні відмінності демографічних трансформацій та їхні економічні наслідки

Регіон	Домінуюча демографічна тенденція	Основний структурний виклик	Потенційний напрям економічної адаптації
Європа	Старіння та низька народжуваність	Скорочення трудового потенціалу	Автоматизація, міграція, продовження трудової діяльності
Східна Азія	Прискорене старіння населення	Дефіцит робочої сили та зростання соціальних витрат	Роботизація, медичні технології, срібна економіка
Південна Азія	Значна частка молодого населення	Необхідність створення продуктивних робочих місць	Індустріалізація, освіта, розвиток послуг
Африка на південь від Сахари	Високий природний приріст	Інфраструктурні обмеження та молодіжне безробіття	Інвестиції у виробництво, освіту та міську інфраструктуру
Північна Америка	Старіння та міграційне поповнення населення	Підтримання пропозиції робочої сили	Керована міграція, технологічна модернізація
Латинська Америка	Зниження народжуваності та поступове старіння	Нерівномірність доходів і зайнятості	Формалізація праці, розвиток людського капіталу

Джерело: узагальнено авторами

При цьому демографічна ситуація дедалі тісніше взаємодіє з технологічними перетвореннями, насамперед із поширенням штучного інтелекту, автоматизації, робототехніки та цифрових платформ. За таких умов конкурентоспроможність економік визначатиметься не стільки абсолютною чисельністю населення, скільки ефективністю використання наявного трудового потенціалу.

За оцінками Міжнародної організації праці, чисельність світової робочої сили збільшилася з 2,75 млрд осіб у 2000 році до 3,67 млрд у 2023 році, а у 2024 році оцінювалася приблизно у 3,70 млрд осіб. Водночас глобальний рівень участі населення у робочій силі знизився з 64,2% у 2000 році до 60,5% у 2024 році. Ці тенденції свідчать про те, що кількісне розширення робочої сили відбувається повільніше, ніж зростання загальної чисельності населення, а демографічні зміни поєднуються зі структурними особливостями економічної активності. Динаміка основних показників світового ринку праці представлена в таблиці 4.

Наведені дані демонструють декілька важливих тенденцій. По-перше, попри збільшення загальної чисельності робочої сили, рівень економічної активності населення має тенденцію до зниження порівняно з початком століття. По-друге, участь жінок у світовому ринку праці залишається суттєво нижчою за відповідний показник чоловіків, що свідчить про наявність значного резерву трудового потенціалу. По-третє, чисельність молоді у складі робочої сили скоротилася порівняно з 2000 роком, хоча після пандемічного спаду спостерігається часткове відновлення. Це означає, що демографічні трансформації необхідно розглядати у взаємозв’язку з гендерною структурою зайнятості, освітніми можливостями та механізмами професійної адаптації населення.

Таблиця 4

Динаміка основних показників світового ринку праці

Показник	2000 р.	2010 р.	2019 р.	2020 р.	2024 р.
Чисельність робочої сили, млрд осіб	2,75	3,16	3,48	3,45	3,70
Рівень участі у робочій силі, %	64,2	62,0	60,5	59,2	60,5
Рівень участі жінок у робочій силі, %	50,6	48,9	48,0	46,8	48,2
Рівень участі чоловіків у робочій силі, %	77,9	75,3	73,1	71,7	72,9
Чисельність молоді у складі робочої сили, млн осіб	558,8	557,6	495,4	478,7	502,0

Джерело: складено авторами за даними [1].

Важливим наслідком таких процесів є зміна інвестиційної поведінки підприємств. В умовах дефіциту працівників бізнес отримує стимули до впровадження капіталомістких технологій, автоматизованих виробничих ліній, цифрових систем управління та інтелектуальних засобів контролю якості. У традиційних галузях промисловості це проявляється у поступовому переході від моделі зростання, заснованої на розширенні чисельності персоналу, до моделі підвищення продуктивності через технологічне оновлення. У сфері послуг аналогічні процеси відображаються у поширенні автоматизованого обслуговування, електронної торгівлі, дистанційної діагностики та цифрових адміністративних сервісів.

При цьому автоматизація не є універсальним способом подолання демографічних обмежень. Її результативність залежить від рівня технологічної готовності підприємств, наявності інвестиційних ресурсів, якості інфраструктури та професійних компетентностей працівників. Якщо

технологічне оновлення супроводжується недостатньою підготовкою персоналу, виникає ризик структурного безробіття, посилення професійної поляризації та концентрації економічних переваг у високотехнологічних секторах. Отже, демографічна адаптація потребує не тільки збільшення капіталовкладень в обладнання, а й системної модернізації освіти та професійного навчання.

Суттєвий вплив на структурну перебудову світового господарства здійснює також урбанізація. Переміщення населення до міст змінює територіальне розміщення трудових ресурсів, виробництва, інвестицій та споживчого попиту. Великі міські агломерації стають центрами концентрації людського капіталу, інноваційної діяльності, фінансових потоків і підприємницької активності. Водночас надмірна концентрація населення створює додаткове навантаження на транспортні мережі, житлову інфраструктуру, системи водопостачання, енергозабезпечення та соціальні послуги [6].

З економічного погляду урбанізація сприяє формуванню агломераційного ефекту, який проявляється у зниженні трансакційних витрат, полегшенні доступу до кваліфікованих працівників, розширенні ринків збуту та посиленні коопераційних зв’язків між підприємствами. Однак ці переваги не розподіляються рівномірно. Регіони, які не мають достатньої інфраструктурної та інвестиційної спроможності, можуть втрачати населення, кваліфіковані кадри й підприємницьку активність. У результаті демографічні переміщення поглиблюють територіальні диспропорції та сприяють формуванню економічно потужних центрів на тлі поступового послаблення периферійних територій [7].

Для систематизації взаємозв’язків між демографічними процесами та структурними змінами світового господарства авторами пропонується

авторська модель, яка відображає механізм трансформації демографічних чинників у макроекономічні та галузеві результати (рис.1).

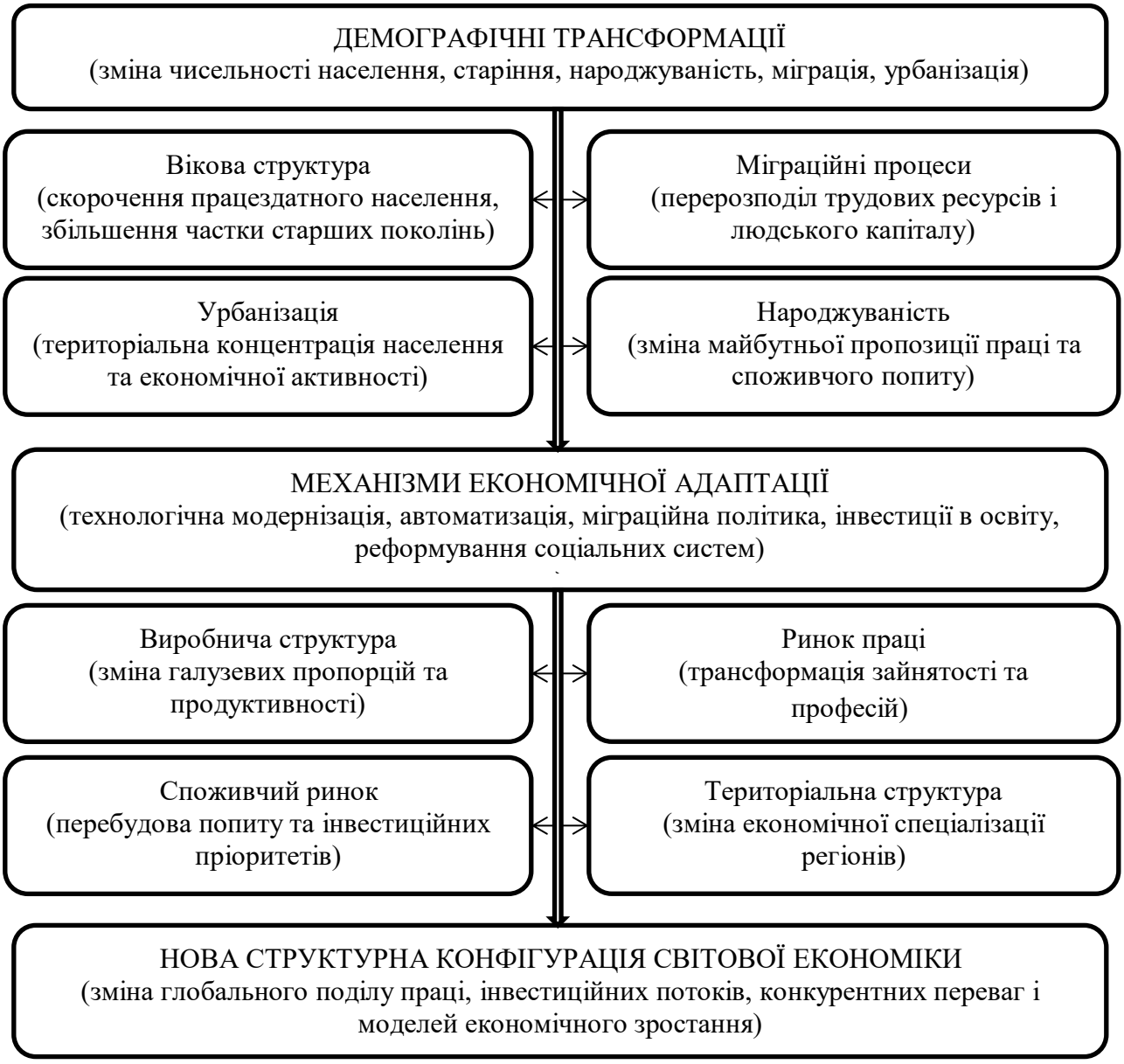

Рис.1. Модель впливу демографічних трансформацій на структурну перебудову світової економіки

Джерело: розроблено авторами.

Запропонована модель відображає послідовність перетворення демографічних змін на структурні економічні результати. Її особливість

полягає в тому, що демографічні процеси не розглядаються як ізольовані зовнішні фактори. Вони формують початкові умови, які через систему економічних механізмів впливають на виробництво, зайнятість, споживання та просторову організацію господарства. Водночас результативність адаптації залежить від спроможності держави й бізнесу узгоджувати технологічні, соціальні та інвестиційні рішення з довгостроковими демографічними тенденціями.

Ці зміни поступово трансформують галузеву структуру національних економік. Підприємства змушені адаптувати асортимент продукції, маркетингові стратегії, канали реалізації та виробничі потужності до нової структури споживчого попиту. У результаті демографічні тенденції впливають не лише на пропозицію праці, а й на формування нових ринкових ніш, зміну конкурентного середовища та перерозподіл капіталу між секторами господарства. Основні напрями структурної перебудови світової економіки під впливом демографічних трансформацій представлені в таблиці 5.

Для України проблематика демографічних трансформацій має особливе значення через поєднання довгострокового скорочення населення, низької народжуваності, зовнішньої міграції, вимушеного переміщення громадян, втрат людського потенціалу внаслідок повномасштабної війни та територіальних диспропорцій. Ці процеси створюють додаткові обмеження для післявоєнного економічного відновлення, оскільки реконструкція інфраструктури, розвиток промисловості, модернізація транспортної системи та відновлення підприємництва потребуватимуть значної кількості кваліфікованих працівників. Особливої актуальності набуває проблема повернення громадян, які перебувають за кордоном, а також створення економічних умов для їхньої професійної та соціальної реінтеграції.

Таблиця 5

Основні напрями структурної перебудови світової економіки під впливом демографічних трансформацій

Демографічний чинник	Економічний механізм впливу	Сектори, що зазнають трансформації	Очікуваний структурний результат
Старіння населення	Зміна попиту та скорочення пропозиції праці	Медицина, фармацевтика, соціальні послуги	Розширення срібної економіки
Зниження народжуваності	Зменшення майбутньої чисельності робочої сили	Промисловість, освіта, пенсійна система	Автоматизація та оптимізація виробництва
Зростання молодого населення	Збільшення потенційної пропозиції праці та споживання	Освіта, будівництво, промисловість, торгівля	Розширення внутрішніх ринків
Міжнародна міграція	Територіальний перерозподіл трудових ресурсів	Будівництво, транспорт, послуги, промисловість	Формування транснаціональних ринків праці
Урбанізація	Концентрація економічної активності	Нерухомість, логістика, транспорт, інфраструктура	Посилення ролі міських агломерацій
Збільшення тривалості життя	Подовження періоду споживчої та потенційної трудової активності	Фінанси, страхування, медицина, освіта	Розвиток економіки довголіття

Джерело: складено авторами

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що демографічні трансформації стають одним із системоутворювальних чинників зміни глобальної економічної архітектури. Їхній вплив проявляється через зміну пропозиції робочої сили, структури споживчого попиту, галузевих пропорцій, інвестиційних пріоритетів, територіального розміщення виробництва та механізмів державного регулювання. Водночас характер такого впливу визначається не лише напрямом демографічних змін, а й спроможністю економічних систем адаптуватися до них шляхом технологічного оновлення, розвитку людського капіталу та вдосконалення інституційного середовища.

Обґрунтовано, що одним із головних напрямів адаптації до демографічних змін є перехід від екстенсивної моделі економічного зростання до інтенсивної, заснованої на технологічній модернізації, автоматизації, підвищенні продуктивності праці та ефективному використанні людського капіталу. Водночас демографічні відмінності між регіонами світу створюють передумови для перерозподілу міжнародних інвестицій, трансформації глобальних виробничих ланцюгів і зміни конкурентних переваг національних економік.

Практичне значення запропонованого підходу полягає у можливості його використання під час розроблення довгострокових стратегій економічного розвитку, демографічної політики та програм структурної модернізації національних господарств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. Ульянченко, Н. (2025). Стратегія управління підприємством в умовах воєнного стану. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. №*342*(3(1). С. 293-297. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3(1)-41

2. Зозуля Н.В. Удосконалення управління бізнес-процесами виробничого підприємства в умовах воєнної економіки. *Економічний простір*. 2026. № 216. С. 21-27. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.216.21-27

3. Кирилюк І. М., Сокур А. В. Організація логістичних процесів підприємства в умовах війни: проблеми та рішення. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-54

4. Бондаренко С. М., Корсуненко І. Г., Бондаренко Б. С. Управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2024. № 64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-40

5. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77

6. Дергачова В. В., Корнієнко Є. В. Стійкість та адаптивність бізнесу в умовах воєнного стану через цифрову трансформацію управління бізнес-процесами. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 17. https://doi.org/10.5281/zenodo.17762958

7. Тихий А. Д. Управління стійкістю бізнес-організації в умовах воєнного стану : бакалавр. диплом. робота : 073, Менеджмент / Тихий Артем Дмитрович ; наук. керівник Осокіна А. В. ; КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Ф-т економіки та упр., Каф. менеджменту. Київ, 2025. 85 с.

8. План відновлення України (Ukraine Recovery Plan). *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. 2024. URL: urc2024.org (дата звернення: 26.10.2026).

9. Зелений перехід української промисловості: виклики повоєнної відбудови. *Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень*. 2025. URL: niss.gov.ua (дата звернення: 26.10.2026).

To chapter 2

1. García-Valenzuela, V., Jacobo-Hernandez, C. & Flores-López, J. (2023). Dynamic capabilities and their effect on organizational resilience in small and medium-sized commercial enterprises. Management & Marketing, 18, 496–514. https://doi.org/10.2478/mmcks-2023-0027

2. He, Z., Huang, H., Choi, H., Bilgihan, A. (2022). Building organizational resilience with digital transformation. Journal of Service Management, 34, 147-171. https://doi.org/10.1108/JOSM-06-2021-0216.

3. Khurana, I., Dutta, D. K., & Ghura, A. S. (2022). SMEs and digital transformation during a crisis: The emergence of resilience as a second-order dynamic capability in an entrepreneurial ecosystem. Journal of Business Research, 150, 623–641. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.06.048.

4. Roffia, P., & Dabić, M. (2024). The role of management control and integrated information systems for the resilience of SMEs. Review of Managerial Science, 18, 1353–1375. https://doi.org/10.1007/s11846-023-00657-6.

5. García-Valenzuela, V., Jacobo-Hernandez, C., & Flores-López, J. (2023). Dynamic capabilities and their effect on organizational resilience in small and medium-sized commercial enterprises. Management & Marketing, 18, 496–514. https://doi.org/10.2478/mmcks-2023-0027.

6. Ashiru, F., Nakpodia, F., & You, J. J. (2023). Adapting emerging digital communication technologies for resilience: Evidence from Nigerian SMEs. Annals of Operations Research, 327, 795–823. https://doi.org/10.1007/s10479-022-05049-9.

7. Broccardo, L., Tenucci, A., Agarwal, R., & Alshibani, S. M. (2024). Steering digitalization and management control maturity in small and medium enterprises (SMEs). Technological Forecasting and Social Change, 204, Article 123446. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123446.

8. Wang, X., & Sun, M. (2024). Enhancing SMEs resilience through digital innovation: A stage-based analysis. European Journal of Innovation Management, 28(6), 2607–2629. https://doi.org/10.1108/EJIM-09-2023-0800.

To chapter 3

1. United Nations Conference on Trade and Development. (2024). Creative economy outlook 2024. United Nations. https://unctad.org/publication/creative-economy-outlook-2024.

2. Huang, E. X., & Zou, X. (2024). How do CCIs contribute to regional innovation? International Journal of Innovation Science, 16(2), 320–337. https://doi.org/10.1108/IJIS-04-2023-0097.

3. Ericsson, B., Hauge, A., & Alnes, P. K. (2024). Cultural and creative industries: Innovation, performance and spillovers. Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian. Journal of Geography, 78(4), 222–233. https://doi.org/10.1080/00291951.2024.2423651.

4. Ohinok-Kopylchak, S., Kulyniak, I., Kohut, M., Gerlach, I., & Voronko, O. (2025). Impact of digital technologies on economic and marketing innovation and competitiveness within VLSI system employment. Journal of VLSI Circuits and Systems, 7(1), 1–10. https://doi.org/10.31838/jvcs/07.01.01.

5. Synytsia, V. (2025). Creative industries in the model of post-war economic recovery of Ukraine. Economic Analysis, 35(3), 690–697. https://doi.org/10.35774/econa2025.03.690.

6. Shchurko, U. (2025). The potential of creative industries for socio-economic development and recovery of Ukraine. Economics, Finance and Management Review, (9). https://doi.org/10.37634/efp.2025.9.4.

7. Dulska, I. V. (2024). The role of digitalization of creative industries during wartime and in the period of post-war recovery of Ukraine. Economy of Ukraine, 67(7), 70–93. https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.070.

To chapter 4

1. Balatskyi, O. F. (Ed.). (2023). *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom: teoriia i praktyka* [Economics and management of the national economy: Theory and practice]. Sumy: Sumy State University. [in Ukrainian]

2. Blank, I. O. (2022). *Investytsiinyi menedzhment* [Investment management] (4th ed., rev. and supp.). Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]

3. Gross Domestic Product (GDP) in Ukraine 2026. *Minfin*. Retrieved from *https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/* (accessed September 7, 2026).

4. Hryshchenko, O. V. (2022). *Investytsiinyi menedzhment* [Investment management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]

5. Hryshchenko, O. V., & Stepanenko, S. V. (2022). Klasyfikatsiia dzherel finansuvannia investytsiinoi diialnosti pidpryiemstv v trudnykh umovakh [Classification of sources of financing for enterprise investment activity in modern conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (41). DOI: *https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-35* [in Ukrainian]

6. Dzyublyuk, O. V. (2022). *Bankivske poserednytstvo na rynku finansovykh posluh* [Banking intermediation in the financial services market]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian]

7. Zhytar, M. O. (2023). Institutionalization of household sector investment resources under transformational changes. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, (48), 38–43. DOI: *https://doi.org/10.32782/2413-9971/2023-48-7*

8. Kizyma, T. O. (2021). *Finansy domohospodarstv: teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta kontseptsiia rozvytku* [Household finance: Theoretical and methodological foundations of formation and development concept]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian]

9. Korneev, V. V. (2022). Development of the securities market as a tool for attracting the investment potential of households. *The Securities Market of Ukraine*, (5–6), 15–24. [in Ukrainian]

10. Lyuty, I. O., & Drobotovych, O. V. (2023). Government securities in the system of mobilizing household investment resources: Problems and prospects. *Finance of Ukraine*, (8), 45–61. DOI: *https://doi.org/10.33763/finukr2023.08.045* [in Ukrainian]

11. Mayorova, T. V. (2021). *Investytsiinyi menedzhment* [Investment management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]

12. Naumenkova, S. V., & Mishchenko, V. I. (2022). *Osobysti finansy ta finansova hramotnist naselennia* [Personal finance and financial literacy of the population]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]

13. Volumes of domestic government bonds in circulation. *Ministry of Finance of Ukraine*. Retrieved from *https://index.minfin.com.ua/ua/finance/bonds/volumes/2021-12/* (accessed September 5, 2026).

14. Oparin, V. M. (2021). *Finansy (Zahalna teoriia)* [Finance (General theory)] (6th ed.). Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]

15. Savchuk, V. K. (2022). *Finansy* [Finance]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]

16. Financial sector statistics. *National Bank of Ukraine*. Retrieved from *https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial* (accessed August 21, 2026).

17. Stetsyuk, O. V., & Kuznetsova, A. Ya. (2022). Household savings and investment activity in the system of economic growth support. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 3(44), 45–54. DOI: *https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3789* [in Ukrainian]

18. Stukalo, N. V., & Lytvynenko, Ya. V. (2022). Transformation of household savings into economic investment resources under financial globalization. *Finance of Ukraine*, (6), 78–94. DOI: *https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.078* [in Ukrainian]

19. Tereshchenko, O. O., & Babyak, N. D. (2021). *Finansovyi menedzhment* [Financial management]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]

20. Tkachuk, V. A. (2022). *Finansy domohospodarstv v umovakh transformatsii natsionalnoi ekonomiky* [Household finance in the conditions of national economy transformation]. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian]

21. Yury, S. I., & Fedosov, V. M. (Eds.). (2022). *Finansy* [Finance] (3rd ed., rev. and supp.). Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]

To chapter 5

1. Business English course online. *EF English Live.* — URL: https://englishlive.ef.com/en/courses/business-english/

2. Business English for marketing and sales course. *Preply*. — URL: https://preply.com/en/courses/english/business-english-for-marketing-and-sales-course

3. Business English: Marketing and Sales. *Coursera.* — URL: https://www.coursera.org/learn/marketing-sales-english

4. Du-Babcock B. BELF in international business meetings. *Asociación Europea de Lenguas para Fines Específicos Cádiz, España.* Ibérica, núm. 26, 2013, pp. 99-130 — URL: https://www.redalyc.org/pdf/2870/287028373006.pdf

5. English for Marketing. *Golden Staff.* — URL: https://www.staff.ua/en/corporate/specialized-english/marketing

6. Examples of Multicultural Marketing Fails. *PHU Concepts.* — URL: https://phuconcepts.com/biggest-multicultural-marketing-fails/

7. Famous Translation Mistakes Cost Millions. *ChatsControl.* — URL: https://chatscontrol.com/blog/famous-translation-mistakes-cost-millions

8. Giles H. Communication Accommodation Theory. *Montgomery College.* USA. — URL: https://pressbooks.montgomerycollege.edu/commtheory/chapter/chapter-19-communication-accommodation-theory/

9. Hassani G., Malekshahi M., Davari H. AI-Powered Transcreation in Global Marketing. *Rethinking English Studies Through AI: Challenges, Ethics, and Innovation*. Vol. 22 No. 1 (2025). — DOI: https://doi.org/10.4312/elope.22.1.203-221

10. Kankaanranta A., Räisänen T. English as a Lingua Franca and Business Communication. The Wiley Blackwell Encyclopedia of World Englishes, K. Bolton (Ed.).— DOI: https://doi.org/10.1002/9781119518297.eowe00103

11. Kreek A. Mastering Negotiation with ZOPA and BATNA. *Values Driven Achievement.* — URL: https://www.valuesdrivenachievement.com/blog/mastering-negotiation-with-zopa-and-batna

12. Marketing English. *Business English Pod.* — URL: https://www.businessenglishpod.com/category/marketing/

13. Meyer E. The Culture Map. — URL: https://www.scribd.com/document/979867081/Erin-Meyer

14. Mohan D., Sree V. Cross-Cultural Mistakes by Renowned Brands. International Journal of Trend in Scientific Research and Development. V3. 2019. — DOI: https://doi.org/10.31142/ijtsrd20268

15. Principles of Marketing. *EC English.* — URL: https://ecenglish.com/en/english-courses/english-for-business-courses/principles-of-marketing/

16. Robinson N. Cambridge English for Marketing. — URL: https://www.scribd.com/document/636520408/Untitled

17. Schoen R. Harvard Method in Cross-Cultural Negotiations. *International Journal of Conflict Management*, Vol. 33, Iss. 1. 2020. — DOI: https://doi.org/10.1108/IJCMA-12-2020-0216

18. Sweeney E., Hua Z. Accommodating towards your audience. *Aviation English.* — URL: https://aviation-english.com/sayagain/pdfs/Accommodatingtowardsyouraudience_Sweeney_Hua.pdf

19. Tingting X. The Functions and Expressions of English Euphemism in Business Negotiation. 4th International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE 2018). *Atlantis Press.* — DOI: https://doi.org/10.2991/icadce-18.2018.25

20. Top 12 Online Business English Courses to Boost Your Career. *Kylian AI.* — URL: https://www.kylian.ai/blog/en/business-english-course

21. Waxman J., Goldie S. Cognitive Theory of Multimedia Learning. *Center for Health Decision Science, Harvard T.H. Chan School of Public Health* // Harvard Repository. — URL: https://media.repository.chds.hsph.harvard.edu/static/filer_public/ca/62/ca625803-3d73-4855-b3e1-765870ce3772/2023_jwaxman_monograph_cogtheory_multimed.pdf

22. What Makes Transcreation Different? *LinguaLinx.* — URL: https://www.lingualinx.com/blog/transcreation-examples-of-global-brands

До розділу 6

1. Macquarie Law School PACE Program. Macquarie University. URL: https://www.mq.edu.au/faculty-of-arts/schools/macquarie-law-school/study-with-us/law-school-pace-program (дата звернення: 23.10.2026)

2. Resource Management Amendment Act 1996 (1996 No 160). New Zealand Legislation. URL: https://www.legislation.govt.nz/act/public/1996/160/en/latest/#DLM407459

3. Ministry of Environment and Forests, Government of India. National Green Tribunal Launched. Press Information Bureau. 19 October 2010. URL: https://www.pib.gov.in/newsite/erelcontent.aspx?lang=2&reg=48&relid=66441

4. The National Green Tribunal Act, 2010 (Act No. 19 of 2010). Section 20. Tribunal to apply certain principles. Acts of India. URL: https://actsofindia.in/act/national-green-tribunal-act-2010/section-20 (дата звернення: 23.10.2026)

5. United Nations. Goal 16: Promote just, peaceful and inclusive societies. United Nations Department of Economic and Social Affairs. URL: https://sdgs.un.org/goals/goal16 (дата звернення: 23.10.2026).

6. Chief Justice of New Zealand. *Annual Report 2024*. Wellington, 2025. URL: https://www.courtsofnz.govt.nz/assets/7-Publications/2-Reports/Chief-Justices-Annual-Report-2024.pdf

7. Preston, Brian, Conciliation in the Land and Environment Court of New South Wales: History, Nature and Benefits (August 3, 2007). (2007) 13 Local Government Law Journal 110, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2346064

8. OECD. *Kinross Brasil Mineração and Paracatu Neighboring Associations*. National Contact Points for Responsible Business Conduct. URL: https://www.oecd.org/en/networks/national-contact-points-for-responsible-business-conduct/database/br0020.html

9. Netherlands National Contact Point. *Final Statement Aminigboko Community vs. the Shell Petroleum Development Company of Nigeria Limited and Shell Headquarters*. 10 February 2023. URL: https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2023/02/10/final-statement-aminigboko-community-vs.-the-shell-petroleum-development-company-nigeria-of-nigeria-limited-and-shell-headquarters

10. Netherlands National Contact Point. *Follow-up to the Final Statement regarding Aminigboko Community vs SPDC/Shell*. 23 January 2025. URL: https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2025/1/23/follow-up-to-the-final-statement-regarding-aminigboko-community-vs-spdc-shell

11. OECD. *Specific Instance concerning Wafi-Golpu Mining Project, Papua New Guinea*. URL: https://www.oecd.org/en/networks/national-contact-points-for-responsible-business-conduct/database/au0027.html

12. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1. United Nations. 2015. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_en.pdf (дата звернення: 24.10.2026).

13. Організація Об’єднаних Націй в Україні. Цілі сталого розвитку. URL: https://sdgs.un.org/goals (дата звернення: 24.10.2026).

14. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

15. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

16. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text

17. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text

До розділу 7

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів. Київ : Українська Видавнича Спілка, 1997. 441 с.

2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

3. Нова українська школа: все про НУШ у 2022 році. ODO. URL: https://odo.com.ua/blog/sovety-pokupatelyam/nova-ukrayinska-shkola-vse-pro-nush-u-2022-rotsi/ (дата звернення: 18.03.2026).

4. Пєхота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології : навчально-методичний посібник. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

До розділу 8

1. Claro M., Castro-Grau C., Ochoa J. M., Hinostroza J. E., Cabello P. Systematic review of quantitative research on digital competences of in-service school teachers. Computers & Education. 2024. Vol. 215. Article 105030. DOI: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105030.

2. Daskalaki E., Psaroudaki K., Fragopoulou P. Navigating the future of education: Educators' insights on AI integration and challenges in Greece, Hungary, Latvia, Ireland and Armenia. 2024. arXiv:2408.15686. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2408.15686.

3. Kilderov D. A., Logvinenko A. V. Features of professional training of technology teachers in the history of labor and vocational training. Youth and the

Market. 2024. No. 9–10 (229–230). P. 116–123. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.316385.

4. Marynchenko I. V. The system of methodological tools for forming the readiness of future teachers for integrated teaching of lower secondary school students. Problems of Engineering Pedagogic Education, № 86, 2026. С. 348 – 361. DOI : https://doi.org/10.26565/2074-8922-2026-86-28

5. Marynchenko I. V. Development of future teachers' ability to professional adaptation in an inclusive educational space during mastering the methodology of scientific cognition. Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín «STREDOEVROPSKY VESTNiK PRO VEDU VYZKUM». 2026. Vol. 1. № 3. pp. 44 – 66. https://phes.com.ua/ojs/index.php/www/uk/article/view/113/116

6. Merjovaara O., Eklund K., Nousiainen T., et al. Early childhood pre-service teachers' attitudes towards digital technologies and their relation to digital competence. Education and Information Technologies. 2024. Vol. 29. P. 14647–14662. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-023-12237-y.

7. Momdjian L., Manegre M., Gutiérrez-Colón M. Assessing and bridging the digital competence gap: a comparative study of Lebanese student teachers and in-service teachers using the DigCompEdu framework. Discover Education. 2024. Vol. 3. Article 198. DOI: https://doi.org/10.1007/s44217-024-00308-2.

8. Nyaaba M. Transforming teacher education in developing countries: The role of generative AI in bridging theory and practice. 2024. arXiv:2411.10718. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.10718.

9. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/c00cad36-en.

10. Prygodii M. A. Methodological principles of using digital technologies in training future skilled workers. Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 2024. Vol. 6, No. 1. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6104.

11. Rzońca E. Comparative analysis of the level of digital competences of future teachers in Poland and Ukraine. Information Technologies and Learning Tools. 2024. Vol. 104, No. 6. P. 81–95. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v104i6.5826.

12. Seifert H., Lindmeier A. Developing a performance-based assessment to measure pre-service secondary teachers' digital competence to use digital mathematics tools. Journal für Mathematik-Didaktik. 2024. Vol. 45. Article 25. DOI: https://doi.org/10.1007/s13138-024-00251-7.

13. Spirin O., Oleksiuk V., Vasylenko Y., Sirenko O. A model for the development of digital competence of research and teaching staff. Information Technologies and Learning Tools. 2024. Vol. 104, No. 6. P. 156–179. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v104i6.5889.

14. Suzer E., Koc M. Teachers' digital competency level according to various variables: A study based on the European DigCompEdu framework in a large Turkish city. Education and Information Technologies. 2024. Vol. 29. P. 22057–22083. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-024-12711-1.

15. Tereshchuk A. I. Training of technology teachers for the implementation of competency-based training in the educational process of the New Ukrainian School. Problems of training a modern teacher. 2024. No. 2(30). P. 15–22. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(30).2024.313993.

16. Tomczyk Ł., et al. Digital competence among pre-service teachers: A global perspective on curriculum change as viewed by experts from 33 countries. Evaluation and Program Planning. 2024. Vol. 105. Article 102449. DOI: https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2024.102449.

17. UNESCO. Global report on teachers: Addressing teacher shortages and transforming the profession. Paris : UNESCO, 2024. 198 p.

18. Zasornova Iryna, Fedula Mykola, Ripka Galyn, Bereznenko Serhii, Mazniev Ievgen, Bielousov, Yaroslav, Marynchenko Inna. Automated digital

embroidery path generation using constrained grid traversal. Fibres and Textiles 33(2), 2026, 13-26 https://doi.org/10.15240/tul/008/2026-2-002.

To chapter 9

1. Левада О., Іванова В., Непша О. Формування картографічних компетентностей у шкільному курсі географії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 2018. № 2 (21). https://doi.org/10.33842/2219-5203-2018-2-21-146-151.

2. Непша О. В., Прохорова Л. А., Зав'ялова Т. В. Методичні підходи до роботи з картографічними посібниками на уроках географії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Т. ІІ: Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці : к*олективна монографія / за наук. ред. Я. Ґжесяка, І. Зимомрі, В. Ільницького. Конін–Ужгород–Київ : Посвіт, 2019. С. 130–139.

3. Непша О. В. Методичні аспекти формування картографічної грамотності учнів під час вивчення шкільного курсу географії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2022. № 84. С. 106–110. https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.18.

4. Гришко С. В., Левада О. М., Непша О. В. Методика впровадження картографічного методу у викладанні шкільного курсу географії в умовах Нової української школи. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 5 (35). С. 1266–1280. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-1266-1280.

5. Гришко С. В., Непша О. В. Теоретико-методичні засади використання інформаційних технологій в освітньому процесі та їх практичне застосування на уроках географії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 4 (34). С. 1015–1028. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1015-1028.

6. Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Формування геолого-геоморфологічних навичок та вмінь учнів на уроках географії в освітніх

установах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 62. Т. 1. С. 123–127.

7. Надтока О. Методичне значення географічної карти. *Український педагогічний журнал.* 2017. № 4. С. 97–102.

8. Географія. 10-11 класи. Рівень стандарту : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. К. : Міністерство освіти і науки України, 2022. 25 с. URL: https://surl.li/fcsjvj (дата звернення: 15.09.2026)

9. Google Maps Help. Measure distance between points. URL: https://support.google.com/maps/answer/1628031. (дата звернення: 15.09.2026)

10. Google Earth. Measure distances and areas. Google for Developers. URL: https://developers.google.com/maps/documentation/earth/measure-distances. (дата звернення: 15.09.2026)

11. Hsu H.-P., Tsai B.-W., Chen C.-M. Teaching Topographic Map Skills and Geomorphology Concepts with Google Earth in a One-Computer Classroom. *Journal of Geography.* 2018. Vol. 117. №. 1. P. 29–39. https://doi.org/10.1080/00221341.2017.1346138.

12. Hryshko S. V., Levada O. M., Nepsha O. V., Koval D. O. Digital tools in teaching geography: the possibilities of Google Maps and Google Earth. *Cross-disciplinary studies in science, innovation and social development*. Vol. 3. Prague : Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. P. 382–392. https://doi.org/10.65237/3-2026-25.

13. Xiang X., Liu Y. Understanding ‘change’ through spatial thinking using Google Earth in secondary geography. *Journal of Computer Assisted Learning*. 2017. Vol. 33. № 1. P. 65–78. https://doi.org/10.1111/jcal.12166.

До розділу 10

1. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. Geneva : ILO, 2024. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4032908 (дата звернення: 06.11.2026).

2. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2024: Summary of Results. New York : United Nations, 2024. URL: https://desapublications.un.org/publications/world-population-prospects-2024-summary-results (дата звернення: 06.11.2026).

3. United Nations. World Population Prospects 2024. URL: https://population.un.org/wpp/ (дата звернення: 06.11.2026).

4. World Bank. Population ages 65 and above (% of total population). World Development Indicators. URL: https://databank.worldbank.org/ (дата звернення: 06.11.2026).

5. Federal Reserve Bank of St. Louis. Population ages 65 and above for the World. FRED. URL: https://fred.stlouisfed.org/series/SPPOP65UPTOZSWLD (дата звернення: 06.11.2026).

6. Березорудський А. М. Теоретичні аспекти дослідження сучасних урбанізаційних процесів. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2024. Т. 9, № 322. С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-7-14.

7. Березорудський А. Сучасні методики оцінки урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти. Економіка та суспільство. 2024. № 69. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-44.

Vydavatel:
Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume XXIV

Signed for printing on November 10, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 6,91. Edition online.